

MATS LUNDAHL

**Kleptokrati,
socialism och
demokrati**

SNS FÖRLAG

Kleptokrati, socialism
och demokrati

MATS LUNDAHL

Kleptokrati,
socialism och
demokrati

SNS FÖRLAG

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm

Kleptokrati, socialism och demokrati

Mats Lundahl

1:a upplagan

1:a tryckningen

© 1993 Mats Lundahl och SNS Förlag

Omslag: Richard Frölich

Sättning: Gotab

Tryck: WSOY, Finland 1993

ISBN 91-7150-504-0

Innehåll

Förord 7

1. Utvecklingsvägar i tredje världen 9

Demokratin: Costa Rica 55

2. Costa Rica: En landstudie 56

Socialismen: Tanzania 109

3. Tanzanias ekonomi 1976–85 110

4. Tanzania 1988: Ekonomisk återhämtning
och strukturella problem 142

Kleptokratin: Haiti 177

5. Haiti från Columbus till Duvalier 178

6. Den haitiska plundrarstaten 226

Register 260

Förord

De essäer som samlats i denna bok handlar om utvecklingsstrategier och utvecklingspolitik. Ekonomisk politik i allmänhet och utvecklingspolitik i synnerhet är i stor utsträckning en fråga om att välja. Dessa val, har det visat sig, är ofta av kritisk betydelse för om ett land "lyckas" eller ej. Detta illustreras tydligt av de tre länder som här behandlas: Costa Rica, Tanzania och Haiti.

De tre länderna skiljer sig starkt åt. I kapitel 1 betonas tre, som det förefaller, avgörande, skillnader. Tre olika viktiga dimensioner i de tre ländernas ekonomiska system tas upp: politiskt styrelseskick (demokrati–diktatur), grad av öppenhet i ekonomin (handel–autarki) och mekanismer för information och koordinering av ekonomiska beslut (marknad–plan). Costa Rica uppvisar en nästan extrem form av demokrati, en öppen ekonomi och en betoning av marknadsmekanismen. Tanzania har tills helt nyligen varit en enpartistat, dock med demokratiska inslag, som föredragit att satsa på självtillit i stället för export och som i långa stycken satt marknadsmekanismen ur spel. Haiti, slutligen, är en diktatur vars ekonomi är integrerad med världsmarknaden. I princip hyllas marknadsprincipen, men det faktum att landet är en plundrarstat, en kleptokrati, har lett till mycket speciella inventioner i ekonomin. Jämförelsen av de tre länderna leder till en klar slutsats. Costa Rica har lyckats bättre än de andra två. Demokrati, öppenhet och marknadsprinciper har varit över-

lägsna diktatur, inåtvändhet och starka statliga interventioner.

I kapitlen 2–6 diskuteras de tre länderna var för sig. Kapitel 2 behandlar Costa Ricas ekonomiska och politiska problem. Kapitel 3 diskuterar Tanzanias ekonomiska utveckling från mitten av 1970-talet till mitten av 1980-talet och i kapitel 4 behandlas de stabiliserings-, strukturanpassnings- och reformåtgärder som företagits under den senaste tioårsperioden i Tanzania. Kapitel 5 utgörs av en översikt av Haitis ekonomiska historia från det att européerna upptäckte landet till slutet av 1950-talet och kapitel 6, slutligen, diskuterar hur en plundrarstat växte fram och vilka dess effekter blev.

Kapitel 2 är publicerat av Latinamerikainstitutet i Stockholm i serien *Blickfång Centralamerika*, 1989, och är skrivet tillsammans med Magnus Blomström. Kapitel 3, med Stefan Hedlund som medförfattare, publicerades av Utrikespolitiska Institutet i serien *Världspolitikens Dagsfrågor* (nr 3, 1987). Kapitel 4, skrevs 1989 tillsammans med Gun Eriksson som en makroekonomisk rapport åt SIDA. Dessa kapitel trycks här med benäget tillstånd från mina medförfattare. Uppdateringar och aktualiseringar i förhållande till originalen har gjorts.

Carin Blomkvist och Lilian Öberg har renskrivit mina klottriga manuskript, och Siw Andersson har ritat figurerna. Gun Eriksson och Christina Rapp har läst delar av det nyskrivna materialet. Tryckningen har skett med hjälp av bidrag från SAREC. För allt detta är jag varmt tack skyldig.

Stockholm 4 juni 1993

Mats Lundahl

1. Utvecklingsvägar i tredje världen

En av de mest centrala frågeställningarna inom utvecklingsökonomi är varför vissa länder lyckas medan andra misslyckas med att få till stånd en hög och jämn tillväxt av per capitainkomsten, en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning och en minskning av det antal individer som lever i absolut fattigdom.¹ Annorlunda uttryckt, varför utvecklas vissa länder men inte andra? På denna fråga har det under årens lopp lämnats de mest skiftande svar: skillnader i naturtillgångar och klimat, kultur, arbetsmoral, position i den internationella ekonomin, historisk och politisk tradition etc. Listan kan göras i stort sett hur lång och hur detaljerad som helst.

Alla dessa förklaringar har sanningar att bidra med och olika faktorer har betonats vid olika tidpunkter. Det går givetvis inte att trola bort faktum att förutsättningarna skiljer sig åt. Det går emellertid inte heller att bortse från att olika u-länder har följt olika utvecklingsvägar, vägar som de av en eller annan historisk anledning har *valt* att följa. Vissa av dessa vägar har varit mer framgångsrika än andra. Jämförande studier av utvecklingsstrategier har således mycket att erbjuda utvecklingsökonomerna.²

Utvecklingsstrategier

Hur skall man då klassificera utvecklingsstrategier? Keith Griffin har föreslagit tre olika kriterier.³ För det första bör strategier innefatta ”hela” det ekonomisk-politiska paket som ett land använder sig av, inte bara en viss aspekt eller sektor. För det andra måste strategierna formuleras på ett sådant sätt att de går att empiriskt identifiera och åtminstone delvis kvantifiera och testa. Slutligen bör benämningen av strategierna nära ansluta till den vokabulär som används av beslutsfattare i såväl tredje världen som OECD-länderna, för att en dialog skall underlättas.

Utifrån dessa tre utgångspunkter identifierar Griffin sex olika utvecklingsstrategier.⁴ Den första kallar han den monetaristiska strategin. Dess främsta kännetecken är att den strävar efter att skapa så effektiva marknadssignaler som möjligt för att härigenom få till stånd en effektiv resursallokering. Penning- och finanspolitik spelar, tillsammans med finansiella reformer, en central roll. Strategin syftar till att få bort snedvridningarna i prissystemet så att det privata näringslivet kan fungera på ett samhällsekonomiskt optimalt sätt. Staten spelar däremot en underordnad roll. Dess huvudsakliga uppgift är att se till att den ekonomiska miljön blir så stabil som möjligt för att det privata näringslivet lättare skall kunna fungera. Effektiv resursallokering, högt sparande och en effektiv investering av sparandet i högavkastande aktiviteter skall generera hög tillväxt.

Den andra strategin kallar Griffin den öppna ekonomin. Denna har mycket gemensamt med monetarismen, inte minst i det att den också förlitar sig på marknadsmekanismen. Den skiljer sig från monetarismen främst genom att den koncentreras på utrikeshandeln. Viktigt är att föra en växelkurspolitik som inte övervärderar den egna valutan, att avskaffa tullar, kvantitativa importrestriktioner och andra handelshinder samt att uppmuntra utländska investeringar. Strategin vilar på principen om komparativa fördelar. Konkurrensen från världsmarknaden bidrar till att hålla kostnadsnivån nere och göra produktionen effektiv. Exporten är det som skall driva ekonomin, skapa en hög sparkvot och sti-

mulera investeringar i alla sektorer. Internationella faktorrörelser av arbetskraft, kapital och teknologi bidrar också till utvecklingen. Staten har vanligtvis en mer aktiv roll i denna strategi än i monetarismen. Framför allt måste den ingripa för att avlägsna hinder för handel och faktorrörelser och för att se till att varu- och faktorpriser speglar samhällsekonomiska knapphetsförhållanden.

Griffins tredje strategi är industrialisering. Även denna strategi är en tillväxtstrategi. Tillväxten skall genereras via en expansion av industrisektorn som åstadkoms med hjälp av importsubstitution, bakom höga tullmurar, av konsumtionsvaror, genom investeringsvaruproduktion, vanligen under statens överinseende, eller genom en satsning på exportproduktion. I alla fallen spelar staten en tämligen aktiv roll. Importsubstitution kombineras oftast med administrativa regleringar, planering och ingrepp på såväl varu- som faktormarknaderna. Tyngre industri producerar ofta direkt i statlig regi. Exportsatsningar sker inte sällan med hjälp av statliga subventioner. Betoningen ligger på kapitalbildning och tillväxt snarare än på en effektiv allokering av resurserna på kort sikt. Fördelningshänsyn spelar liten roll. Det antas att rika sparar en större andel av sina inkomster än fattiga. Att vrida inkomstfördelningen till de mera välbeställdas förmån ökar då tillväxten och på sikt, antar man, sipprar dess frukter ner även till fattigare grupper.

Den gröna revolutionen utgör en fjärde strategi. Denna koncentreras på tillväxt inom jordbruket och på ökad livsmedelsproduktion. Billiga livsmedel minskar arbetskostnaderna och ökar vinsterna utanför jordbruket, vilket i sin tur ökar sparandet och tillväxten. Jordbruket tillhandahåller också råvaror till industrin och efterfrågar insatsfaktorer som produceras av denna. Tonvikten i strategin ligger på teknologiska förändringar: högavkastande utsäden, konstgödsel, bevattning etc. Strategin antas skapa sysselsättning inom jordbruket, och efter hand som reallönen stiger där, även i andra sektorer vars produkter efterfrågas av jordbruksbefolkningen. Den ökade sysselsättningen leder i sin tur till en jämnare inkomstfördelning.

En femte strategi är omfördelande. Denna strategi satsar

direkt på att minska inkomst- och förmögenhetsklyftorna i samhället, vilket kan ske genom att sysselsättningen ökar eller genom att en del av de inkomstökningar som genereras via tillväxt omfördelas till de fattigare grupperna. En sådan omfördelning kan antingen ske via direkta transfereringar eller via investeringar som gynnar de fattiga. Slutligen kan omfördelning åstadkommas via en basbehovsstrategi som betonar satsningar på mat, kläder, bostäder, hälsovård och grundläggande utbildning. I alla tre fallen förutsätts att de fattiga blir delaktiga i beslutsprocessen och att de får inflytande i de institutioner som påverkar dem. Staten spelar givetvis en viktig roll i denna strategi, som kräver omfördelning av tillgångar, skapande av institutioner på gräsrotsnivå, investeringar i mänskligt kapital och sysselsättningskapande tekniker. Omfördelningsstrategin vilar på antagandet att det inte existerar någon konflikt mellan tillväxt och omfördelning.

Griffins sjätte och sista utvecklingsstrategi är den socialistiska. Denna utmärks främst av att privat ägande underordnas statligt. Stora företag ägs direkt av staten och små och mellanstora företag vilar oftast på kooperativ grund. Härtill kommer en omfattande central planering, oftast i fysiska termer. Marknadsmekanismen undertrycks. Betoningen ligger mycket starkt på kapitalbildning och tillväxt, medan effektivitetsresonemang sällan får något utrymme. Investeringar uppmuntras således, medan konsumtion (särskilt privat) undertrycks.

Griffins klassificering av utvecklingsstrategier har den fördelen att den nära ansluter till verkliga fall. Chile och Argentina erbjuder exempel på monetarism, Brasilien, Indien och Sydkorea på industrialiseringsstrategier, Filippinerna har satsat på den gröna revolutionen, Taiwan och Sri Lanka på omfördelning och Kina och Nordkorea har följt en socialistisk strategi. Inga öppna ekonomier detaljbehandlas av Griffin, men Hongkong och Singapore ligger givetvis nära till hands som exempel.

Samtidigt har emellertid Griffins kategorier ett lätt drag av karikatyr över sig. De dimensioner som betonas skiljer sig delvis åt från det ena fallet till det andra. De härrör knappast

från någon systematisk inventering och inget riktigt försök görs att fastslå var varje kategori befinner sig beträffande samtliga variabler Griffin diskuterar. Härigenom förlorar kategoriindelningen delvis i värde och det blir svårt att entydigt stoppa in länder i "rätt" kategori. Taiwan skulle lika gärna kunna sorteras in bland de öppna ekonomierna som bland omfördelningsstrategierna, för att ta ett enda exempel. Indelningen blir lätt godtycklig.

Ekonomiska system

Vill man undgå godtycke kan man i stället utgå från litteraturen om ekonomiska system. Ett ekonomiskt system brukar definieras ungefär som "en uppsättning mekanismer och institutioner för beslutsfattande och verkställande av beslut rörande produktion, inkomster och konsumtion inom ett givet geografiskt område".⁵ Traditionellt har begreppet ekonomiskt system uppfattats som i stort sett endimensionellt. Likhetstecken har satts mellan analys av ett helt system och analys av marknadens respektive planeringens för- och nackdelar. Historiskt går detta lätt att förklara. Diskussionen om ekonomiska system uppstod som ett resultat av sovjetstatens uppkomst och koncentrerades till största delen på den dimension där man uppfattade att skillnaderna i förhållande till de västliga ekonomierna var störst.

Denna inskränkning var emellertid mindre lyckad, speciellt som den ledde till att diskussionen fick starka ideologiska övertoner. (Den faktiska marknadens svagheter ställdes mot den ideala planeringens styrka och vice versa.) Ekonomiska system har många dimensioner. USA och Sovjet skilde sig åt inte bara beträffande synen på marknadsmekanismen. Om syftet är att *karakterisera* ett ekonomiskt system är det inte acceptabelt att negligera detta faktum. Paul Gregory och Robert Stuart pekar på fyra centrala dimensioner: 1) beslutsfattandets organisation (centraliserad – decentraliserad), 2) mekanismer för information och koordinering (marknad – plan), 3) egendomsrättsstrukturen (privat, kooperativt eller statligt ägande) och 4) incitamentssystemet

(materiella eller moraliska incitament).⁶ Till dessa kan man lägga t ex 5) graden av konkurrens i ekonomin och 6) graden av öppenhet (handel – autarki).⁷

Frågan uppkommer då om vilka de relevanta dimensionerna är när man vill studera utvecklingsstrategier eller utvecklingsvägar. Den ansats som bygger på begreppet ekonomiskt system har använts mycket sparsamt inom utvecklingsökonomi. Studieobjekten har i regel varit socialistiska u-länder.⁸ Jämförande textböcker har fortsatt att vara koncentrerade på öst-västproblematiken och, på senare tid, på hur frågan om hur de f d centralplanerade systemen skall kunna reformeras så att marknadsekonomiska inslag får större utrymme. Om u-länderna över huvud taget diskuteras i sammanhanget är det snarast för att fastslå om de har något att lära av debatten om kapitalism kontra socialism.⁹

Detta innebär emellertid inte att en analys av utvecklingsstrategier i termer av ekonomiska system inte går att utföra. Vill man jämföra strategier kan det t ex vara naturligt att utgå från någon typ av föreställning om hur utvecklingen går till och utifrån detta systematiskt välja kategorier.¹⁰ I det idealiska fallet får vi då fram ett antal dimensioner som var och en kan uttryckas som en skala på vilken ett visst land kan sorteras in åtminstone vid en given tidpunkt, och dessa dimensioner är desamma för alla länder. Härigenom kommer man bort från den brist på systematik som i långa stycken karakteriserar Griffins klassificering.

Systemangreppssättet fokuserar uppmärksamheten på beslut, beslutsfattare och beslutsmekanismer. Detta är en klar fördel när man vill studera utvecklingsstrategier eftersom valsituationen betonas. Ett enskilt u-land är inte bundet till en viss utvecklingsstrategi för tid och evighet utan kan välja mellan olika vägar. Vilken väg man väljer beror i stor utsträckning på vilka målsättningar det ekonomiska system man arbetar inom har.

Inom utvecklingsökonomi utgår man i regel från någon typ av "allmänt accepterade" mål av den typ som inledningsvis berördes: tillväxt, fördelning, avskaffande av fattigdom. Olika utvecklingsstrategier jämförs därefter med avseende på deras förmåga att bidra till att dessa mål nås och på basis

av denna jämförelse görs rekommendationer om vilken typ av politik som är att föredra. Perspektivet kan emellertid också utvidgas till att infatta politisk ekonomi, dvs till en analys av vilka ekonomiska faktorer som bestämmer *varför* just en viss politik förs och inte en annan. Detta är viktigt framför allt i de sammanhang där man kan se att en politik har valts som *inte* bidrar till att de "allmänna" utvecklingsmålen nås. I stället för att *postulera* just dessa mål försöker man kartlägga vad det är som betingar beslutsfattarnas val. Härigenom kan man åtminstone delvis förklara det ekonomiska systemets karakteristika.¹¹

I detta sammanhang ställs man inte sällan inför problemet att ekonomiska system inte behöver ha några uttalade målsättningar.¹² De kan lika gärna vara ofokuserade. System som är målinriktade behöver i sin tur inte vara utvecklingsinriktade utan kan ha helt andra mål än de man normalt räknar med i utvecklings-sammanhang. Utan förståelse av dessa elementära realiteter kan det bli svårt, för att inte säga omöjligt, att förstå varför ekonomins strategiska beslutsfattare, och särskilt då regeringen som är den part som ytterst bestämmer spelreglerna, agerar som de gör.

Tre u-länder: Costa Rica, Tanzania och Haiti

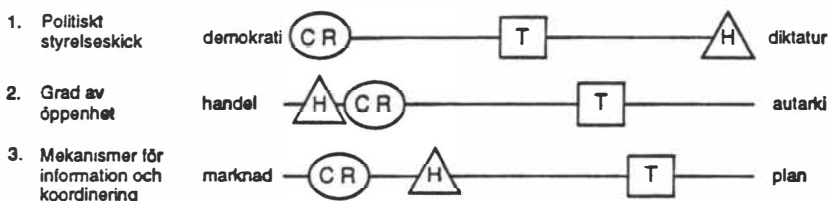
Denna bok behandlar ekonomisk utveckling och utvecklingspolitik i tre länder: Costa Rica, Tanzania och Haiti. Dessa länder kan sorteras in på tre skalor som var och en representerar en viktig dimension av det ekonomiska systemet:

1. politiskt styrelseskick (demokrati – diktatur)
2. grad av öppenhet (handel – autarki)
3. mekanismer för information och koordinering (marknad – plan)

De två sista av dessa dimensioner har vi redan stött på och den första, det politiska styrelseskicket, spelar, som vi skall se

i det följande, en avgörande roll för vilka målsättningar som uppkommer och hur inkomster genereras och fördelas.

Figur 1.1 Tre viktiga dimensioner av Costa Ricas, Tanzanias och Haitis ekonomiska system

De tre dimensionerna och de tre ländernas respektive "profiler" redovisas i figur 1.1.

Det mönster som avtecknar sig är väl ägnat för parvis jämförelser. Så tillvida är Costa Rica en demokrati, av nästan extremt snitt, med starka restriktioner på återval, såväl av parlament som av president, medan Haiti under så gott som hela sin existens som självständig nation i princip har varit en diktatur, även om val förekommit mer eller mindre regelbundet från tid till annan. Tanzania intar här en mellanställning. Tills helt nyligen har landet varit en enpartistat, dock med en begränsad demokrati inom ramen för denna.

Haiti och Costa Rica är båda att betrakta som mycket öppna ekonomier som i princip alltid har varit inriktade på export. Den importsstitutionspolitik som bedrevs i Costa Rica på 1960-talet ägde rum inom ramen för den centralamerikanska gemensamma marknaden och innefattade således, även denna, ett "utåtriktat" element. Tanzania valde däremot att, efter Arushadeklarationen 1967, satsa på självtillit och importsubstitution, och denna politik höll landet fast vid fram till mitten av 1980-talet, då en öppning gentemot omvärlden började äga rum.

Haiti och Costa Rica är utpräglade marknadsekonomier.

Detta innebär inte att interventionistiska inslag har saknats. Costaricanerna har försökt bygga upp ett välfärdssamhälle av "svensk" typ och i Haiti har den politiska processen gripit in och snedvridit konkurrensförhållandena. I ingetdera fallet har emellertid några inslag av planekonomi förekommit. Detta har däremot varit fallet i Tanzania, där privata mellanhänder i stor utsträckning kommit att ersättas av ett statligt marknadsföringssystem, prisbildningen reglerats, "moraliska" incitament har betonats och strukturen på ekonomin systematiskt har förändrats utifrån ideologiska utgångspunkter.

Den politiska dimensionen

Vilken roll den politiska dimensionen kan spela för utvecklingen framgår med all önskvärd tydlighet, om vi jämför Costa Rica med Haiti.¹³ Costa Rica har en lång demokratisk tradition. Landet blev självständigt 1838, men redan tidigare, under den centralamerikanska federationens tid, hade politiska partier uppstått: ett konservativt och ett liberalt, vars djupgående motsättningar dock inte kom att resultera i väpnad konfrontation, som på andra håll inom federationen. Efter självständigheten fick liberalerna gradvis övertaget, när kaffeexportens uppsving började. Ekonomisk modernisering blev till en huvudfråga. Kaffeexportörerna efterfrågade lag, ordning och politisk stabilitet och de kom att få ett dominerande inflytande på den liberala stat som etablerades.

Redan på 1880-talet kan man urskilja en begynnande demokrati i Costa Rica. Vid denna tid var den dominerande politiska figuren i landet Tomás Guardia (president 1870–82), som tämligen enväldigt bestämde vem som skulle vara president tills han 1889 av folkmajoriteten tvingades acceptera valutslaget. Detta var en triumf för de demokratiska strävandena i Costa Rica. Minst lika viktigt på längre sikt var emellertid det faktum att det ungefär samtidigt skapades en fri och obligatorisk folkskola som öppnade vägen för ett brett, folkligt deltagande i den demokratiska processen. Under tiden efter sekelskiftet, inte minst under 1920-talet, kom demo-

kratin att stärkas i Costa Rica.

1930-talets depression innebar en tillbakagång i demokratiskt avseende. Kaffe- och bananexporten sviktade. Social oro hade börjat uppstå och när kaffeintressenas kandidat León Cortés valdes till president 1936, införde han en mild variant av *caudillo*styre, en form av diktatur baserad på hans egen person.¹⁴ Detta gick emellertid aldrig tillnärmelsevis så långt som i de övriga staterna i Centralamerika. Cortés' handplockade efterträdare, Rafael Angel Calderón Guardia, fortsatte *caudillo*styret. Calderón, som var en social reformator, lyckades göra sig ovän med kaffeintressena som kände sig hotade, och 1948 tog *caudillo*styret slut. Även Calderón hade själv utnämnt sin efterträdare. Denne störtades dock och i de val som hölls samma år utgick den konservativa kandidaten Otilio Ulate, som ledde en allians av konservativa och socialdemokrater, som segrare. Calderóns anhängare pressade emellertid på för att få valet ogiltigförklarat och när detta lyckades utbröt inbördeskrig.

Inbördeskriget vanns av anhängarna till socialdemokraten José Figueres. Under det halvår som följde på krigsslutet avskaffade han armén och gav kvinnorna rösträtt. Han trädde frivilligt tillbaka 1949 och ett val genomfördes som vanns av de konservativa. Fyra år senare var det Figueres' tur att väljas till president. I och med detta hade demokratin vunnit en avgörande seger i Costa Rica. De val som hållits från och med 1949 har varit fullständigt demokratiska och socialdemokrater och konservativa har regelmässigt växlat vid makten.

Costa Ricas politiska system har varit unikt i Latinamerika. Det finns inget annat land som har uppvisat tillnärmelsevis samma grad av demokrati på alla nivåer. Grundpelaren i detta system utgörs av 1949 års konstitution, som balanserar presidentens och lagstiftande församlingens makt. Presidenten kan inte omväljas och parlamentsledamöterna måste träda tillbaka under åtminstone fyra år när deras mandatperiod går ut. Den politiska makten ligger framför allt hos den lagstiftande församlingen som övervakar presidentens åtgärder, inte minst på det ekonomiska området. Tonvikten ligger på kompromiss- och förhandlingslösningar, medan ideolo-

giska skiljelinjer i praktiken tonas ned, trots partiernas officiella retorik.

Den grundläggande principen för den costaricanska demokratin har varit att maktkoncentration måste förhindras, vilket förklarar de starka restriktionerna på valprocessen och på vad presidenten kan göra. När partierna växlar vid makten byts en mycket stor del av administrationen ut. Detta leder dels till höga kostnader för att kompensera dem som måste lämna förvaltningen, dels uppmuntrar det ineffektivitet – främst därför att partisupporters ser arbeten inom byråkratin i första hand som en belöning för gjorda insatser och inte som ett led i ansträngningarna att producera offentliga tjänster. Byråkratin utsätts i sin tur för ett mycket starkt tryck från allmänheten som vill utverka favörer av olika slag.

Trots dessa negativa inslag i bilden är det svårt att inte hävda att Costa Ricas demokratiska styrelseskick har varit en stor framgång, både politiskt och ekonomiskt. Detta står fullkomligt klart när man jämför med situationen i de centralamerikanska grannländerna, som alla i större eller mindre utsträckning fått uppleva diktatorsstyre under långa perioder av såväl 1800-talet som vårt eget århundrade.¹⁵

Vilken betydelse en fungerande demokrati har framgår ännu tydligare om Costa Rica jämförs med dess raka motsats bland våra studieobjekt: Haiti – ett land som i princip styrts av diktatorer ända sedan det blev självständigt 1804. Den politiska utvecklingen i Haiti gick i komplett motsatt riktning mot den costaricanska. Haiti har aldrig lyckats etablera någon demokratisk tradition trots att val ägt rum med förbluffande regelbundenhet i modern tid. Tvärtom, landet har, med något undantag, alltid regerats av enväldshärskare.

Den autokratiska traditionen fanns redan före den formella självständigheten. År 1791 gjorde slavarna i Saint-Dominigue, Frankrikes rikaste koloni, uppror mot sina herrar. Befrielsekrigen skulle vara ända till 1803, och först på nyårsdagen följande år kunde den oberoende nationen Haiti proklamera. Redan 1801 hade emellertid den forna kolonin en obestridd härskare, Toussaint L'Ouverture, som styrde landet enväldigt. Toussaints tid vid makten blev dock kort. År 1802 arresterades han av den franska invasionsarmén.

Toussaint hann emellertid skapa ett prejudikat. Hans efterföljare som Haitis härskare var också autokrater. Befrielsen proklamerades av Jean-Jacques Dessalines som snabbt gjorde sig till kejsare under namnet Jacques I. Han mördades 1806, efter dryga två års hårt regemente. Efter hans död delades Haiti i en sydlig republik, under Alexandre Pétion, och ett nordligt kungadöme, under Henry Christophe, bägge, i likhet med Toussaint och Dessalines, före detta generaler i revolutionsarmén och bägge envåldshärskare.

Pétion dog 1818 och Christophe begick självmord två år senare. Därefter enades landet under Jean-Pierre Boyer som styrde landet efter sin egen vilja tills han slutligen tvingades i landsflykt (1843). Boyer skulle följas av fyra presidenter som i haitisk historieskrivning brukar betecknas som "efemära".¹⁶ Det politiska livet började vid denna tid en degenerationsprocess som skulle fortgå under resten av 1800-talet och fram till den amerikanska ockupationens början 1915.

Under denna tid uppträdde en rad presidenter (varav en lät kröna sig till kejsare) som alla representerade en mycket liten klick vars intresse för demokratiskt styrelseskick var lika med noll. Politiken i 1800-talets Haiti var en angelägenhet för ett litet fåtal och massorna stod helt utanför. Spelet mellan klickarna degenererade snabbt. Presidenternas regeringstid blev kortare och kortare. Revolutioner, revolutionsförsök, statskupper och kuppöversök hörde till vardagen – drygt hundra mellan 1843 och 1915. Ett tumultartat klimax nåddes, när president Vilbrun Guillaume Sam mördades i Port-au-Prince och hans kropp slets i stycken av mobben (1915).

Då var tiden mogen för en utländsk intervention. USA grep in, främst för att hindra Tyskland att upprätta en strategisk örlogsbas i området. Den amerikanska ockupationen skulle vara till 1934, dvs i tjugo år, men den lämnade inga spår av demokrati efter sig. Tvärtom skapade ockupationen förutsättningar för odemokratiskt styre genom att bilda en modern armé och polismakt som fram till 1957 i praktiken skulle bestämma vem som fick bekläda presidentämbetet och hur länge.

Denna ordning varade tills François Duvalier (Papa Doc)

valdes till president (med stöd av bland annat armén). Detta blev inledningen till den grymmaste diktaturen i Haiti under detta sekel, och förmodligen under landets hela historia. Papa Doc dog 1971, efter att först ha gjort sig till livstidspresident och utnämnt sin son Jean-Claude (Baby Doc) till efterträdare, likaledes på livstid.

Duvalierdynastin föll 1986, då Baby Doc tvingades lämna landet. Därefter har haitierna fått se sina förhoppningar om demokrati grusas gång efter annan av armén. När äntligen hederliga val kunde genomföras 1990, dröjde det mindre än ett år innan den folkvalde presidenten, den katolske prästen Jean-Bertrand Aristide, tvingades i exil.

Haitis politiska tradition är i sanning dyster. Medborgarna har i princip aldrig haft något att säga till om. Till yttermera visso har landet inte bara haft att dras med ett diktatoriskt styrelseskick, utan detta styrelseskick har tjänat ett alldeles bestämt syfte: det har tillåtit härskarna att plundra medborgarna under åtminstone ett och ett halvt sekel.

Haiti kan tveklöst betecknas som en kleptokrati. Anledningen är nästan bisarr. Under de första åren efter frigörelsen från fransmännen gick vägen till rikedom för den nya eliten via monopolisering av jorden. Kolonialtidens plantageekonomi återskapades. År 1809 genomförde emellertid Alexandre Pétion en jordreform som skulle komma att få ett avgörande inflytande inte bara på Haitis ekonomiska historia utan även på dess politiska.

Lantarbetarna, som återförts i något som hade mycket starka likheter med slaveri, blev fria och det fanns gott om jord. Det gick då inte längre att skaffa en arbetsfri inkomst genom jordinnehav. I stället slog elitgrupperna sig på politik. Regeringsmakten inbegrep beskattningsrätt och erbjöd en rad andra möjligheter för makthavarna att berika sig på folkflertalets bekostnad. Haiti degenererade till en plundrarstat styrd av kleptokrater och har så förblivit fram till våra dagar. Landet har också blivit till det fattigaste i Latinamerika – från att en gång ha varit Frankrikes rikaste koloni.

Tanzanias politiska system ligger någonstans mellan Costa Ricas och Haitis. Ända tills för kort tid sedan (1992) har landet officiellt varit en enpartistat, dock med inslag av de-

mokrati inom ramen för denna struktur.¹⁷ Ursprunget till enpartistaten kan härledas till bildandet av Tanganyika African National Union (TANU) 1954. TANU:s föregångare Tanganyika African Association (TAA) hade bildats på 1920-talet som en multietnisk organisation, öppen för alla afrikaner.¹⁸ Med tiden utvecklades TAA i riktning mot att bli ett politiskt parti, dock utan att riktigt lyckas få till stånd en central organisation på nationell nivå. TAA hade bekämpat kolonialismen, och detta arv tog TANU över som viktigaste programpunkt när partiet bildades. TANU skulle, under Julius Nyereres ledning, föra Tanganyika till självständighet 1961.

Vid denna tid hade TANU redan börjat förvandlas till ett massparti, med öppet medlemskap.¹⁹ Vem som ville kunde gå med i partiet. Nyerere var emot tanken på ett flerpartisystem. Detta passade inte för Afrika, som behövde nationell enhet, inte splittring längs partilinjer. Samtidigt betonade han vikten av ett brett, folkligt deltagande i den politiska processen. Lösningen på detta dilemma låg i att låta TANU vara öppet för alla medborgare, tillåta fri diskussion och fria val av ledare på alla nivåer. Detta skulle skapa en demokratisk enpartistat.

Praktiken kom emellertid att skilja sig från Nyereres ideal på en rad punkter. TANU kom gradvis att stärka sitt grepp om den politiska strukturen på ett sätt som gjorde opposition besvärlig, även inom partiets ram på det sätt som förutskickats av Nyerere.²⁰ Partiet skaffade kontroll på det lokala planet, t ex genom att TANU måste godkänna alla kandidater till val till distriktsråden (som ungefär motsvarade svenska landsting). Distriktsrådets ordförande var lokala TANU-ordförande. Man införde också en particell för vart tionde hushåll, som fick välja ordförande fritt. Vid val till nästa nivå – de lokala byutvecklingsråden – var emellertid bara dessa tio-celledare valbara. Skillnaden mellan parti och regering utplånades härigenom på lokalplanet. 1972 kunde man så avskaffa de lokala organisationerna och flytta deras funktioner till regional nivå där partikontrollen var starkare.²¹ Ur demokratisk synvinkel var resultatet betänkligt:

I frånvaron av dynamiska sociala klasser blir politikens huvudsyfte lätt att bygga upp skaror av följeslagare med lojalitet mot bestämda individer i auktoritativa positioner inom partiet. För detta ändamål är . . . reformerna också rationaliseringsåtgärder. Den ökade graden av partikontroll på alla nivåer ställer dock frågan på sin spets om hur det går att kombinera frihet och utveckling . . .

kommenterade Göran Hydén redan samma år.²²

Kontrollaspekten sattes i centrum. TANU tog över kontrollen av fackföreningsrörelsen och av parlamentet. I samband med 1965 års parlamentsval gjordes TANU till det enda tillåtna partiet och valbarhet till parlamentet förutsatte medlemskap i partiet.²³ I Arushadeklarationen 1967 fastslogs så att medlemskapet i TANU borde begränsas: "Nu har . . . partiets arbetsutskott känslan av att tiden är mogen att lägga större vikt vid medlemmarnas kvalitet än deras kvantitet [. . .] Kan man misstänka att en som ansöker om medlemskap inte helt och fullt accepterar partiets mening, mål och syften måste man vägra denna person medlemskap."²⁴ Följande år företogs en utrensning av kritiska parlamentsledamöter ur partiet. Parlamentet hade underställts partiet.

I vilken utsträckning de tanzaniska ledarna, och främst då Nyerere, egentligen var beredda att låta demokratiska procedurer och institutioner bestämma åt vilket håll samhällsutvecklingen skulle få gå illustreras av *ujamaa*politiken.²⁵ *Ujamaa*programmet kom i samband med Arushadeklarationen. Avsikten var att människorna på landsbygden frivilligt skulle flytta samman i byar där man skulle producera samfällt och dela överskottet. Programmet blev ett fiasko. I de fall där frivillighetsprincipen verkligen fungerade slog partiet till och upplöste byarna, eftersom dessa uppfattades som ett hot mot partiets överhöghet. I de flesta fall var emellertid tanzanierna ointresserade av att flytta. Nyerere tog därför till tvångsmedel från 1973. Landsbygdsbefolkningen beordrades att flytta samman på anvisade ställen och milis och armé såg till att de lydde. Demokratin visade sig vara en tunn fernissa.

1977 utökades partikontrollen ytterligare. Detta år upplöstes såväl TANU som Afro-Shirazipartiet på Zanzibar och ett

nytt parti som innefattade såväl fastlandet som öarna grundades: *Chama cha Mapinduzi* (CCM – Revolutionspartiet).²⁶ Medlemmarna i de bägge upplösta partierna fick automatiskt medlemskap, medan nya ansökningar inte behandlades förrän de sökande gått igenom en ideologisk kurs.

*Ujamaa*fiaskot och enpartistatens fullbordande utgjorde ett demokratiskt lågvattenmärke i Tanzania. Nyerere insåg faran och från slutet av 1970-talet inleddes en serie reformer som syftade till att se till att fler beslut skulle fattas på lokal nivå.²⁷ Partiet reagerade emellertid negativt. Återigen såg man sin ställning hotad och införde därför nya begränsningar i fråga om medlemskap och stärkte den centrala kontrollen över sina olika lokalavdelningar. Samtidigt såg man till att de lokala besluten kontrollerades av partiet och de statliga byråkraterna. De människor som berördes konsulterades visserligen, men det rådde aldrig någon tvekan om vem som bestämde.²⁸

Kontrollstrategin var emellertid dömd att misslyckas. Under 1980-talet stod det alltmer klart att ekonomin var i behov av grundliga reformer. Inte minst var det nödvändigt att släppa efter på de statliga kontroller som gradvis byggts upp efter Arushadeklarationen och som resulterat i ett mer eller mindre permanent kristillstånd. Det hade rått en kamp mellan partiets ideologiska linje och regeringens mera pragmatiska. När ekonomin körts i botten hotades regeringens legitimitet och en kursomläggning fick göras.

Detta fick följderna även på det politiska planet. 1985 avgick Nyerere som president, men han behöll partiledarskapet. Ali Hassan Mwinyi valdes till president och den ekonomiska reformprocessen accelererade – under starkt motstånd från partiet. Tiden arbetade emellertid emot partikrafterna, inte minst efter 1989 års händelser i Östeuropa. Nyerere själv fastslog i februari 1990 ett halvår innan han avgick även som partiledare att man måste vara beredd att ompröva principen om enpartistaten.²⁹ 1992 frånträdde CCM frivilligt sitt partimonopol. Registreringen av andra partier kunde börja.

Enpartisystemet i Tanzania har inte fått på långt när lika katastrofala följder som diktaturen i Haiti. Följderna har emellertid varit allvarliga nog. Det enda partiets ideologi har

varit socialistisk och inspirationen till landets ekonomiska politik har i långa stycken hämtats från andra socialistländer. Själv tillit fick ersätta utrikeshandel och planering och moraliska påtryckningar sattes framför marknadshushållning och materiella incitament. Vi skall återkomma till detta nedan.

Handel och själv tillit

Graden av öppenhet i ekonomin definierade vi som i vilken utsträckning ett land väljer att använda sig av internationell handel, respektive lutar till sin egen förmåga att producera de varor och tjänster medborgarna efterfrågar. Argumentet för internationell handel är traditionellt att handel å ena sidan gör det möjligt för ett land att specialisera sig på varor som landet kan producera relativt billigt, å andra sidan att landet, oberoende av vilken produktionsinriktning det valt, kan byta sig till produkter på världsmarknaden till ett lägre pris än om landet självt skulle producera dem. Det går således att göra såväl en specialiserings- som en konsumtionsvinst på internationell handel.

Till detta kommer att handel också kan ha "dynamiska" effekter, som ökar tillväxten i ekonomin. Handel möjliggör import av investeringsvaror som inte tillverkas inhemskt. Handel ökar varutillgången i ekonomin, men hela ökningen behöver inte konsumeras utan en del kan sparas och användas för investeringar. Handel skapar kontakter som kan utnyttjas för att importera ny teknologi. Tillgången på produktionsfaktorer kan öka genom invandring eller kapitalinförsel från handelspartners. Kontakt med nya varor skapar efterfrågan på dessa och stimulerar till ökade arbetsinsatser. Vissa branscher har stordriftsfördelar som inte kan utnyttjas utan tillgång till den större marknad som internationell handel erbjuder etc. Mekanismerna är många.

En speciell form av tillväxt kan uppkomma i länder som producerar sk stapelvaror. Dessa är råvaror som åtnjuter stor och helst växande efterfrågan på världsmarknaden, som inte kräver någon förädling eller bearbetning innan de exporteras

och som har tillräckligt högt värde per vikt- eller volymenhet för att göra det lönsamt att transportera varan även långa avstånd. Stapelvaror ger ofta upphov till länkeffekter. Framåtriktade länkeffekter uppkommer när varan i fråga används som insatsfaktor av någon annan bransch i ekonomin, t ex när ett mineral förädlas. Bakåtriktade länkeffekter går i motsatt riktning. Stapelvaruproduktionen kräver insatsfaktorer som produceras lokalt, inte minst infrastruktur i form av transport, kraft etc. Länkeffekter kan också uppstå via konsumtion. De inkomster som genereras av stapelvaruproduktionen spenderas på inhemskt producerade varor. Slutligen kan de eventuella skatter som tas ut på stapelvaran användas för utvecklingsinvesteringar. I alla fallen stimuleras produktionen i andra sektorer än den där stapelvaran produceras.

Två av våra tre länder har varit "öppna" ekonomier: Costa Rica och Haiti, och bägge har tidvis förlitat sig på export av stapelvaror. För Costas Ricas del är detta fallet i stort sett från den första självständighetstiden fram till början av 1960-talet.³⁰ Kaffe började exporteras på 1830-talet och 1890 dominerade det inte bara exporten, med en andel på över 90 procent av totalvärdet, utan hela ekonomin. Det fanns gott om obrukad jord på det centrala höglandet som kunde tas i anspråk och odlingsgränsen flyttades. Finansieringen sköttes av brittiska handelshus som gav krediter åt de costaricanska exportörerna som i sin tur finansierade odlarna.

Kaffeexporten krävde en utbyggnad av det inhemska transportnätet. År 1884 påbörjades därför en järnväg från San José till Puerto Limón på atlantkusten. För att finansiera detta bygge odlades bananer längs spåren. Detta blev början till United Fruit Company, som snabbt utvecklades till världens största bananexportör. När depressionen satte in 1929 hade landet inte mindre än 60 procent av världsmarknaden och bananerna svarade för en fjärdedel av exportvärdet. (Kaffet svarade för två tredjedelar.)

Kaffet genererade vissa länkeffekter. Den transport som kaffet krävde var det direkta upphovet till bananproduktionen – en framåtriktad länkeffekt. Kaffet förädlades också inom landet och slutligen var kaffesektorn orsaken till den utveckling av banksystemet som ägde rum från mitten av

1800-talet. Samtidigt trängdes emellertid livsmedelsproduktionen undan. Bananproduktionen hade i sin tur mindre med den övriga ekonomin att göra. Produktion, transport och marknadsföring var hårt vertikalt integrerade inom United Fruit och de banktjänster banansektorn behövde var utländska. Den efterfrågan som genererades ur såväl banan- som kaffeproduktionen och -exporten hade ett relativt stort importinnehåll. De skatter som togs ut på de bägge stapelvarorna, slutligen, var oelastiska med avseende på produktionsvärdet och spenderades inte på ett sätt som bidrog till att diversifiera ekonomin.

En av de främsta invändningarna mot stapelvaruexport är att denna tenderar att göra ekonomin sårbar. Detta visade sig med jämna mellanrum från slutet av 1800-talet. Överproduktion, konjunkturbedgångar och sjukdomar på bananplantorna påverkade såväl exportinkomster som BNP fram till depressionen. Under denna period var problemet emellertid endast fluktuationer i per capitainkomsten. Depressionen kom däremot att slå hårt. Priser och exportinkomster sjönk drastiskt, och med dem realinkomster och sysselsättning. Inga egentliga alternativ till exportjordbruket existerade. Costa Rica hade valt att lägga alla sina ägg i samma korg.

Nedgången kompenseras delvis av den depreciering av valutan som bedrevs under 1930-talet. Exportjordbruket var därför fortfarande den dominerande sektorn när andra världskriget bröt ut. Kaffet klarade kriget bra tack vare det interamerikanska kaffeavtalet som kompenserade bortfallet av den europeiska marknaden med en tillräckligt stor exportvolym till USA. Däremot fick bananexporten uppleva en ren kollaps, med påföljd att BNP sjönk.

Under andra halvan av 1940-talet återhämtade sig bananexporten och BNP växte snabbt i reala termer. Under 1950-talet diversifierades så exporten genom att kakao, socker och kött lades till listan av exportprodukter. Tillväxttakten fortfor att vara hög. 1950-talet var dock inte problemfritt. Korea-boomen i början av årtiondet drev upp de internationella råvarupriserna. Därefter sjönk de emellertid och nya konkurrenter dök upp på bananmarknaden. Costa Ricas terms of trade försämrades efter 1954 och i slutet av 1950-talet var

landet inne i en betalningsbalanskris. Tiden var inne för att lägga om utrikeshandelsstrategin. 1963 gick Costa Rica in i den centralamerikanska gemensamma marknaden.

Denna marknad baserades på tanken att vart och ett av de fem centralamerikanska länderna var för litet för att kunna bedriva en effektiv importsubstitutionspolitik. De behövde varandras marknader för att industrier som kunde producera till tillräckligt låga kostnader skulle utvecklas. Tullskydd mot tredje land och skattelättnader för utländska investerare bildade grundstommen i industrialiseringspolitiken.

Denna var framgångsrik – dock endast på kort sikt. Industrisektorn och BNP växte snabbt, men redan i slutet av 1960-talet visade det sig att tillväxtens frukter var ojämnt fördelade inom regionen och när så "fotbollskriget" mellan Honduras och El Salvador bröt ut 1969 lämnade Honduras unionen. Facit blev att Costa Rica lyckades diversifiera sin export, men att beroendet av de traditionella exportprodukterna i princip kvarstod och att framtiden för den gemensamma marknaden tedde sig minst sagt osäker. Återigen var det dags att lägga om kurs på utrikeshandelspolitiken.

Den nya politiken kom att baseras på export av icke-traditionella produkter.³¹ Världsmarknadspriserna för de traditionella exportprodukterna var ogynnsamma och de möjligheter den gemensamma marknaden erbjöd för industriexport var i stort sett uttömda. Den nya strategin inriktades på marknader utanför regionen. Statliga och privata organisationer inrättades för att främja exporten av nya produkter, ett speciellt utrikeshandelsministerium inrättades. Frizoner och industri-parker skapades och tullfrihet garanterades för import av insatsvaror till sammansättningsindustrier. Växelkursen justerades så att inflationen inte skulle kunna urholka konkurrenskraften. Tullskyddet minskades. Skattelättnader infördes för exportörer.

Den nya strategin lyckades. De icke-traditionella produkternas (blommor, prydnadsväxter, fisk, räkor, ananas, textilier, medicinsk utrustning, läkemedel) andel av exportvärdet fördubblades under 1980-talet till över 40 procent 1990. Exporten till USA och EG sköt fart. Därmed är det emellertid inte sagt att den nya strategin är problemfri. Stödet till de

nya produkterna har inte inriktats på att hitta områden där landet har en genuin komparativ fördel och redan etablerade exportörer har fortsatt att få hjälp.

Sammansättningsindustrin är känslig för pris- och löneförändringar och kan, om det vill sig illa, snabbt lämna landet. USA har motarbetat import när denna har konkurrerat med inhemskt producerade varor. Det nya nordamerikanska frihandelsområdet, NAFTA, utgör ett hot. Lokalisering i Mexico, innanför NAFTA:s tullmurar kan lätt framstå som ett överlägset alternativ för potentiella investerare.

Det är dock svårt att se några alternativ till den nya strategin. Den traditionella exportens svagheter är välkända och den på ekonomisk integration baserade imports substitutionen har också lett till svårigheter. I praktiken finns det knappast några alternativ till den nya strategin. Frågan är snarast hur den behöver modifieras.

Även Haiti kan karakteriseras som en exportekonomi. Det som lockade spanjorerna – inte minst Columbus – var öns guldfyndigheter, som dock snabbt uttömdes. När fransmännen i mitten på 1600-talet hade lyckats få övertaget över spanjorerna på öns västra tredjedel, började de exportera kaka, indigo, bomull och mahogny. Något senare inleddes sockerexportens uppgång och i början av 1700-talet återfanns även kaffet bland exportprodukterna.

Från slutet av 1600-talet fram till den franska revolutionen 1789 utvecklades Saint-Domingue till Frankrikes rikaste koloni. I slutet av perioden kom inte mindre än två tredjedelar av de franska koloniernas produktion av tropiska produkter från den västindiska öns plantager. Sockret var dominerande även om kaffeexporten expanderade så snabbt att Saint-Domingue svarade för 60 procent av världsproduktionen när franska revolutionen bröt ut.

Saint-Domingues betydelse för den franska ekonomin kan inte nog betonas. Nästan en fjärdedel av Frankrikes befolkning var beroende av handeln med den lilla kolonin. Vinsterna var emellertid ensidigt koncentrerade till kolonisterna och moderlandet. Majoriteten av kolonins befolkning var slavar som på intet sätt fick del av välståndet.

1791 hade slavarerna fått nog och gjorde uppror mot sina her-

rar. Med ens föll exportekonomin samman. Stapelvaruexporten föll drastiskt när plantagerna skövlades och förstördes under frigörelsekrigen och de forna slavarna i stället gick över till livsmedelsproduktion för egen konsumtion. Exportproduktionen återupplivades emellertid snart, i den utsträckning detta var möjligt. Toussaint L'Ouverture framträdde som den enande kraften under en kort period runt 1800. Han återupprättade exportekonomin och tvingade haitierna tillbaka till plantagearbetet, för att få valutaintäkter som möjliggjorde köp av vapen och ammunition som kunde användas i den ännu icke avslutade kampen mot fransmännen och dessutom för att de nya härskarna skulle få en arbetsfri inkomst.

Befrielsekrigen tog slut 1803. När Jean-Jacques Dessalines följande år blev det självständiga Haitis förste regent fortsatte han Toussaints exportpolitik, liksom Henry Christophe efter honom. Snart skulle emellertid bilden ändras. Den jordomfördelning som inleddes av Alexandre Pétion 1809 kom att reducera produktionen av exportvaror och främst då socker. När haitierna inte längre var tvingade att arbeta på plantagerna, lämnade de dem för att på nytt övergå till livsmedelsproduktion. Den enda av de forna exportprodukterna som klarade denna omställning väl var kaffet, som under 1800-talet kom att bli den dominerande exportgrödan, mycket för att det inte krävde någon större arbetsinsats. Den enda andra exportprodukt som fick någon större betydelse under detta sekel var ädelträ – kampsch – som dock snart föll tillbaka efter en omfattande rovdrift.

Kaffet var inte en stapelvara på 1800-talets Haiti. Bönderna koncentrerade sig på livsmedelsproduktion, och kaffet, som fick växa vilt var ett komplement, vars kvalitet var förhållandevis låg. De kaotiska politiska förhållandena under perioden fram till den amerikanska ockupationen avskräckte från investeringar i andra exportprodukter och den skattepolitik som fördes, baserad på maximering av den härskande klickens inkomster, drabbade stundtals exporten hårt.

Den amerikanska ockupationen 1915–34 ledde till att ett fåtal plantager etablerades i Haiti. Socker blev åter en exportprodukt och i norra delen av landet skapades vad som senare skulle bli världens största sisalodlingar. Även Haiti

drabbades hårt av depressionen och de fallande råvarupri- serna. Situationen förvärrades av att Frankrike 1936 sade upp sitt handelsavtal och höjde tullarna på Haitis exportpro- dukter. Detta kompenseras endast delvis av ett nytt han- delsavtal med USA.

Under 1930- och 1940-talen fick Haiti också uppleva ett par skandalartade "exportsatsningar". En bestod i odling av en inhemsk latexväxt för amerikanska krigsbehov. Inget gummi exporterades dock någonsin utan projektet resulterade i en stor nettoförlust. Det andra skandalprojektet, som hade goda möjligheter att åstadkomma en mera varaktig förändring, var koncessionsexport av bananer från mitten av 1930-talet. Detta projekt ledde till ett uppsving för den haitiska lands- bygden främst mellan 1941 och 1947. Projektet byggde emel- lertid på ett exportmonopol som hade getts till ett ameri- kanskt företag och när detta bröts 1947 började regimen en skamlös handel med banankoncessioner som snabbt gjorde slut på en blomstrande näring.

Koreaboomen ledde även i Haiti till ökade exportpriser men glädjen blev kortvarig. Efter ett par år gick priserna snabbt ner igen. Vid denna tid var kaffet den dominerande exportprodukten, följt av sisal och socker. Råvarorna skulle behålla sin ledande ställning under ytterligare ett par årtion- den. Under 1950- och 1960-talet tillkom några nya produk- ter – eteriska oljor (som används framför allt för parfym- och likörtillverkning) och bauxit, som resultat av ett kontrakt med Reynolds, ett amerikanskt företag.

Råvarornas dominans skulle emellertid sakta men säkert brytas. Detta har flera förklaringar.³² För det första kräver exportgrödorna mera jord per sysselsatt än livsmedelspro- duktion. Haitis befolkning växer över tiden, vilket i sin tur tenderar att ge upphov till en övergång till den senare typen av grödor. Detta förstärks av den erosionsprocess som också följer av befolkningstillväxten och av det fall på det relativa priset på exportprodukter (i förhållande till livsmedelsgrö- dor) som ägt rum från början av 1950-talet. Sockerprodukti- onen har dessutom lidit av den låga sockerhalten i Haitis sock- errör och sisal har utsatts för konkurrens från konstfibrer. Ingen av dessa produkter exporteras längre. Slutligen har

Reynolds slutat utvinna bauxit i Haiti, som ett resultat av ökad beskattning i mitten på 1970-talet och ökade produktionskostnader efterhand som reserverna minskade.

Råvarornas andel av Haitis export sjönk från 60–70 procent under 1950-talet till 35–50 procent under 1980-talet. I stället kom sammansättningsindustrin att spela en relativt sett större roll. Denna industri expanderade snabbt under 1960- och 1970-talen, baserad på utländska råvaror och låga inhemska löner, tullfrihet för importerade insatsfaktorer, skattebefrielse, flexibel arbetslagstiftning och vissa amerikanska incitament. 1987 svarade textilier, leksaker, basebollar och elektronik för inte mindre än 85 procent av exportvärdet.

Sammansättningsindustrin har emellertid förblivit en enklav i den haitiska ekonomin och har inte skapat några egentliga länkeffekter. Skattebefrielsen har omöjliggjort statliga investeringar. Den enda inverkan sektorn har haft är via de löneinkomster som genererats. Sektorn har också haft att kämpa med konkurrens från en tullskyddad importkonkurrerande industri fram till mitten av 1980-talet, mot konkurrens från Dominikanska Republiken, Costa Rica och Jamaica, och inte minst med de politiska oroligheterna efter Baby Docs fall.

Haiti har i princip alltid varit en öppen ekonomi trots de skatter exporten från tid till annan belagts med. (Skatterna har främst tillkommit för att skapa statsintäkter, inte för att skydda inhemsk produktion.) Resultaten av denna politik har varit blandade. På samma sätt som Costa Rica har Haiti blivit utlämnat åt svängningarna på världsmarknaden. Detta har onekligen vållat problem, men det finns å andra sidan knappast något som tyder på att en inåtriktad politik skulle ha varit bättre. (De erfarenheter som gjorts av importsubstitution inom industrisektorn tyder inte på detta.) De utrikeshandelsproblem landet har att ta itu med när den politiska situationen klarnar, är å ena sidan befolkningstillväxten och erosionens tendens att minska råvaruexporten över tiden, å andra sidan skapandet av en på export baserad stabil industrisektor som inte enbart bygger på låga löner och speciella produktionsincitament.

De utrikeshandelsstrategier som länder som Costa Rica och Haiti använt sig av har inte undgått kritik.³³ Luften kan gå ur en på stapelvaruexport baserad tillväxt om efterfrågan på varorna av någon anledning minskar. Ofta har tesen framförts att i-ländernas inkomstelasticitet för u-ländernas exportprodukter skulle vara låg. Efterfrågan på livsmedel tenderar att växa långsammare än realinkomsterna, tullskydd begränsar tillträdet till i-ländernas marknader, den tekniska utvecklingen gör att mindre råvaror behövs etc. Likaså har det hävdats att u-ländernas terms of trade vis-à-vis i-länderna tenderar att sjunka över tiden, att råvarupriserna fluktuerar på ett sätt som också får exportintäkter och nationalinkomst att fluktuera och att de länkeffekter som skapas i realiteten är små eller obefintliga. Exportproducerande sektorer blir lätt enklaver utan kontakt med resten av den inhemska ekonomin.

Här är inte platsen för att gå in på en diskussion av riktigheten i de ovanstående argumenten.³⁴ Vad vi däremot kan konstatera är att argumenten accepterades av de flesta u-länder under 1950- och 1960-talet vilket ledde till att en alternativ handelspolitisk strategi utvecklades. Denna baserades på importsubstitution bakom tullmurar. Höga tullar och kvantitativa importrestriktioner användes för att begränsa importen av industrivaror. Samtidigt hölls tullnivån på industriella insatsfaktorer nere. Vinstnivån inom industrin ökade och därmed också industriproduktionen.

Även ett teoretiskt argument för denna politik framfördes. Enligt detta borde tullskydd ges åt sådana industrier som på sikt hade förutsättningar att bli konkurrenskraftiga på de internationella marknaderna men som var storleksmässigt för små och som saknade tillräckliga erfarenheter för att omedelbart kunna konkurrera. Detta skulle tillåta de späda industrierna att växa sig starka och pressa sina kostnader till internationell nivå. Därefter skulle tullskyddet kunna tas bort.

Tanzania följde under lång tid en importsubstituerande politik. Bakgrunden till denna var följande. Under hela kolonialtiden förblev Tanganyika en råvaruproducerande och exporterande koloni.³⁵ När engelsmännen tog över efter tyskarna efter första världskriget låg den struktur på ekonomin

som skulle existera ända fram till självständigheten 1961 redan fast.³⁶ Sisal, gummi, hudar och skinn, kopra, bomull, jordnötter, bivax och kaffe exporterades. Året före andra världskrigets utbrott, 1938, var strukturen i stort sett densamma, med undantag för att gummit konkurrerats ut av de sydostasiatiska producenterna. Det prisfall råvarorna hade fått utstå under depressionen hade inte förmått ändra på exportlistan. Sisal toppade, följt av bomull och kaffe.

Vid självständigheten 1961 var sisal, kaffe, bomull, cashewnötter, te och tobak de viktigaste exportvarorna.³⁷ Jordbruket svarade för tre femtedelar av BNP medan industrisektorn inte nådde upp till mer än 3–4 procent.³⁸ Detta skulle emellertid ändras genom Arushadeklarationen.³⁹

Det nya nyckelordet blev ”själv tillit”. Tanzanias oberoende framställdes som hotat av utländska gåvor och lån. De utländska investeringar man hade hoppats på kom inte till stånd. Slutsatsen blev att vägen till utveckling gick via de inhemska resurserna och främst då via jordbruket. Arushadeklarationen betonade att Tanzania saknade medel för att bygga upp en industri. En ökning av jordbruksproduktionen skulle skapa inkomster åt befolkningen och dra in utländsk valuta som i sin tur skulle kunna användas för att bygga upp sådan industri som kunde ersätta import.⁴⁰

Vi har redan delvis berört jordbrukspolitiken och *ujamaa*-byarna och vi skall komma tillbaka till jordbruket i diskussionen av marknader och planering i nästa avsnitt. Vad beträffar industrin hade denna åtnjutit tullskydd redan under det föregående årtiondet.⁴¹ Utländska investerare hade dessutom fått mer eller mindre monopol på den lokala marknaden.⁴² Den industrialisering detta gav upphov till sågs emellertid som både otillräcklig och kostsam av de tanzaniska ledarna. En ny industripolitik började därför ta form. Dess grundpelare var nationalisering och tullskydd.

Den offentliga sektorns andel av såväl förädlingsvärdet som sysselsättningen inom industrisektorn växte, från 5 respektive 8 procent 1966 till 53 respektive 69 procent 1985.⁴³ Samtidigt behölls och ökades tullskyddet, men endast marginellt, fram till början av 1980-talet.⁴⁴ Produkter som betraktades som lyxvaror belades med höga införselavgifter (kyl-

skåp, bilar, musikinstrument, stereoutrustning, TV etc). Konsumtionsvaror fick högre tullsatser än intermediära varor och investeringsvaror, inte minst för att detta bidrog till att öka statsinkomsterna.⁴⁵ Härtill kom importlicenser och reglering av tilldelningen av utländsk valuta. Dessa syftade direkt till att skydda de importkonkurrerande industrierna. Valuta tilldelades i första hand prioriterade industrier.⁴⁶

I samband med arbetet på den tredje femårsplanen (1976–81) formulerades en *Basic Industry Strategy*. Denna syftade till att förse befolkningen med basvaror, av typ livsmedel, kläder etc och till att producera halvfabrikat och investeringsvaror med hjälp av huvudsakligen inhemska resurser. De inhemska resurserna var otillräckliga på kort sikt. Importpolitiken kom därför att prioritera halvfabrikat och investeringsvaror, och speciellt då investeringsvarorna, vars andel av totalimporten ökade från 30 till 50 procent fram till 1981. Däremot sjönk konsumtionsvaruimporten till en bottenivå på 5 procent 1987.⁴⁷

Under hela denna tid hade Tanzania en övervärderad valuta vilket innebar att de varor för vilka importlicens och valuta beviljades kunde importeras till ett artificiellt lågt pris. För industrins del ledde detta till att en kapacitet byggdes upp som därefter inte gick att utnyttja på grund av brist på råvaror, intermediära varor och reservdelar. Utnyttjandegraden sjönk snabbt och de mål som hade satts upp för Basic Industry Strategy blev ouppnåeliga. Tanzania hade misslyckats i likhet med de flesta andra länder som satsade på importsubstitution i skydd av tullmurar. Behovet av en reform framstod som allt klarare ju mer tiden gick, speciellt som man samtidigt grovt försummat exportjordbruket som var den sektor som framhölls som strategisk i Arushadeklarationen. Låga priser på grödor och brist på konsumtionsvaror som jordbruksbefolkningen kunde köpa höll tillbaka produktionen. Oljeprishöjningar, försämrade exportpriser och recession i världsekonomin utlöste en betalningsbalans- och valutakris redan i slutet av 1970-talet.

Efter 1980 försökte man så strama åt importen men detta hjälpte föga i en situation där exporten inte ville öka. I mitten av 1980-talet var landet starkt beroende av utländskt bistånd

för sin import. En omläggning av utrikeshandelspolitiken var oundgänglig. Denna omläggning hade strängt taget börjat redan tidigare, 1981–82, när en *National Economic Survival Plan* och ett strukturanpassningsprogram hade utformats som bland annat syftade till ökade exportintäkter och en liberalisering av utrikeshandeln. Åtgärderna förutsatte emellertid ett valutainflöde för att den nödvändiga produktionsökningen skulle komma till stånd, men eftersom Tanzania misslyckades med att sluta ett avtal med IMF (Internationella valutafonden) misslyckades också de bägge programmen.

En överenskommelse undertecknades emellertid 1986 samtidigt som ett *Economic Recovery Programme* (ERP) lades fram. I detta program framhölls vikten av att producenterna av exportgrödor gavs ökade incitament att producera. Priskontrollen på jordbruksprodukter skulle slopas och producentpriserna ökas. Den tanzaniska shillingen skulle gradvis devalveras för att så småningom en jämviktsväxelkurs skulle nås. Realräntorna skulle höjas och kreditgivningen via banksystemet hållas tillbaka. ERP genomfördes 1986/87–88/89 och följdes därefter av ett *Economic and Social Action Programme* (ESAP) mellan 1989/90 och 1991/92, som fortsatte på den inslagna vägen.

Vilka de bestående effekterna av reformerna inom utrikeshandelssektorn kommer att bli får framtiden utvisa. Programmen har inte löpt smärtfritt. Övervärderingen av den tanzaniska shillingen har dock reducerats drastiskt och den skriande brist på importvaror som karakteriserade början på 1980-talet har hävts. Samtidigt får exportproducenterna högre priser för sina varor, även om det främst har varit marknadsföringsorganen som absorberat prishöjningarna. Exporten har dock inte kunnat finansiera mer än en tredjedel av importen. Biståndsberoendet kvarstår alltså. Den genomsnittliga effektiva skyddsgraden har reducerats och skillnaderna mellan olika branscher har minskats. Samtidigt har man emellertid haft svårt för att lägga ner dåligt fungerande statliga företag. Dessa har kunnat arbeta under en ”mjuk” budgetrestriktion, dvs de har subventionerats av staten och biståndsgivarna när de gått med underskott.

Det är för tidigt att tala om avgörande framgångar för utri-

keshandelsreformerna. Som vi strax skall återkomma till har den ekonomiska reformprocessen i Tanzania i många avseenden varit både trög och ofullständig och detta har satt sin prägel också på skeendet inom utrikeshandelssektorn. Icke desto mindre är det svårt att hävda att en tillbakagång till en mera inåtvänd politik skulle vara önskvärd. Utvecklingen under de tjugo år som följde på Arushadeklarationen lämnar tämligen entydiga besked på denna punkt.

Plan och marknad

Vår tredje och sista dimension är vilka mekanismer som används för att ge information till producenter, faktorägare och konsumenter i ekonomin. I vilken utsträckning har man lämnat åt marknaden att allokera resurser och skapa tillväxt och utveckling och i vilken omfattning har man valt en mer interventionistisk linje?

Valet mellan marknad och olika grader av intervention och planering var under lång tid ett stort tvistefråga utvecklingskonomen emellan.⁴⁸ Under den första efterkrigstiden växte en omfattande skepsis mot marknadsekonomin fram i många u-länder. Frigörelsen från kolonialmakterna sågs ofta i termer av en frigörelse från ett visst ekonomiskt system, ett system som inte sällan förbands med exploatering. Att överge, eller åtminstone tona ned och reglera, marknadsmekanismen och ändra på de resultat den gav upphov till blev en del av den politiska frigörelsen.

Regleringar och planering var emellertid inte bara ett resultat av de afrikanska och asiatiska koloniernas självständighetssträvanden. De hade också ett ekonomiskt intellektuellt fundament. Under 1950- och 1960-talen utvecklades den moderna välfärdsteorin snabbt och denna teori gick i stor utsträckning ut på att fastslå vilka typer av interventioner som är önskvärda i situationer då det föreligger marknadsimperfectioner så att inte prissystemet förmedlar en samhälls-ekonomiskt korrekt information till ekonomins agenter om vad som skall produceras och konsumeras och om vilka faktorinsatser som bör användas. Till detta kom argument som

baserades på observationer av u-ländernas ekonomiska och sociala system. Människorna i tredje världen, hävdades det, reagerade inte på samma sätt som människorna i industrisamhällena på de incitament som tillhandahölls av marknaden. Producenterna var inte vinstmaximerare, högre faktorpriser ökade inte nödvändigtvis utbudet av t ex arbetskraft och kapital och konsumtionen styrdes mer av sociala överväganden än av individuell rationalitet.

I denna situation sågs en långt driven interventionism, stundtals kombinerad med centralistisk planering av öst-europeisk modell, som ett överlägset alternativ till marknadsekonomin. En omfattande statlig dirigerings skulle öka kapitalbildningen och tillväxten i ekonomin. Investeringsbeslut som inte var "närsynta" utan tog hänsyn till samspelet mellan ekonomins olika delar och som hade en lång tidshorisont skulle kunna fattas. Full sysselsättning skulle underlättas och inkomstfördelningen skulle kunna göras socialt acceptabel.

Alla u-länder slog emellertid inte in på interventions- och planeringsvägen, och skillnaderna mellan de länder som valde att följa en interventionistisk linje var stora. Inget av de tre länder som studeras i denna bok utgör något exempel på ett renodlat centraldirigerat system, även om i Tanzania betydande avsteg från marknadsekonomin gjordes, baserade på en socialistiskt färgad ideologi. I Haiti utsattes ekonomin för en helt annan typ av statliga ingrepp, baserade på önskan att skapa privata inkomster åt makthavarna. Costa Rica, slutligen, är ett land där marknadsekonomin i princip bildat grunden för det ekonomiska systemet, även om statliga interventioner förekommit.

Det av de tre studerade länderna som gjort de mest konsekventa avstegen från marknadsekonomin principer är Tanzania. Innan landet blev självständigt 1961 hade ekonomin redan genomgått en rad ingrepp i de fria marknadskrafterna: "... tvångsuttagning av arbetskraft till sisalplantagerna när detta var nödvändigt; garanterade priser och andra incitament för att uppmuntra europeiska jordbrukare; användning av tvång för att styra de afrikanska böndernas produktion; och statsjordbruk i jordnötsprojektet".⁴⁹ Statliga marknads-

föringsorgan hade införts. Allt detta hade emellertid tonats ner under 1950-talet och vid tiden för självständigheten fungerade ekonomin i huvudsak enligt kapitalistiska principer.⁵⁰

Den nya ekonomiska politik som kom att genomföras efter Arushadeklarationen hade nya motiveringar. De brittiska avstegen från marknadsprinciperna hade varit helt pragmatiska. Politiken efter Arusha var ideologiskt baserad.⁵¹ Nyere avvisade kapitalismen och dess följeslagare, marknadsekonomin, och förde i stället fram sin egen skapelse: "afrikansk" socialism, baserad på individens attityd till arbete och samarbete med andra individer. En "ny människa" tecknades som inte var inriktad på att samla rikedomar och exploatera andra utan på att verka tillsammans med och dela arbetets frukter med andra människor.

Dessa idéer var färdiga redan året efter självständigheten, men de kom inte att omsättas i praktisk handling förrän efter Arushadeklarationen, fem år senare, då jordbruket fördes fram som den centrala sektorn i ekonomin, självtillitsprincipen lanserades och moraliskt baserade uppmaningar till arbete och produktion började framföras. Fyra år senare, 1971, ökades takten i den ideologiska mobiliseringen ytterligare, när pamfletten *Mwongozo* (riktlinjer) publicerades. Trycket på dem som uppfattades som kapitalister hårdnade.

Inom jordbruket knäsatte *ujamaa*principen, som vi redan behandlat, ett mycket vittgående ingrepp i individernas frihet att bestämma över sina egna liv och göromål. Programmet blev emellertid snabbt ett misslyckande, framför allt de mera ambitiösa delarna, de som siktade till kollektiv produktion. De som skulle samarbeta vägrade helt enkelt. Bönderna gjorde sitt bästa för att dra sig undan samröret med staten,⁵² och redan ett par år in på 1970-talet fick regeringen slå till reträtt och ersätta *ujamaa*idén med ett byprogram där man visserligen bodde koncentrerat men brukningen av jorden ägde rum inom ramen för familj jordbruket.

Även marknadsföringen av jordbrukets produkter förstärktes. Privata mellanhänder sågs som exploatörer och ett system skapades som dels byggde på kooperativ som samlade in produktionen i byarna och vidarebefordrade denna till ko-

operativa föreningar (*unions*), dels på statliga marknadsföringsorgan som därefter tog hand om varorna. Vad som uppfattades som privata monopol hade ersatts av vad som i praktiken var ett statligt monopol. Privata transaktioner fick endast förekomma i liten skala. Detta system kom att genomgå en del förändringar över tidens lopp, men själva principen att det bara fick finnas en – offentlig och inte privat – marknadsföringskanal bevarades.

Resultatet blev ineffektivitet. De statliga marknadsföringsorganen förvandlades snabbt till svarta hål i ekonomin som sög åt sig resurser från budget och banksystem för att täcka förlusterna och hindra konkurs.⁵³ Servicen till producenterna var ofta miserabel: priserna, som var reglerade, var låga, produkterna köptes inte upp i tid, betalningen försenades eller uteblev etc. "Parallella" kanaler utvecklades snart, dvs en halvsvart marknad utvecklades i stället för den legala.⁵⁴

Priserna på livsmedel hölls avsiktligt nere. Tanken bakom priskontrollerna var att gynna de fattiga grupperna i städerna, men det visade sig snabbt att denna politik inte fungerade. Produkterna försvann från de officiella marknadsföringskanalerna och såldes i stället svart, till högre priser än på de reglerade marknaderna. Detta missgynnade givetvis de fattiga som inte heller var de som stod längst fram i de officiella köerna, där kontakter kom att spela en avgörande roll för vem som fick köpa till statligt fastställda priser. Samtidigt missgynnades bönderna – den allra fattigaste gruppen – genom de låga producentpriserna.

Under en lång period baserades prispolitiken, inte bara inom jordbruket, utan även för andra produkter, på ytterligare en jämlikhetsprincip: pan-territoriella priser. Såväl konsument- som producentpriser skulle vara lika i alla regioner, vilket i princip innebar att man bortsåg från alla transportkostnader, en ytterst märklig princip i ett land som kännetecknas av bristfälliga vägar och järnvägar.⁵⁵

Marknaden sattes ur spel även i ekonomins övriga sektorer. Statliga företag (*parastatals*) bildades överallt, inom "industri, jordbruk, bankväsende, finans, handel, transport och bostäder; det fanns till och med några inom utbildning, hälso-

vård och offentlig administration". 1964 var de 64 till antalet, 1974 139.⁵⁶ I mitten på 1980-talet var siffran ungefär 425.⁵⁷ Till detta kom ett stort antal administrativa regleringar:

(i) central kontroll av investeringsplaneringen med restriktiv lagstiftning beträffande privata och utländska investeringar; (ii) administrativ tilldelning av utländsk valuta genom importlicenser; (iii) priskontroller som administrerades av National Price Commission; (iv) reglering av räntesatser och kreditransonering i enlighet med den årliga finansplanen; (v) lönerreglering administrerad av den permanenta arbetsdomstolen; och (vi) regleringspolitik genom vilken partihandeln med vissa importerade och inhemska varor begränsades till specificerade statliga organisationer.⁵⁸

Hela prisbildningen snedvreds. De reglerade och administrerade priserna stod inte i någon som helst relation till de knapphetsförhållanden som rådde i ekonomin. Resursallokeringen blev ineffektiv. Varor producerades till avsevärt förhöjda kostnader, med teknik som tog liten hänsyn till produktionsfaktorernas samhällsekonomiska alternativkostnader. Kapacitetsutnyttjandet inom industrin, som redan tidigare var dåligt, föll till katastrofalt låga nivåer. Många konsumtionsvaror försvann från marknaden eller fick köpas till fantasipriser. Det blev nödvändigt att spendera knapp utländsk valuta på import av livsmedel som man borde ha kunnat producera inom landet.

Även de makroekonomiska indikatorerna pekade på ett misslyckande. BNP per capita föll. Snedvridningen på utrikeshandelsområdet i kombination med industrins behov av importerade insatsvaror skapade ett betalningsbalansproblem. Valutareserven föll till en kritiskt låg nivå. Landets externa skuldsättning ökade. De statliga företagen sköttes synnerligen ineffektivt och måste finansieras via budgeten och banksystemet, vilket i sin tur drev på inflationen. Tanzania blev, trots sin självtillitspolitik, alltmer biståndsberoende.

I början av 1980-talet blev den tanzaniska regeringen tvungen att ompröva sin attityd till marknadsekonomin. De

stabiliserings- och strukturanpassningsprogram som vi kort berörde i diskussionen av utrikeshandelsstrategin utarbetades och när uppgörelsen med Internationella valutafonden (IMF) äntligen kunde undertecknas 1986 påbörjades marschen bort från plan- och regleringsekonomi, tillbaka till de marknadsekonomiska principerna. Denna marsch har på intet sätt slutförts. De reformer som hittills genomförts ger tvärtom ett partiellt intryck. Framför allt har man haft svårt att reformera de statliga företagen. Den tanzaniska ekonomin befinner sig i en besvärlig övergångsfas. De åtgärder som hittills har genomförts har haft en positiv inverkan på ekonomin. Den extrema varubristen har hävts och BNP växer. Livsmedelsproduktionen har ökat och exporten av icke traditionella produkter har expanderat. Marknadsföringen av jordbruksprodukter har liberaliserats.

Inflationstakten är emellertid fortfarande hög, de långsiktiga investeringarna dröjer, statsfinanserna är svaga och exporten har inte ökat tillräckligt snabbt för att hindra underskottet i bytesbalansen från att öka. Biståndsberoendet kvarstår. Reformpolitiken måste fortsätta. Effektiv stabiliseringspolitik inom ramen för ett ekonomiskt system som innehåller alltför många inslag av planering och reglering är knappast möjlig. Systemreformen framstår alltmer som den kritiska komponenten i den tanzaniska kursomläggningen.⁵⁹

I Haiti har det bedrivits en helt annorlunda form av interventionspolitik. Marknadsekonomi utgjorde inte det mest iögonfallande draget i det koloniala Saint-Domingues näringsliv. Tvångsarbetet hade etablerats redan av spanjorerna och under den franska perioden utvecklades en ekonomi baserad på slaveri. Denna ekonomi representerade betydande ingrepp i marknadsmekanismen och främst då, givetvis, på arbetsmarknaden. Slavarna betraktades i stort sett på samma sätt som en uttömbar naturresurs eller som fysiskt kapital vars optimala ekonomiska livslängd gick att finna. Arbetsmarknaden var en marknad där man bokstavligen köpte och sålde arbetskraft. Detta kom att skapa problem mot slutet av kolonialtiden. Slavarna drevs så hårt att de inte reproducerade sitt antal. Ekonomin blev beroende av slavimport till ökande priser – en ohållbar situation som dock aldrig hann

bli kritisk förrän slavarna gjorde uppror.

Även det ekonomiska system som upprättades av det självständiga Haitis första härskare vilade på omfattande ingrepp på såväl jord- som arbetsmarknaden.⁶⁰ Jorden koncentrerades i statens händer och arrenderades därefter ut av staten/monopolisten. Arbetarna bands till torvan och kunde inte fritt välja yrke och bosättningsort. Ett system baserat på tvång i stället för frivilliga kontrakt byggdes upp.

Systemet blev emellertid inte långlivat. Det bröt samman därför att det satte sig över marknadskrafterna. Ekonomin hade satts att producera varor för vilka insatsfaktorer saknades. Socker krävde stora koncentrationer av såväl arbete som kapital, men detta saknades i det tidiga 1800-talets Haiti. Samtidigt var det svårt att hitta avsättning. Det var enbart genom tvång som systemet kunde förmås att fungera – och endast under begränsad tid.

Efter storgodssystemets fall utvecklades den haitiska staten snabbt till en plundrarstat. 1800-talets kleptokratiska regeringar var administrativt för svaga för att göra mycket annat än att beskatta exporten och importen och ta upp lån utomlands när skatteintäkterna inte räckte till för att tillfredsställa den styrande klikkens behov av privatinkomster. Statsapparaten blev till ett rent omfördelningsinstrument, och skattebetalarna fick endast undantagsvis något i utbyte för vad de tvingades betala.

De försök som gjordes av den amerikanska ockupationsmakten att se till att haitierna fick något utbyte av sina skattepengar blev inget annat än en parentes i landets historia. Den infrastruktur som byggdes upp under ockupationen förföll snabbt i brist på underhåll och de insatser som gjordes på utbildnings- och hälso- och sjukvårdsområdet följdes aldrig upp när amerikanerna hade lämnat ön. Skattepengarna gick återigen till dubiösa projekt under tiden 1930–57.

Detta skulle förvärras drastiskt under de bägge Duvalier, 1957–86. Plundring och korruption tilltog drastiskt i omfattning under Papa Doc och kulminerade under hans son. En rad mer eller mindre fantasifulla projekt som alla gick ut på att skaffa pengar till presidentfamiljen och dess närmaste medarbetare såg dagens ljus, och under Baby Doc användes de

statliga företagen systematiskt som privata inkomstkällor.

Den haitiska staten har intervenerat i ekonomin på sitt eget okonventionella sätt. Den storskaliga plundringen via statsapparaten har resulterat i högst betydande snedvridningar i ekonomin, snedvridningar som har hållit tillbaka tillväxt och utveckling. Det grundläggande problemet består i att härskarna har tenderat att betrakta ekonomin som en given kaka och i första hand gått in för att omfördela denna kaka till sig själva. Omfördelningen har givetvis inte kunnat äga rum utan att resurser har satsats och dessa resurser har fått tas från produktiva sysselsättningar. Kakan har följaktligen krympt efterhand som omfördelningen ägt rum.

Samtidigt har en korrumperad statsförvaltning växt fram som systematiskt har krävt mutor och betalning i utbyte mot tjänster och som i möjligaste mån har kopierat de skurkstreck som utförts på högsta nivå, i blygsammare skala. Denna typ av förvaltning har blivit kostsam även på ett tredje sätt. Det har gått åt resurser för företag och privatpersoner för att undvika kontakter med den.

Slutligen har resursallokeringen snedvridits på ett sätt som har fått effekter som liknar dem som missriktad planering kan få. Statliga transaktioner, t ex kontraktering, har inte genomförts med de mest effektiva producenterna, med de billigaste leverantörerna eller med de bäst betalande köparna, utan med de agenter som har haft bäst förbindelser med regeringen och som har delat den uppkomna vinsten med denna. Seriösa företag har skrämmts bort. Privata investerare har inte vågat satsa av fruktan för att inte få tillbaka sitt kapital och de statliga investeringarna har betingats av hur mycket härskarna har kunnat få ut av dem, inte av några effektivitetshänsyn.

Haiti har aldrig varit någon planeekonomi, framför allt inte i modern tid. Den interventionism som har bedrivits har varit av helt annat slag. Statsapparaten har systematiskt använts av en lång rad kleptokrater för att skapa inkomster åt de styrande. Även denna oortodoxa interventionism har emellertid varit snedvridande och inga ansträngningar gjordes för att ändra på detta faktum förrän Baby Doc kördes på porten 1986. Med den politiska utveckling som ägt rum därefter är

det emellertid knappast troligt att dessa ansträngningar kommer att fortsätta. Sannolikheten för att vi i framtiden kommer att få bevittna fler snedvridande statliga ingrepp i ekonomin som baseras enbart på personlig vinning är hög.

Costa Rica är det av våra tre länder som har bedrivit den minst interventionistiska politiken.⁶¹ Under den period då stapelvaruproduktionen växte fram dominerades politiken av kaffeintressena och dessa var helt naturligt inställda på att underlätta för marknaden, inte på att motarbeta den. Statsjord såldes ut till kaffeodlarna till låga priser, immigration av västindisk arbetskraft uppmuntrades när bananer började odlas, och transportnätet förbättrades på ett sätt som underlättade exporten av de bägge stapelvarorna.

Denna politik fortsatte fram till depressionen. Staten betraktade exportaktiviteterna som högst önskvärda och försökte i görligaste mån underlätta deras tillväxt. När depressionen satte in, grep den in för att hjälpa kaffeodlarna, vars inkomster drabbats hårt av de fallande priserna. Framför allt var det kaffet, som i motsats till bananerna var i inhemska händer, som gynnades, genom depreciering av valutan och moratorium på skuldbetalningar och reduktion av skuldräntor. Däremot gjordes endast halvhjärtade ansträngningar att öka sysselsättningen när exportproduktionen minskade och fackföreningarna hölls tillbaka av den caudilloregim som installerades under 1930-talet.

Under andra världskriget ökade benägenheten att intervernera. Rafael Calderóns sociala program ledde till en budgetkris, när statens intäkter misslyckades med att hålla jämna steg med utgifterna. Speciella krigstidsregleringar infördes. Spekulation förbjöds och priserna på baslivsmedel reglerades. En avancerad arbetslagstiftning genomfördes. Denna interventionism fortsatte under Figueres, som lyckades förhandla fram för staten bättre kontrakt med United Fruit och som hade nationaliserat affärsbankerna redan 1948. Statliga investeringar trängde undan privata under förra halvan av 1950-talet. Fortfarande var dock marknadsekonomin stark i Costa Rica.

Detta stod klart mot slutet av 1950-talet när industrialisering började framstå som ett alternativ till råvaruexport. Pri-

vata investeringar betonades framför offentliga och skattein-citament började användas. Infrastrukturen förbättrades. In-dustrin började tullskyddas, vilket snart kulminerade i bil-dandet av den centralamerikanska gemensamma markna-den.

Även efter det att den gemensamma marknaden i prakti-ken hade kollapsat i början på 1970-talet fortsatte den costa-ricanska regeringen att stödja den privata industrin. Nya fi-nansieringsformer infördes, bl a en aktiebörs, och statliga ut-bildningsprogram såg till att det inte rådde någon brist på ut-bildad arbetskraft. Staten började emellertid också spela en väsentligt större roll som direkt producent inom industrisek-torn. Även jordbruket fick stöd, främst genom ett program som gjorde det möjligt att genomföra den gröna revolutionen inom livsmedelsproduktionen. Samtidigt ökades beskatt-ningen av bananexporten kraftigt.

Staten satsade också på en aktiv omfördelningsspolitik. Ut-gifterna för hälsovård och utbildning ökade snabbt i reala ter-mer under hela 1970-talet. Ingrepp företogs också på arbets-marknaden där arbetslöshet och sjunkande löner hotade. Inom kaffesektorn bildades producentkooperativ, minimilö-nerna höjdes, socialförsäkringssystemet utbyggdes (till en mycket hög kostnad) och mindre jordreformer företogs.

En del av de statliga interventionerna framstår som föga lyckosamma. Framför allt gäller detta det statliga företaget *Corporación Costarricense de Desarrollo* (CODESA) som fi-nansierades med statliga krediter men vars verksamhet var helt misslyckad. Mellan 1976 och 1983 gick inte ett enda CODESA-företag med vinst. Över huvud taget steg de stat-liga utgifterna, som till stor del finansierades via upplåning utomlands, till nivåer som snart visade sig ohållbara. Den of-fentliga sektorn hade stått för större delen av sysselsättnings-ökningen under 1970-talet. När 1980-talet gjorde sitt inträde blev det nödvändigt att lägga om kursen. Det budgetunder-skott som hade uppkommit hade blivit för stort.

Under 1980-talet blev den statliga politiken gradvis mindre interventionistisk. CODESA-företagen började säljas ut till privata intressen eller läggas ner. Handelspolitiken hade, som vi redan berört, börjat läggas om redan under 1970-

talet, och denna politik fortsatte. Tullskyddet för industrin minskades, valutan devalverades och man gick över till exportstöd via skatteincitament och investeringsfinansiering, vilket emellertid utgjorde en belastning på den statliga budgeten.

Mot slutet av årtiondet började Costa Rica i samråd med IMF och Världsbanken genomföra en serie strukturanpassningsprogram för att få ner budgetunderskottet, vilket i sin tur har lett till ytterligare förändringar och neddragningar av den statliga verksamheten. Under de föregående årtiondena hade ett antal basvaror, främst spannmål och baljväxter, blivit föremål för priskontroll och tullskydd bl a för att öka självförsörjningsgraden.⁶² Priserna på de flesta av dessa varor har nu justerats så att de ligger mer i linje med världsmarknadspriserna, subventioner och tullskydd har reducerats etc. En översyn av de mera kostsamma delarna av exportpromotionsprogrammet har gjorts. Antalet offentligt ställda har minskats och löneökningarna inom den offentliga sektorn har hållits tillbaka.⁶³

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Costa Rica i huvudsak har varit en marknadsekonomi, men ingen *laissez-faire*ekonomi. Staten har på olika sätt ingripit både för att underlätta verksamheten för de produktionsgrenar man sett som vitala för samhället, inte minst exportsektorn. Samtidigt har man bedrivit en förhållandevis ambitiös utbildnings-, hälsovårds- och socialpolitik, dock mestadels på ett sätt som inte stått i konflikt med marknadsekonomin sätt att arbeta. Stundtals har interventionismen skapat fler problem än den löst, men det går inte på något sätt att jämföra de snedvridningar i ekonomin som från tid till annan förekommit i Costa Rica med dem som, på fundamentalt olika grunder, skapats i Tanzania eller Haiti.

Slutsatser

De tre länder som studeras i denna bok skiljer sig åt på många avgörande punkter. I kapitel 2–6 vidareutvecklas och utvidgas resonemanget. De slutsatser man kan dra i ett jämför-

ande perspektiv av de tre fallstudierna är tämligen entydiga. För det första är demokrati att föredra framför diktatur ur utvecklingssynvinkel. Detta är ingen helt okontroversiell slutsats. Med jämna mellanrum har tanken framförts att en "stark" odemokratisk regim, som t ex den kinesiska, skulle leda till mer politisk stabilitet än vad som kan åstadkommas i en demokrati och att detta skulle befrämja utvecklingen. Denna tes styrks inte alls av våra tre fall. Haiti, som är ett utpräglat diktaturland, har varken uppvisat politisk stabilitet eller utveckling. Diktaturen har bara lett till en systematisk plundring av medborgarna. Tanzania har inte heller lyckats med att kombinera en förhållandevis stark enpartistat med utveckling. De privata initiativen har förkvävts och mycken energi har fått slösas på att kringgå statliga påfund. Detta kontrasterar bjärt mot den costaricanska demokratin som är just den faktor som gett stabilitet och lugn och som gjort långsiktiga satsningar, av såväl privata som statliga intressen, möjliga.

Även vad gäller den andra dimensionen är slutsatserna tämligen entydiga. En aktiv användning av utrikeshandel främjar tillväxt och utveckling, medan en inåtvänd strategi, baserad på tullar och andra importrestriktioner, verkar hämmande – inte minst när den kombineras med administrativa regleringar. Costa Rica är ett gott exempel på detta. Det försök med imports substitution som gjordes inom ramen för den centralamerikanska gemensamma marknaden var inte lyckosamt. Marknaden var för liten och produktionen blev ineffektiv. Landet tvingades snabbt tillbaka till en utåtriktad strategi. Haiti har gjort samma erfarenheter. Den del av industrin som tullskyddats har fungerat klart sämre och varit långt mindre livsduglig än den del som tvingats konkurrera på världsmarknaden. Allra tydligast är det tanzaniska fallet. Den självtillsstrategi som började genomföras efter Arushadeklarationen gjorde landet mer, och inte mindre, utlands- och biståndsberoende än tidigare. Här kombinerades skydd och regleringar på ett sätt som kastade in ekonomin i en ren krissituation.

Vad gäller valet mellan plan och marknad, slutligen, är även detta enkelt. Costa Rica, där de ingrepp som har gjorts

i marknadsekonomin har varit förhållandevis små, har klarat sig bäst. De andra två länderna har det gått dåligt för, men av mycket olika orsaker. Tanzania representerar ett "klassiskt" fall av överdriven dirigism och flirt med planekonomiska principer. Hela prissystemet och resursallokeringen snedvreds. Levnadsstandarden sjönk i stället för att öka. Det gjorde den i Haiti också, men där var problemet att staten såg medborgarna som en resurs den kunde utnyttja och inriktade politiken på att skapa inkomster åt den sittande klicken och inte på att få till stånd utveckling. Medlet var en systematisk snedvridning av beskattningen och de ekonomiska aktiviteterna. Resultatet blev katastrofalt.

Avslutningsvis kan man också konstatera att de tre dimensioner vi här behandlat delvis hänger samman och förstärker varandra, vilket är precis vad man skulle förvänta sig i ett systemperspektiv.⁶⁴ Avsteg från det demokratiska styrelseskicket har varit en förutsättning för ett fjärmande från marknadsekonomin både i Tanzania och Haiti. Medborgarna har upprepade gånger på olika sätt visat att de inte sympatiserar med de ingrepp som gjorts. Planekonomi tenderar också att gå dåligt ihop med öppenhet mot omvärlden. Planeringen syftar oftast till att, som i Tanzania, vrida produktionsmönstret bort från vad som skulle ha uppstått under frihandel. Protektionism blir ett nödvändigt inslag. Vill man åstadkomma en reform i en dimension kan det alltså bli nödvändigt att reformera de andra bägge också.

Noter

- ¹ Absolut fattigdom definieras som den inkomstnivå där det inte längre är möjligt att tillfredsställa de mest grundläggande behoven i fråga om mat, kläder, bostad, hälsovård etc.
- ² Se t ex de studier av handels- och industrialiseringsstrategier, handel och sysselsättning, liberalisering av utrikeshandeln, jordbrukspolitik samt ekonomisk politik, fattigdom, fördelning och tillväxt som avrapporteras i Little, Scitovsky och Scott (1970), Bhagwati (1978), Krueger (1978), (1983), Michaely, Papageorgiou och Choksi (1991), Schiff och Valdés (1992), Krueger (1992) och Lal och Myint (under utgivning).
- ³ Griffin (1989), s 25–26.
- ⁴ A a, s 26–31.

Kapitel 1

- ⁵ Gregory och Stuart (1989), s 5. Jfr också t ex Lindbeck (1973), s 3, där de tre kategorierna är ”produktion, investeringar och konsumtion i en hel samhällsekonomi”.
- ⁶ Gregory och Stuart (1989), s 13.
- ⁷ Lindbeck (1973), s 5.
- ⁸ Lundahl (1981).
- ⁹ Se t ex Gregory och Stuart (1989), s 32–33.
- ¹⁰ Lundahl (1981), s 101–110.
- ¹¹ Jfr t ex Findlay (1990) och Krueger (1993) för denna typ av ansats.
- ¹² Lundahl (1982).
- ¹³ De avsnitt i det följande som saknar fotnoter bygger på innehållet i de senare kapitlen.
- ¹⁴ Caudillos diskuteras t ex i Hamill (1992) och Lynch (1992).
- ¹⁵ Se t ex Weeks (1985), Bulmer-Thomas (1987), IICA/FLACSO (1991).
- ¹⁶ Kortlivade.
- ¹⁷ Se t ex Hydén (1972), Coulson (1982), Yeager (1989), van Cranenburgh (1990).
- ¹⁸ Yeager (1989), s 17.
- ¹⁹ A a, s 33.
- ²⁰ Hydén (1972), kapitel 3.
- ²¹ Yeager (1989), s 75.
- ²² Hydén (1972), s 66.
- ²³ Här till kom Zanzibars parlamentsledamöter och ett antal av nationella institutioner och av presidenten nominerade ledamöter.
- ²⁴ Nyerere (1968), s 35.
- ²⁵ Lundahl (1990), s 61–71.
- ²⁶ Yeager (1989), s 80–83.
- ²⁷ A a, s 89–93.
- ²⁸ Hydén (1983), s 93.
- ²⁹ Luanda (u å), s 13.
- ³⁰ Se Lundahl (1993).
- ³¹ Se Lundahl och Rapp (1993).
- ³² Lundahl (1992), kapitel 5.
- ³³ Se t ex Blomqvist och Lundahl (1992), kapitel 8.
- ³⁴ För detta, se a a, kapitel 8.
- ³⁵ Coulson (1982), kapitel 7, Ödegaard (1985), kapitel 2.
- ³⁶ Coulson (1982), s 42.
- ³⁷ A a, s 145.
- ³⁸ Skarstein och Wangwe (1985), s 2, Wagao (1988), s 81.
- ³⁹ Nyerere (1968), s 13–37.
- ⁴⁰ A a, s 27.
- ⁴¹ Mndeme Musonda (1992), s 27.
- ⁴² Coulson (1982), s 173.
- ⁴³ Mndeme Musonda (1992), s 67.
- ⁴⁴ A a, s 28.
- ⁴⁵ A a, s 33.

- ⁴⁶ A a, s 37, 40.
⁴⁷ A a, s 47.
⁴⁸ Se t ex Blomqvist och Lundahl (1992), kapitel 12.
⁴⁹ Coulson (1982), s 50.
⁵⁰ A a, s 145.
⁵¹ Se Lundahl (1990), kapitel 1.
⁵² Hydén (1980).
⁵³ Se Eriksson (1993), för en beskrivning av de mekanismer genom vilka budgetrestriktionen i de statliga företagen uppmjukas.
⁵⁴ Se Lundahl (1990), kapitel 2, och Maliyamkono och Bagachwa (1990), kapitel 3.
⁵⁵ Lundahl (1987), s 222–224.
⁵⁶ Coulson (1982), s 273.
⁵⁷ Bagachwa (1992), s 21.
⁵⁸ A a, s 21.
⁵⁹ Se Eriksson (1992), Bagachwa, Mbelle och Van Arkadie (1992).
⁶⁰ Se Lundahl (1992), kapitel 10, för en diskussion av detta system som ett system för kortsiktig extraktion av överskott från producenterna.
⁶¹ Se Bulmer-Thomas (1987), passim.
⁶² Se t ex Corrales (1985), och Guardia Quirós m fl (1987).
⁶³ Utrikesdepartementet (1991).
⁶⁴ Lundahl (1981), s 93.

Referenser

- Bagachwa, Mboya S D (1992), "Background, Evolution, Essence and Prospects of Current Economic Reforms in Tanzania", i: Mboya S D Bagachwa, Ammon U Y Mbelle och Brian Van Arkadie (red), *Market Reforms and Parastatal Restructuring in Tanzania*. Dar es Salaam
- Bagachwa, Mboya S D; Mbelle, Ammon U Y och Van Arkadie, Brian (red) (1992), *Market Reforms and Parastatal Restructuring in Tanzania*. Dar es Salaam
- Bhagwati, Jagdish (1978), *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Control Regimes*. New York
- Blomqvist, Hans C och Lundahl, Mats (1992), *Ekonomisk utveckling: En introduktion till u-ländernas ekonomiska problem*. Stockholm
- Bulmer-Thomas, Victor (1987), *The Political Economy of Central America since 1920*. Cambridge
- Corrales, Jorge (1985), *Políticas de precios y de subsidios en Costa Rica*. San José
- Coulson, Andrew (1982), *Tanzania: A Political Economy*. Oxford
- Eriksson, Gun (1992), "Market Oriented Reform in Tanzania: An Economic System in Transition", *Macroeconomic Studies* 27/92. SIDA, Stockholm
- Eriksson, Gun (1993), "Incidence and Pattern of the Soft Budget Constraint

- in Tanzania: Suggestions from Data on Loss Makers and Budget Softening Mechanisms”, stencil. Handelshögskolan, Stockholm
- Findlay, Ronald (1990), ”The New Political Economy: Its Explanatory Power for LDCs”, *Economics and Politics*, Vol 2
- Gregory, Paul R och Stuart, Robert C (1989), *Comparative Economic Development*. Houndmills, Basingstoke och London
- Griffin, Keith (1989), *Alternative Strategies for Economic Development*. Houndmills, Basingstoke och London
- Guardia Quirós, Jorge; Di Mare F, Alberto; Vargas M, Thelmo; Céspedes, Víctor Hugo; Corrales, Jorge och Baldares, Manuel (1987), *La política de precios en Costa Rica*. San José
- Hamill, Hugh M (red) (1992), *Caudillos: Dictators in Spanish America*. Norman och London
- Hydén, Göran (1972), *Socialism och samhällsutveckling i Tanzania: En studie i teori och praktik*. Lund
- Hydén, Göran (1980), *Beyond Ujamaa in Tanzania: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry*. Berkeley och Los Angeles
- Hydén, Göran (1983), *No Shortcuts to Progress: African Development Management in Perspective*. London
- IICA (Instituto Interamericano de Cooperación para la Agricultura)/FLACSO (Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales) (1991), *Centroamérica en cifras*. San José
- Krueger, Anne O (1978), *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences*. New York
- Krueger, Anne O (1983), *Trade and Employment in Developing Countries. 3. Synthesis and Conclusions*. Chicago och London
- Krueger, Anne O (1992), *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy. A World Bank Comparative Study, Volume 5: A Synthesis of the Political Economy in Developing Countries*. Baltimore och London
- Krueger, Anne O (1993), *Political Economy of Policy Reform in Developing Countries*. Cambridge, Mass och London
- Lal, Deepak och Myint, Hla (under utgivning), *The Political Economy of Poverty, Equity and Growth. A Comparative Study*. Oxford University Press, Oxford
- Lindbeck, Assar (1973), ”Ekonomiska system – ett mångdimensionellt fenomen”, *Ekonomisk Debatt*, Vol 1
- Little, Ian; Scitovsky, Tibor och Scott, Maurice (1970), *Industry and Trade in Some Developing Countries. A Comparative Study*. London
- Luanda, N N (u å), ”Interpretations of Political Development in Tanzania”, stencil. Tryckort saknas
- Lundahl, Mats (1981), ”Utvecklingspolitik och ekonomiska system – förslag till ett angreppssätt”, i: Mats Lundahl (red), *Ideologi, ekonomi och politik: Tankar i tiden*. Stockholm
- Lundahl, Mats (1982), ”Vilket ekonomiskt system fungerar ’bäst’? Målsättningar, incitament och egendomsrättigheter i den ekonomiska utvecklingen”, *Internationella Studier*, Nr 3

- Lundahl, Mats (1987), *Utveckling och ekonomi i tredje världen*. Lund
- Lundahl, Mats (1990), *Incentives and Agriculture in East Africa*. London
- Lundahl, Mats (1992), *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. London och New York
- Lundahl, Mats (1993), "Exportgenererad tillväxt i Costa Rica", stencil. Handelshögskolan, Stockholm
- Lundahl, Mats och Rapp, Christina (1993), "Icke-traditionell export i Costa Rica", stencil. Handelshögskolan, Stockholm
- Lynch, John (1992), *Caudillos in Spanish America 1800–1850*. Oxford
- Maliyamkono, T L och Bagachwa, M S D (1990), *The Second Economy in Tanzania*. London
- Michaely, Michael; Papageorgiou, Demetris och Choksi, Armeane M (1991), *Liberalizing Foreign Trade, Volume 7: Lessons of Experience in the Developing World*. Cambridge, Mass och Oxford
- Mndeme Musonda, Flora (1992), *Development Strategy and Manufactured Exports in Tanzania*. Lund
- Nyerere, Julius K (1968), *Socialism i Tanzania*. Uppsala
- Schiff, Maurice och Valdés, Alberto (1992), *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy. A World Bank Comparative Study, Volume 4: A Synthesis of the Economics in Developing Countries*. Baltimore och London
- Skarstein, Rune och Wangwe, Samuel M (1985), *Industrial Development in Tanzania: Some Critical Issues*. Preliminary Report, Department of Economics, University of Dar es Salaam
- Utrikesdepartementet (1991), *Costa Rica – Landprofil för ett breddat svenskt utvecklingssamarbete*. Promemoria – utkast 1991-12-03. Stockholm
- Van Cranenburgh, Oda (1990), *The Widening Gyre: The Tanzanian One-Party State and Policy towards Rural Cooperatives*. Delft
- Wagao, Jumaane (1988), "Tanzania's Trade Policy", i: Michael Hodd (red), *Tanzania after Nyerere*. London och New York
- Weeks, John (1985), *The Economies of Central America*. New York och London
- Yeager, Rodger (1989), *Tanzania: An African Experiment*. Andra upplagan. Boulder och San Francisco
- Ödegaard, Knut (1985), *Cash Crop versus Food Crop Production in Tanzania: An Assessment of the Major Post-Colonial Trends*. Lund

Demokratin: Costa Rica

2. *Costa Rica:* *En landstudie*

Costa Rica är det näst minsta landet i Centralamerika med en yta på 51 100 km². Atlant- och stillahavskusterna består av tropiskt lågland och fyra bergskedjor – varannan vulkanisk, varannan icke-vulkanisk – genomkorsar de centrala delarna från nordväst till sydost.

Klimatiskt utmärks Costa Rica av att vara världens kanske våtaste land, med en genomsnittlig nederbörd på 3 300 mm per år. Den rika regntillgången är en av landets viktigaste naturresurser. Den skapar utmärkta förutsättningar för jordbruk, ger hydroelektrisk kraft och tillhandahåller transportvägar (ofta de enda framkomliga).

Costa Rica var ursprungligen täckt av tropisk regnskog och sådan finns kvar, särskilt i Cordillera de Talamanca, Cordillera Central och landets nordöstra delar. Trädfällningen har dock accelererat våldsamt sedan början av 1950-talet. Skogsarealen krymper snabbt.

Landet saknar betydande mineralfyndigheter. För närvarande utvinns endast guld och silver i mindre mängder. Härutöver finns järnmalm, bauxit, svavel, koppar, mangan, kvicksilver och olja, det senare i betydande kvantiteter. Bauxit har tidigare utvunnits av ett amerikanskt företag, men produktionen upphörde 1976.

På 1950- och 1960-talet hade Costa Rica en mycket hög befolkningstillväxttakt: 3,5–3,6 procent per år. Detta var ett resultat inte bara av en nedgång i dödstalen utan, som det ver-

kar, även av ett ökande födelsetal. Siffran sjönk emellertid på 1970-talet och ligger nu på 2,7 procent. Costa Rica har genomgått den demografiska transitionen från höga födelse- och höga dödstal till låga. Spädbarnsdödligheten har gått ned och familjeplanering används allmänt. I dag uppgår invånarantalet till 2,8 miljoner.

Costa Ricas befolkning är av övervägande europeiskt ursprung. 1982 uppgick den rena indianbefolkningen till ungefär 13 000 människor, koncentrerade framför allt i Cordillera de Talamanca – långt färre än i de övriga centralamerikanska staterna.

Runt Puerto Limón finns en svart, engelskspråkig minoritet (även om spanskan håller på att växa sig allt starkare) som härstammar från de västindier (jamaicaner) som migrerade till Costa Rica strax före sekelskiftet, när järnvägsbyggena och bananodlingen började på atlantkusten. Gruppen uppgår uppskattningsvis till 35 000, men i Limónprovinsen utgör den ungefär en tredjedel av totalbefolkningen. Till de indianska och svarta befolkningsgrupperna kommer ett mindre antal kineser som invandrat under de senaste årtiondena.

Costa Rica är ett förhållandevis urbaniserat land. Urbaniseringsgraden har ökat över tiden och i dag bor mer än hälften av alla costaricaner i städerna. Tyngdpunkten ligger i Centraldalen, där städerna San José, Cartago, Heredia och Alajuela bildar ett stort metropolområde. Människor dras till de stora industri- och servicecentra, inte bara till San José, utan rent allmänt flyttar man från landsbygden till urbana områden. Det är svårt att få jord på landsbygden och städerna erbjuder fler arbetstillfällen än landsbygden. (De jordreformer som företagits har varit av begränsad omfattning.) Den gymnasiala och postgymnasiala utbildningen är dessutom koncentrerad till städerna som också erbjuder ett mera variationsrikt nöjesliv. Följden av allt detta har framför allt blivit att de större städerna tenderar att absorbera omkringliggande mindre städer och byar.

Religionsfrihet råder i Costa Rica och protestanter har tolererats under mer än ett sekel, men nio av tio costaricaner är romerska katoliker. (Romersk katolicism är statsreligion.)

Costa Rica är emellertid en relativt sekulariserad stat – ett arv från 1800-talets liberalism. Trots sin relativa litenhet och fattigdom är kyrkan den, näst staten, starkaste traditionella institutionen i landet. (Costa Rica har, väl att märka, ingen armé.) Dess ställning har möjligen stärkts något på senare tid tack vare det sociala arbete som kyrkan bedriver, men kyrkan har i Costa Rica aldrig varit samma starka ekonomiska och politiska faktor som i andra latinamerikanska stater.

Familjen spelar en central kulturell roll, även om den moderniseringsprocess landet håller på att genomgå tenderar att alltmer luckra upp de traditionella familjebanden. Många barn föds utanför äktenskapet. Av dessa kommer dock många från utomordentligt stabila samboförhållanden, men bland de lägre socialgrupperna lämnar mannen ofta hemmet.

Kvinnans ställning håller på att förbättras. Som överallt annars i Latinamerika är i det traditionella samhället mannens överhöghet given och bland de lägre klasserna är kvinnans plats fortfarande i hemmet. Costa Rica har emellertid en förhållandevis stark jämlikhetslagstiftning. Fler och fler kvinnor går ut i arbetslivet: 1963 gick det tio män på varje kvinna, 1973 endast fem. Kvinnor med god utbildning har förhållandevis lätt att få bra anställningar, eftersom efterfrågan på kvalificerad arbetskraft är stor, och kvinnor intar en framträdande ställning i det politiska livet.

Europeisk upptäckt och kolonisering

Den 18 september 1502 upptäckte Columbus Costa Rica åt Spanien på sin fjärde resa. Columbus fick guld av de indianer han mötte och när Gil González Dávila 1522 utforskade Nicoyahalvön från Panama kom han tillbaka med så stora kvantiteter av den ädla metallen, att det område han genomkorsat bland spanjorerna kom att kallas Costa Rica – den rika kusten – ett namn som så småningom kom att beteckna hela området mellan Nicaragua och Panama.

Den indianska befolkningen i Costa Rica vid tiden för erövringen var fåtalig och kontakten med spanjorerna gjorde, som på så många andra håll i Latinamerika, att den snabbt deci-

merades genom krig och sjukdomar. Följden blev dels att Costa Rica med tiden kom att få en förhållandevis "vit" befolkning, dels att landet kom att hamna i ett ekonomiskt bakvatten, eftersom det inte fanns indiansk arbetskraft att exploatera. Inga betydande mineralfyndigheter gjordes.

Costa Rica hade å andra sidan gott om jord, men eftersom det saknades arbetskraft tvingades spanjorerna själva bruka jorden. Ett system baserat på familjejordbruk utvecklades, framför allt i Centraldalen, där den befolkning av vita och mestiser som etablerades under kolonialtiden kom att koncentreras.

Bristen på arbetskraft och den åtföljande bristen på intresse bland de spanska erövrarna gjorde att Costa Rica förblev isolerat under hela kolonialtiden. Kommunikationerna var dåliga såväl inom landet som med omkringliggande delar av Centralamerika. Inte minst var förbindelserna svaga med Guatemala, varifrån Costa Rica styrdes som en del av generalkaptenskapet Guatemala. Självhushållet dominerade och den på pengar baserade handeln fick stora problem att överleva i början på 1700-talet, då bristen på spanskt mynt blev akut. Befolkningen växte mycket sakta. 1778 hade Costa Rica endast 24 500 invånare.

Frigörelsen och den första självständighetstiden

Början till de spanska koloniernas frigörelse i Latinamerika utgjordes av Napoleons invasion av Spanien 1808 och avsättningen av den spanske kungen. Det skulle emellertid dröja ända till 1821 innan Centralamerika bröt med Spanien och följde Mexico, som samma år deklarerat sin självständighet. Två år senare lösgjorde sig de centralamerikanska områdena och proklamerade Las Provincias Unidas del Centro de América.

Den centralamerikanska federationen vilade på lös grund, såväl ekonomiskt som politiskt. Mot slutet av kolonialtiden hade en betydande export av indigo utvecklats i Guatemala och El Salvador. Denna hade i sin tur genererat en efterfrå-

gan på kreatur och livsmedel i de indigoproducerande områdena, som tillfredsställdes bl a från Costa Rica. Under de två första decennierna av 1800-talet bröt dock den intracentral-amerikanska handeln mer eller mindre samman. Indigoexporten från El Salvador gick ned till följd av gräshoppсанgrepp, attacker på spanska fartyg och ökad konkurrens på den europeiska marknaden från bättre lokaliserade odlare. Indigoproducenterna gick därmed över till att producera livsmedel och handeln med Costa Rica minskade. Depressiva tendenser spred sig i den centralamerikanska ekonomin, samtidigt som den spanska kronan ökade skattetrycket och krävde att få ta upp lån för att finansiera krigen mot Napoleon.

På det politiska området uppstod en klyfta mellan konservativa och liberaler som skulle löpa som en röd tråd genom hela 1800-talet. Skiljelinjerna låg i inställningen till kyrkan och dess privilegier, utbildningen, där de liberala förespråkade en sekulariserad skola med tillträde för stora segment av befolkningen medan de konservativa ville ha utbildning för en liten elit under kyrkans kontroll, samt frågan om federationen borde styras av en liten elit baserad på utbildning och egendom eller ej.

Splittringen mellan liberala och konservativa blev förödande för federationen. De två grupperna bekämpade varandra i de flesta centralamerikanska staterna, ofta med vapen i hand. Det var endast Costa Rica som lyckades bevara ordningen. Dålig ekonomi och skuldsättning bidrog till att upplösa banden mellan länderna och när slutligen ett inbördeskrig mellan liberaler och konservativa bröt ut i Guatemala valde Costa Rica att utträda ur federationen 1838.

Vid denna tid gjorde en produkt som skulle komma att ändra både ekonomin och samhället i grunden sitt intåg: kaffet. De första partierna exporterades redan på 1820-talet, men den riktiga expansionen ägde rum efter 1843, då direktexporten till England tog sin början. Kaffet kom snabbt att dominera ekonomin, flera decennier innan detta var fallet i övriga Centralamerika. Ett uppsving skapades i ekonomin – ett uppsving som spreds till vida befolkningsgrupper, tack vare det (i förhållande till genomsnittet i Latinamerika) relativt jämnt fördelade jordägandet inom kaffesektorn och på

grund av bristen på arbetskraft. (Befolkningen uppgick till endast 86 000 år 1840 och fram till 1870 hade den inte ökat mer än till 137 000.)

Samtidigt växte emellertid en maktfaktor baserad på kaffet fram. På förädlingsidan gick den tekniska utvecklingen snabbt. Mekaniseringsgraden ökade. De fabrikanter som förmodade hänga med i denna utveckling – maximalt ett par hundra – kom att bilda en ny elit, som fick stor politisk betydelse.

En bananrepublik blir till

År 1890 svarade kaffet för inte mindre än 91 procent av Costa Ricas exportintäkter. Kaffet hade emellertid redan fått konkurrens av en andra ny exportprodukt: bananer. Bananexporten började på 1880-talet, när amerikanen Minor Keith fick en koncession för att bygga en järnväg från Puerto Limón på atlantkusten till San José. För att täcka konstruktionskostnaderna började Keith odla bananer längs järnvägen. Bygget påbörjades 1884 och 1890 hade man nått fram till San José. Bananodlingen fick ett snabbt uppsving.

1889 slogs Keiths Tropical Trading and Transport Company samman med Boston Fruit Company. Därmed hade United Fruit Company, som snart skulle bli världens ledande bananexportföretag, skapats. Detta bolag blev starkt vertikalt integrerat och kontrollerade hela exportprocessen, från produktion till marknadsföring, inklusive transportnätet. 1929 hade United Fruit via uppköp av konkurrerande företag lagt under sig inte mindre än 60 procent av världsmarknaden för bananer. Samma år svarade bananer för 25 procent av de totala exportinkomsterna, tillsammans med kaffe för 92 procent. Costa Rica var en "exportekonomi".

Under samma tid som kaffe och bananer utvecklades till att bli de dominerande produkterna började politiska förändringar göra sig gällande i landet. En liberal stat etablerades, som var inriktad på att modernisera ekonomin. Kaffets expansion kom att generera en efterfrågan på politiskt lugn och stabilitet från de starka kaffefabrikanterna, eftersom poli-

tiska störningar lätt skulle kunna vålla avbräck i exportinkomsterna. Exportinkomsterna bidrog till ökade statsinkomster som kunde användas för att mer effektivt upprätthålla lag och ordning.

Mot slutet av 1880-talet började också grunden läggas för demokratin i Costa Rica. Redan de konservativa presidenterna Braulio Carrillo (1835–42) och Juan Rafael Mora (1849–59) hade försiktigt börjat omvandla det costaricanska samhället i liberal riktning och Tomás Guardia (1870–82), som tog makten genom en statskupp, fortsatte på den inslagna vägen.

Under denna period var valfusk vanligt. Guardia tillsatte presidenter efter behag när han inte själv innehade statens högsta ämbete. 1889 tvingades emellertid den avgående presidenten av en hop uppretade bönder att acceptera ett valutslag. Det innebar att det regerande liberala partiet förlorade. Därmed hade en av grundstenarna till den framtida demokratin lagts, även om resultaten inte blev omedelbara.

Under 1880-talet inleddes också en satsning på utbildning som gjorde primärskolgång både fri och obligatorisk. Detta beredde vägen ytterligare för demokratin och för ett brett folkligt deltagande i den politiska processen. Under tiden fram till 1929 cementerades demokratin och den liberala staten. De val som hölls 1920, 1924 och 1928 var fria och en allt större del av befolkningen deltog.

Depression, återhämtning och världskrig

Costa Rica drabbades av depressionen via nedgången i råvarupriserna. Kaffepriset föll till en tredjedel av 1920-talets toppnoteringar och United Fruit sänkte sitt inköpspris för bananer med 60 procent. Den senare nedgången sammanföll dessutom med en produktionsnedgång till följd av den s k Panamasjukan och, något senare, Sigatokasjukan. Exportinkomsterna sjönk. Därmed sjönk även realinkomsterna och sysselsättningen i Costa Rica.

Depressionen ledde till sociala spänningar, med strejker i

bananområdena, stimulerade av ett framväxande kommunistparti. Samtidigt slöt sig kaffeexportörerna samman i en stark lobby som tryckte på för att staten skulle stödja exportansträngningarna hårdare. Kaffeintressenterna lyckades få sin kandidat, León Cortés, vald till president 1936. Cortés, som regerade som en mild *caudillo*, avbröt den reformpolitik som börjat ta form på 1920-talet och gav kaffeexportörerna ett långtgående stöd. Han bröt också den demokratiska trenden genom att handplocka sin efterträdare Rafael Angel Calderón Guardia.

Så småningom återhämtade sig ekonomin från depressionen. I motsats till vad som var fallet i en rad andra latinamerikanska länder innebar detta emellertid inte att den ekonomiska politiken lades om i riktning mot industrialisering i skydd av tullmurar. Den exportdominerade ekonomi som skapats sedan ett sekel tillbaka fortsatte att dominera vid tiden för andra världskrigets utbrott.

Politiska och ekonomiska förändringar under den första efterkrigstiden

Caudillostyret kom att bli en parentes i Costas Ricas historia. Ingen Somoza, Batista eller Trujillo dök upp på den politiska scenen. I stället skapades under 1940-talet en serie komplicerade politiska allianser. Calderón hade genom ett avancerat socialt program gjort sig ovän med exportoligarkin. I stället gick han ihop med kommunistpartiet, som bytte namn till *Vanguardia Popular* för att få en bredare bas. Mot Calderón stod León Cortés, som brutit med sin efterträdare, och en begynnande socialdemokrati under José Figueres.

1948 var det dags för caudillostyrets fall. Calderóns handplockade efterträdare störtades och Figueres' *Partido Social Demócrata* gick samman med Cortés' *Partido Demócrata*, med den konservative Otilio Ulate som presidentkandidat. Ulate förklarades som vinnare av valet i februari 1948, men calderonisterna lyckades få kongressen att annullera valet på grund av påstått valfusk.

I det inbördeskrig som bröt ut 1948 utgick Figueres' an-

hängare som segrare och Figueres ledde en radikal revolutionsjunta från maj 1948 till november 1949. Under denna tid nationaliserades landets banker, armén avskaffades och kvinnorna fick rösträtt. Vanguardia Popular bannlystes.

Demokratin hade nu kommit för att stanna i Costa Rica. Figueres trädde frivilligt tillbaka 1949, och Ulates *Partido Nacional* vann valet – det första i en serie fullständigt demokratiska val i landet. Figueres själv valdes till president 1953 i spetsen för det nybildade *Partido Liberación Nacional* och därefter har PLN och dess konservativa opposition regelmässigt växlat vid makten.

Ekonomin fortsatte att vara exportinriktad. 1954 svarade bananer och kaffe för 84 procent av det totala exportvärdet. Kakao hade tillkommit och svarade för 10 procent. Det importkonkurrerande jordbruket hölls tillbaka av marknadens litenhet, och industrisektorn hade att kämpa både mot en brist på infrastruktur och mot en liten marknad.

Exportdiversifiering. Framväxten av den gemensamma marknaden

Diversifieringen av exporten fortsatte under 1950-talets andra del. När decenniet var slut hade Costa Rica fem traditionella jordbruksexportprodukter i stället för två. Förutom kakao började socker och nötkött exporteras, vilket resulterade i att kaffets och bananernas sammanlagda andel av exportvärdet sjönk till under 80 procent 1960.

Samtidigt hade kaffet och bananerna expansionsproblem. De höga råvarupriserna som uppstod som ett resultat av Koreakriget sjönk efterhand som utbudet ökade och nya konkurrenter, främst Ecuador, dök upp på bananmarknaden. En betalningsbalanskris följde och regeringen började tänka i termer av en alternativ utvecklingsstrategi, industrialisering, utan att några egentliga resultat uppnåddes.

Det var inte förrän den centralamerikanska gemensamma marknaden bildades 1960 som förutsättningar för produktion i tillräckligt stor skala uppstod. Costa Rica gick med 1963. Kombinationen av ökad inre marknad, yttre tullmur och

skatteincitament attraherade både inhemska och utländska investerare. Mellan 1962 och 1970 mer än fördubblades industrins förädlingsvärde. Den industrialisering som blev resultatet var emellertid snedvriden, såtillvida att tullskyddet uppmuntrade produktion av konsumtionsvaror medan nästan alla investeringsvaror och övervägande delen av de råvaror som användes måste importeras. Tullarna på investeringsvaror var låga och de skatteincitament som gavs uppmuntrade kapitalanvändning. Kapitalintensiteten i industrin blev artificiellt hög och sysselsättningen hölls tillbaka.

Under 1960-talet fortsatte diversifieringen inom exportjordbruket. 1970 uppgick kaffets och bananernas andel av den totala exporten till länder utanför den gemensamma marknaden till 76 procent och kakao, socker och nötkött bidrog med ytterligare 15 procent.

1970-talet: ett "tursamt" årtionde

Den centralamerikanska gemensamma marknaden började knaka i fogarna redan i slutet på 1960-talet. Den industrialisering som hade ägt rum var ojämnt fördelad mellan länderna och ingen balans hade uppnåtts i utrikeshandelsbetalningarna mellan de ingående länderna. Innan dessa spänningar växt sig för stora bröt emellertid 1969 krig ut mellan El Salvador och Honduras (det s k fotbollskriget). 1970 gick Honduras ur och slöt i stället bilaterala handelsavtal med Costa Rica, Guatemala och Nicaragua.

Importsubstitutionsprocessen kom härigenom att bromsas. Möjligheterna att tillverka billiga masskonsumtionsvaror var redan i stort sett uttömda och att gå bakåt i produktionskedjan, i riktning mot intermediära varor och investeringsvaror, var omöjligt utan fri tillgång till hela den centralamerikanska marknaden.

Snart dök nya moln upp på den ekonomiska horisonten. Inflationstakten i världsekonomin steg och OPEC började höja oljepriserna kraftigt. Samtidigt steg emellertid råvarupri-serna. De strukturella betalningsbalansproblemen kom därför att döljas. Frost i Brasilien ledde till en så snabb ökning

av kaffepriserna att Costa Ricas terms of trade förbättrades under några år. Även volymmässigt ökade exporten av såväl kaffe som bananer. Sockerpriserna steg till den högsta nivån någonsin 1974, med en kraftig exportuppgång som följd. Köttproduktionen stimulerades av höga världsmarknadspriser och nya marknader (som Japan).

Costa Rica hade klarat sina betalningsbalansproblem genom ren tur. Exportjordbruket förblev sårbart och behovet av en industri som kunde bidra till att lätta på trycket förblev akut.

Skuldskrisen

Costa Rica befann sig 1989 i en djup ekonomisk kris, med en till synes obetalbar skuld till utlandet. Den totala utlandsskulden var lika stor som landets BNP (ca 4 miljarder dollar), eller 3,5 gånger större än den årliga exporten, och per capita-skulden (ca 1 650 dollar) var en av världens största. Denna skuldbörda påverkade naturligtvis landets ekonomiska politik och utvecklingsstrategi. Hur hamnade Costa Rica i denna bekymmersamma situation?

Under 1960- och 1970-talen var den ekonomiska utvecklingen i Costa Rica på många sätt tillfredsställande. Mellan 1961 och 1979 var tillväxttakten i BNP i reala termer i genomsnitt 6,5 procent per år och BNP per capita steg årligen med 3,4 procent. Både jordbrukssektorn och industrin expanderade snabbt, den senare med hjälp av statliga incitament och de möjligheter som öppnades då Costa Rica gick med i den centralamerikanska gemensamma marknaden. Tillväxtens frukter fördelades också relativt jämnt mellan olika grupper i samhället.

Den statliga sektorns ökande betydelse under perioden är värd att notera. 1970-talets utvecklingsstrategi gynnade tillväxt av offentlig verksamhet på bekostnad av den privata sektorn. Antalet sysselsatta i den offentliga sektorn steg mellan 1950 och 1980, från 6 procent av arbetsstyrkan till 20 procent. De offentliganställda var också fackligt anslutna i mycket högre utsträckning än de anställda i den privata sek-

torn och kunde därmed förhandla sig till relativt högre löner än de privatanställda för likartade arbeten.

Det första bekymret dök upp 1974 då oljepriserna sköt i höjden. För att kompensera det efterfrågebortfall som detta gav upphov till började regeringen ta upp lån utomlands. Som tidigare nämnts hade emellertid Costa Rica turen på sin sida i och med att världsmarknadspriset på kaffe fyrdubblades 1976–77. Även priserna på andra jordbruksvaror (bl a bananer) steg, och plötsligt var Costa Ricas terms of trade bättre än före oljekrisen, med en högkonjunktur som följd. Trots detta fortsatte regeringen att låna upp pengar utomlands och tillväxten i ekonomin späddes därmed på ytterligare.

Det lånade kapitalet användes i första hand till att bygga ut den offentliga sektorn, vars verksamhet nu kom att svälla betydligt. Främst var det det statliga företaget *CODESA* (*Corporación Costarricense de Desarrollo*) som sög åt sig stora resurser. Staten kom därmed, i direkt konkurrens med den privata sektorn, att spela en allt viktigare roll som "företagare" i Costa Rica. *CODESA*:s obegränsade tillgång till centralbankens krediter var en av de viktigaste orsakerna till de försämrade statliga finanserna. Medan *CODESA*:s företag under Daniel Odubers administration (1974–78) lade beslag på 18 procent av de inhemska krediterna, bidrog de enbart till 1,8 procent av BNP och 0,3 procent av sysselsättningen. Mellan 1976 och 1983 redovisade inte ett enda *CODESA*-företag någon vinst.

De totala statliga utgifterna växte därmed till en nivå som omöjlig kunde vidmakthållas ens under normala förhållanden, och ännu mindre under den lågkonjunktur som skulle följa. I slutet av 1970-talet sjönk kaffepriserna igen medan oljepriserna steg ordentligt. Samtidigt började samarbetet inom den centralamerikanska gemensamma marknaden knaka i fogarna, delvis som en följd av de tilltagande politiska oroligheterna i regionen. Detta ledde till minskade möjligheter för Costa Rica att exportera till de övriga medlemsstaterna.

I detta läge borde regeringen ha slagit till bromsarna och anpassat sig till den nya situationen, men någon åtstramning kom inte. Tvärtom krävde industriidkarna, som var beroende

av importerade halvfabrikat, fortsatta importmöjligheter, och de var starka nog att få igenom detta krav. Dessutom blockerade fackföreningarna inom den offentliga sektorn alla försök till budgettätstramningar, och även andra organiserade grupper kämpade för att behålla levnadsstandarden. Rodrigo Carazos administration, som var baserad på en svag koalition, kunde inte stå emot alla dessa påtryckningar utan "löste" problemet med att låna upp ytterligare kapital utomlands. Detta pågick fram till september 1981, då Costa Rica, som första land i Latinamerika, tvingades ställa in sina betalningar till utlandet. Därmed fick det "tursamma" 1970-talet ett abrupt slut.

År 1981 sjönk Costa Ricas BNP med 2,3 procent och året därpå med hela 7,3 procent. Nedgången drabbade samtliga sektorer och slog hårt mot ett land som var ovant vid ekonomiska kriser. De inhemska investeringarna sjönk 1982 till mindre än hälften av 1979 års nivå och kapitalflykten till utlandet ökade markant. Både exporten och importen sjönk och inflationen tog ordentlig fart. Före oljekrisen hade inflationen i Costa Rica varit nära nog obefintlig (1950–70 steg konsumentprisindex i genomsnitt med 2 procent årligen), men 1982 var den uppe i 90 procent.

Fram till krisen hade dessutom arbetslösheten varit mycket låg, speciellt med latinamerikanska mått mätt. Den öppna arbetslösheten översteg sällan 5 procent av arbetsstyrkan under 1970-talet. Costa Ricas regering hade medvetet använt arbetsmarknaden till att fördela tillväxtens ekonomiska frukter. Som tidigare påpekats var det i första hand den offentliga sektorn som stod för sysselsättningsökningen (inom förvaltningen och CODESA). Den öppna arbetslösheten fördubblades mellan 1970 och 1982 (från 4,5 till 9,5 procent) och den dolda arbetslösheten steg kraftigt.

Ytterligare två faktorer förvärrade skuldsituationen. För det första hade en stor del av Costa Ricas export gått till Nicaragua efter Somozas fall. Det skulle emellertid visa sig att sandinisterna var oförmögna att betala för dessa varor. Nicaragua hade därför i slutet av 1980-talet en stor skuld till Costa Rica, ca 250 miljoner dollar. För det andra resulterade den ökande osäkerheten i början av 1980-talet i en betydande

kapitalflykt från Costa Rica. Även om delar av detta kapital senare återfördes till landet fanns det mesta 1989 fortfarande kvar utomlands.

Efter det att Costa Rica inställde betalningarna 1981 omförhandlades utlandsskulden två gånger fram till 1989. I dessa förhandlingar deltog, förutom Costa Ricas regering och de kommersiella bankerna, även IMF, Världsbanken och USAID. Costa Ricas motparter bidrog samtliga med betydande mängder utländsk valuta och tillät Costa Rica att skjuta återbetalningarna på framtiden. Men naturligtvis gjorde de inte det utan motprestationer från costaricanskt håll, och det är mot bakgrund av detta man bör se den nuvarande utvecklingsstrategin i landet.

Från importsubstitution till exportpromotion

Costa Rica är en liten ekonomi med en mycket begränsad inhemsk marknad och en relativt smal resursbas att bygga på. Landets utvecklingsstrategi är därför starkt beroende av omvärlden. Sedan 1981 har utvecklingsstrategin helt dominerats av olika åtgärder för att komma till rätta med betalningsbalanssituationen. Den ekonomiska politiken koncentreras på att skapa utländsk valuta, och i detta sammanhang utgörs kärnan av ansträngningarna att skapa nya, "icke traditionella" exportprodukter. Ett annat viktigt inslag i den ekonomiska politiken är de ökade privatiseringssträvandena. Genom att sälja ut statliga företag (från CODESA) till privata intressen räknar man med att kunna effektivisera dessa och på så sätt få en mera internationellt konkurrenskraftig industri. Låt oss se på hur denna nya ekonomiska politik förverkligats.

Fram till 1982 förde Costa Rica en relativt utpräglad importsubstitutionspolitik inom ramen för den centralamerikanska gemensamma marknaden. De fem medlemsländerna (Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua och Costa Rica) tillämpade frihandel sinsemellan, med en yttre gemensam tullmur. Under de mer än 20 år som marknaden funnits

till har en rad åtgärder vidtagits för att sammanknyta länderna. Ambitiösa kommunikations- och transportprojekt har genomförts och institutioner som *Banco Centroamericano de Integración Económica* har bildats.

Trots dessa integrationssträvanden fanns emellertid redan tidigt en viss skepsis i Costa Rica gentemot möjligheterna till utveckling inom ramen för den gemensamma marknaden. Fotbollskriget mellan El Salvador och Honduras påverkade integrationen negativt, och situationen förbättrades inte direkt av att de politiska spänningarna i området därefter ökade. Motsättningarna mellan Costa Rica och Nicaragua under Somozaregeringen ledde dessutom till en diplomatisk brytning mellan de båda länderna. Efter detta började många tveka om huruvida Costas Ricas framtid låg inom regionen.

Parallellt med denna utveckling växte också en skepsis fram i Costa Rica gentemot den importsubstitutionspolitik som fördes. Inom den gemensamma marknaden gynnades konsumtionsvaruindustrin på jordbrukets och kapitalvaruindustrins bekostnad. Efter den första, ”lätta”, fasen av denna strategi satte emellertid bristande efterfrågan inom regionen ett tak för expansionen av konsumtionsvaruproduktionen. Detta banade under 1970-talet vägen för två alternativa strategier. Antingen kunde man fortsätta på den inslagna vägen och utveckla produktionen av intermediära varor och kapitalvaror inom den gemensamma marknaden, eller också kunde man orientera sin industriproduktion mot marknader utanför regionen. Med de ökande politiska oroligheterna inom regionen samt den akuta betalningsbalanssituationen i Costa Rica var alternativet knappast längre substitut till varandra. Costa Rica måste vända sig till världsmarknaden och göra det med ”icke traditionella” produkter.

Med icke traditionella varor menas i princip allt utom kaffe, bananer, kakao, socker och kött. Exempel på icke traditionella varor som Costa Rica hittills framgångsrikt lyckats exportera är blommor, blomsterfrön, ananas, fisk och räkor. Dessutom har man exporterat vissa industrivaror, som textilvaror, elektroniska komponenter och plastprodukter.

Det viktigaste *handelspolitiska* instrumentet för att främja export av icke traditionella produkter har varit växelkursen,

som från att ha varit fast knuten till dollarn numera är rörlig inom vissa intervall. Detta har möjliggjorts genom kontinuerliga nominella devalveringar sedan slutet av 1980, vilka mer än kompenserat för prisnivåns förändringar och därmed medfört även en real devalvering. De samhällsekonomiska kostnader detta förde med sig i form av lägre reallöner förutsades och ansågs som ett acceptabelt pris för förändringen. Under de senaste åren har dock reallönerna stabiliserats något.

Ett andra handelspolitiskt instrument är ad valorem tullar på importerade insatsvaror, dvs tullavgifter som står i proportion till slutproduktens beräknande värde, under förutsättning att denna i ett senare led exporteras.

Som ett tredje instrument har inom den centralamerikanska marknaden, efter påtryckningar både från Världsbanken och från den centralamerikanska handelsgemenskapens sekretariat (SIECA), ett nytt system för tullar antagits för handel med tredje land. Detta system har generellt sett resulterat i lägre externa tullsatser på denna marknad, men trots det är de nominella tullarna fortfarande relativt höga.

På det *finanspolitiska* området har s k exportkontrakt införts. Dessa syftar till att koordinera och kombinera olika incitament och förmåner som genom lagstiftning ställs till de enskilda exportföretagens förfogande. Exportkontrakten utarbetas av *Consejo Nacional de Inversiones* och baseras på följande incitament:

- total befrielse från skatt på importerade insatsvaror, om dessa används i produktionen av exportvaror,
- befrielse från exportskatt,
- total befrielse från inkomstskatt på inkomster från export av icke traditionella varor,
- exportbidrag på upp till 20 procent av exportvärdet, förutsatt att minst 35 procent av förädlingsvärdet producerats i Costa Rica,
- bidrag från staten på upp till 10 procent av den årliga exportvärdeökningen för att stimulera företagen att öka sin export ytterligare.

Tanken var att exportkontrakten skulle gälla under en tolvårsperiod, så att exportörerna skulle kunna dra största möjliga nytta av Reagans *Caribbean Basin Initiative* (CBI). Enligt detta initiativ tilläts flertalet länder i Karibien exportera ett antal industrivaror tullfritt till USA. Den amerikanska regeringen gav dessutom stöd till USA-ägda företag för att stimulera deras investeringar i regionen.

Ytterligare ett finanspolitiskt incitament är den femtioprocentiga skattelättnad som införts för aktieköp i företag vilka är helt inriktade på export.

Ett antal *institutionella reformer* har dessutom genomförts inom ramen för den nya utvecklingsstrategin. Förutom att regeringen inrättat ett handelsministerium (*MINCEX*) och en statlig institution (*CENPRO*) för att främja både utländska investeringar i landet och export av icke traditionella produkter, har en privat organisation (*CINDE*) med liknande målsättning bildats. Vidare har tullfria zoner (*zonas francas*) och industriparkar (*parques industriales*) uppförts, men dessa spelar än så länge en obetydlig roll i ekonomin.

Privatiseringen

Som redan berörts, kom staten, via CODESA, att spela en allt viktigare roll som företagare under 1970-talet. Detta företagande var dock fyllt av problem. Investeringsbesluten var sällan ekonomiskt förankrade. Snarare var det politiska krafter som styrde. Som exempel kan nämnas investeringskostnaderna för aluminiumanläggningen *ALUNASA*. Dessa uppgick till 40 miljoner dollar. En motsvarande anläggning uppfördes i Venezuela för 8 miljoner dollar, och elaka rykten säger att skillnaden hamnade i *ALUNASA*-chefernas egna fickor.

CODESA, som 1984 ägde 42 företag, hade utvecklats till en storvulen gökunge som måste fås att lämna boet. Regeringen valde då, med stöd av USA, att antingen lägga ner dessa statliga anläggningar eller sälja ut dem till privata intressen. Med hjälp av betydande amerikanska biståndspengar (140 miljoner dollar) påbörjades denna process, och när Arias-

administrationen 1986 kom till makten påskyndades den ytterligare. Trots starkt motstånd både från fackföreningar och olika politiska partier slaktade Arias CODESA, på ett närmast "thatcherskt" sätt.

Möjligheter och begränsningar med den nya strategin

Costa Ricas ekonomi hade i slutet av 1980-talet delvis lämnat det chocktillstånd den hamnade i efter 1981, och en viss återhämtning höll på att ske. Strukturanpassningslån från Världsbanken, IMF och den amerikanska regeringen hade tillsammans med devalveringar, nedskärningar av statsutgifterna och diverse andra finans- och penningpolitiska åtgärder uppenbarligen givit resultat. Som framgår av tabell 2.1 hade produktionen börjat öka igen, inflationen var under kontroll och arbetslösheten var nästan nere på 1970-talets nivå.

Utlandsskulden var emellertid fortfarande oroväckande hög (nästan lika hög som BNP) och skuldtjänstknoten (betalda och obetalda skulder) uppgick 1989 (efter omförhandlingarna) till ca 50 procent av exporten. Detta gör att exporten kommer att spela en mycket viktig roll i framtiden. Utan en ökning av den kommer inte Costa Rica att kunna lösa sina balansproblem.

De ansträngningar som gjordes att diversifiera exporten bort från de traditionella varorna (kaffe, bananer, kakao, socker och kött) och från den gemensamma marknaden var förvånansvärt framgångsrika. 1988 uppgick den icke traditionella exporten till mer än 43 procent av den totala exporten. Huruvida framgångarna kommer att fortsätta på längre sikt är dock mera ovisst. Mycket tyder på att Costa Rica kommer att stöta på problem med sin exportstrategi redan inom en snar framtid.

Tabell 2.1. Costa Ricas ekonomiska utveckling. Valda indikatorer

	1984	1985	1986	1987	1988
BNP (milj 1980 \$)	3 553	3 579	3 769	3 969	4 081
BNP per capita (1980 \$)	1 384	1 355	1 388	1 422	1 424
Utlandsskuld (milj 1980 \$)*	3 754	3 742	3 922	4 194	4 100
Export (milj 1980 \$)	1 187	1 131	1 142	1 254	1 283
Import (milj 1980 \$)	1 069	1 059	1 167	1 359	1 340
Öppen arbetslöshet (%)	6,6	6,2	6,1	5,5	5,6
Procentuella ändringar i:					
BNP (konstanta priser)	7,8	0,7	5,3	5,3	2,8
Konsumentpriser	17,3	11,1	15,4	16,4	25,3

* Löpande priser

För det första har Costa Rica, trots att tullarna sänkts ganska dramatiskt, fortfarande stora delar av sin import-substituerande industri skyddad. Den förda politiken motverkar därför exporten i långa stycken.

För det andra har de statliga exportfrämjande åtgärderna varit mycket kostsamma och regeringen har haft problem med att finansiera de sk exportkontrakten. Som exempel kan nämnas systemet med exportbidragen. Dessa bidrag är baserade på den exporterade varans FOB-pris, vilket innebär att även importerade komponenter subventioneras. Kostnaderna för stödet har därmed ökat mycket snabbare än statens intäkter. Dessutom finns det inga incitament att öka det inhemska förädlingsvärdet över de 35 procent som krävs för att få exportbidraget. Systemet har också lett till korruption och ett fåtal storföretag har gynnats framför mindre och medelstora producenter. Som ett resultat av detta har exportkon-

traktens omfattning gradvis reducerats.

För det tredje kan ökad protektionism, framför allt i USA, sätta käppar i hjulen för Costa Rica. Redan i dag finns exempel på att den amerikanska regeringen "hjälp" sina hemmaföretag (genom skattelättnader, bidrag och importkvoter) i den ökande konkurrensen från söder, och med den nuvarande obalansen i den amerikanska ekonomin kan man vänta sig mer av denna politik i framtiden (speciellt med tanke på att Costa Rica inte är det enda u-land som försöker exportera sig ur skuldskrisen).

För det fjärde verkar det inte finnas någon strategi hos regeringen för att bygga upp komparativa fördelar i någon speciell industri. Man satsar på allt icke traditionellt som ger exportintäkter. Det innebär att exempelvis företag som började exportera redan under 1970-talet, och som uppenbarligen redan var konkurrenskraftiga då den nya politiken infördes, får samma exportstöd som nystartade företag. Detta är en ohållbar situation. Förr eller senare måste man satsa på något specifikt och bygga upp konkurrenskraft där. Costa Rica är alldeles för litet för att kunna producera och exportera allt. Därför måste man så småningom koncentrera sig på ett fåtal produkter där man har potentiella fördelar gentemot sina konkurrenter. Det lämpliga vore att koncentrera de olika statliga stöden på dessa produkter.

Slutligen frågar man sig huruvida det nuvarande exportstödet är förenligt med GATT-avtalet. Costa Rica är sedan 1989 medlem i GATT och måste då, förr eller senare, anpassa sig till dess frihandelsprinciper.

Utrikespolitik

Utrikespolitiskt befann sig Costa Rica i en delikat situation under 1980-talet, klämt mellan Nicaragua och USA, efter de politiska och militära förändringar som hade ägt rum i regionen sedan sandinisterna tog makten i Nicaragua. Förhållandet till Nicaragua har traditionellt varit dåligt. Gränsdragningen mellan de två länderna har varit oklar. Nicaragua har låtit trupper tränga in på costaricanskt område vid flera till-

fällen: på 1940- och 1950-talen under Somoza, under kriget mellan Somoza och sandinisterna 1978–79 och senast under sandinistregeringen 1983–86. De två länderna har haft väsensskilda politiska system – diktatur i Nicaragua och demokrati i Costa Rica. De kulturella förutsättningarna är olika. Costa Rica är ett europeiserat, demokratiskt, förhållandevis jämlikt land, dominerat av medelklassen, medan Nicaragua har mer av en mestiskultur, traditionellt med stora klyftor mellan rika och fattiga. Den ekonomiska och sociala utvecklingsnivån har skilt sig kraftigt åt mellan de två länderna.

Den traditionella antagonismen mellan Costa Rica och Nicaragua förstärktes under sandinistregeringens tid av en rad faktorer som hade att göra med den politiska och ekonomiska situationen i Centralamerika. Sandinisterna fick starkt stöd från Costa Rica i kampen för att störta Somoza, men efterhand som den politiska situationen i Nicaragua försämrades och sandinisterna närmade sig Sovjet och Cuba gick Costa Rica tillbaka till att hålla den gamla distansen till Nicaragua. Den militära uppladdningen i Nicaragua, där Centralamerikas slagkraftigaste armé skapades, uppfattades i Costa Rica som ett direkt hot mot den egna självständigheten. Costa Rica saknar en egen armé. Det enda försvar landet har är ett polisiärt civilgarde på cirka 8 000 man, vars personal förnyas till 90 procent varje gång de politiska partierna växlar vid makten.

Till detta "direkta" hot kommer den irritation som orsakades av att contras använde sig av costaricanskt område, av terrordåd som tillskrevs sandinisterna och framför allt av den stora anhopningen av nicaraguanska flyktingar i Costa Rica – ett problem som de costaricanska myndigheterna inte förmådde hantera.

Costa Rica hade mycket få flyktingar före början på 1970-talet, men därefter ökade antalet. 1986 fanns det totalt 30 600 registrerade flyktingar i landet, de flesta nicaraguaner (22 000) och salvadoraner (6 000), och ett mindre antal kubaner (2 500) och guatemalter (200). Till detta kom cirka 60 000 oregistrerade nicaraguaner.

De flesta salvadoraner kom 1980–81, när inbördeskriget i El Salvador sköt fart, och 1984 fanns det cirka 10 000 salvado-

ranska flyktingar i Costa Rica. Efter 1987 vände ellertid strömmen och 1989 hade ungefär 4 000 flyttat tillbaka. Guatemaltekena, som kom till Costa Rica 1979–81, var en helt annan typ av flyktingar än salvadoranerna. De utgjordes av ett fåtal välutbildade personer som hade varit politiskt aktiva på ett iögonfallande sätt och var lätta att integrera i det costaricanska samhället. Många flyttade tillbaka till Guatemala, efterhand som den politiska situationen där förbättrades.

Det *stora* flyktingproblemet i Costa Rica var de nicaraguanska flyktingar som kom i två vågor: den första under revolutionen mot Somoza, fram till regimens fall 1979, och den andra med början 1983, när den politiska och militära situationen i Nicaragua började försämrans.

De nicaraguanska flyktingarna utgjorde ett långt svårare problem för Costa Rica än någonsin de salvadoranska eller guatemalteka. Flertalet kom från landsbygden, inklusive representanter för minoritetsgrupper som miskitos och andra indianer samt svarta. Majoriteten var dock av europeiskt ursprung. Större delen av de flyktingar som kom från landsbygden var fattiga människor som lämnade Nicaragua på grund av våldet och de ekonomiska problem som orsakades av inbördeskriget. De oregistrerades profil var mera oskarp. Många gav sig sannolikt iväg av ekonomiska snarare än politiska skäl, andra därför att de inte ville göra militärtjänst. Antalet *contras* var förmodligen lågt.

Flyktingarna skapade ett stort problem för Costa Ricas regering. Deras status måste avgöras och problemet med eventuella arbetstillstånd måste lösas. Under tiden belastade flyktingarna landets ekonomi. Detta problem förmådde de costaricanska regeringarna inte lösa på ett tillfredsställande sätt. Ingen fast politik utformades, delvis beroende på att partierna, och deras program, växlade vid makten.

Problemet med Nicaragua var inte ett problem som angick bara Costa Rica och dess grannland, utan situationen förvärrades väsentligt av att det utgjorde en del av den vidare konflikten mellan öst och väst. Costa Rica var utsatt för ett starkt tryck från Reaganadministrationen i USA att föra en anti-kommunistisk politik.

Costa Rica har haft bra relationer med USA under hela ef-

terkrigstiden. Landet är en pluralistisk demokrati som USA kan visa fram som ett föredöme för andra stater i Centralamerika och Karibien. De bägge länderna har också ett gemensamt intresse av att Costa Ricas ekonomi fungerar, eftersom en kraftig försämring av det ekonomiska läget lätt leder till sociala spänningar och oro vilket skulle kunna äventyra demokratin.

USA är alltså medvetet om att Costa Rica är sårbart både för yttre attacker och för inre störningar. Man har därför gått in med militärt bistånd för att rusta upp civilgardet. Detta har emellertid skapat nya problem. Från tid till annan är rykten i svang om att USA trycker på Costa Rica att landet borde militariseras och en armé skapas, vilket skulle utgöra ett abrupt brott mot hela den tradition som byggts upp sedan 1948.

USA bidrog emellertid också till att destabilisera Costa Rica, genom sitt stöd till contras. Direkta påtryckningar utövades, på såväl Monges som Arias' regeringar, via hot om att hålla tillbaka biståndet, att låta hjälpen till contras kanaliseras via Costa Rica. Ännu viktigare var emellertid de effekter som hjälpen till contras redan ledde till för Costa Ricas del. För det första bidrog denna hjälp till att upprätthålla flyktingströmmen från Nicaragua och pressen på den costaricanska ekonomin att antingen direkt ta hand om flyktingarnas försörjning eller absorbera nicaraguanerna i den costaricanska ekonomin. Så länge stridigheter pågick var repatriering till Nicaragua omöjlig.

Vidare använde contras med USA:s goda minne av baser inne i Costa Rica, vilket innebar en kränkning av landets suveränitet. Dessutom utgjorde det ett hot mot Costa Ricas säkerhet, eftersom det uppmuntrade sandinisterna till vederställningsaktioner av olika slag. Contras' närvaro vållade irritation av även annat slag. När contras led brist på pengar och förnödenheter gick de ofta över gränsen till Costa Rica, blandade sig med de civila flyktingarna och ägnade sig åt kriminella aktiviteter för att överleva.

Den utväg ur det utrikespolitiska dilemma som Luis Alberto Monges och Oscar Arias' administrationer valde grundades på två hörnstenar: militär neutralitet och en aktiv

fredspolitik. 1983 presenterade Monge en utrikespolitik för Costa Rica. Landet skulle förbli obebäpat och föra en aktiv, permanent neutralitetspolitik. Denna politik har gamla anor i Costa Rica. Ända sedan 1822 har landet förbehållit sig rätten att stå utanför konflikter i regionen. Denna politik fördes nu åter fram. På ett sätt som har mycket gemensamt med den svenska modellen började Monge föra en diplomatiskt aktiv men militärt neutral utrikespolitik.

Denna politik kom att utsättas för stark kritik från den konservativa oppositionen inte minst i 1986 års valkampanj. De hävdade att det inte var tillräckligt att förlita sig på FN, OAS och Riopakten. I stället, menade man, borde Costa Rica sluta åtminstone ett formellt försvarsavtal med USA. Även från vänster framfördes kritik, fastän av ett helt annat slag. Här var argumentet att "neutraliteten" inte var någon neutralitet, eftersom *contras* tilläts agera på costaricanskt territorium och USA fick ett alldeles för stort inflytande på Costa Ricas agerande.

Costa Rica hade mycket att vinna på varaktig fred i Centralamerika. Handeln i området skulle öka och ekonomin förbättras. Flyktingarna skulle kunna återvända och trycket att militarisera landet skulle minska. Costa Rica stödde därför den 1983 bildade Contadoragruppens (Mexico, Panama, Venezuela och Colombia) initiativ att söka en förhandlingslösning på konflikterna i Centralamerika, en neddragning av de militära styrkorna och ett slut på allt stöd till *contras* och *guerrillarörelser*.

Samarbetet gick emellertid inte friktionsfritt. I Costa Rica litade man inte på att sandinisterna skulle hålla en eventuell överenskommelse. Dessutom tyckte sig costaricanerna få alldeles för svagt stöd från Contadorgruppen vid kontroverser med Nicaragua och anklagade därför framför allt Mexico för att inta en alldeles för sandinistvänlig attityd.

Hur som helst ledde Contadorinitiativet inte till några resultat. Arias började därför på egen hand att söka nya vägar till fred i Centralamerika. 1986 hölls ett möte mellan de centralamerikanska presidenterna i Esquipulas, Guatemala, där man dock inte kom längre än till att överläggningarna skulle fortsätta. I februari 1987 hölls så, på Arias' initiativ, ett lik-

nande möte i San José, där dock inte Daniel Ortega från Nicaragua deltog. Här presenterade Arias sin egen fredsplan i tio punkter. Planen tog upp frågor om dialog, amnesti, nationell försoning, upphörande av fientligheter, demokratisering, fria val, slut på stöd till irreguljära stridande grupper, förbud mot användande av andra länders territorium, flyktingar, internationell övervakning och framtida samarbete.

Arias misslyckades dock med att uppnå enighet om innehållet innan detta presenterades för Ortega. Även hemmaopinionen var skeptisk. Man litade inte på sandinisterna. Det starkaste motståndet kom naturligt nog från USA. Reagan-administrationen fruktade att sandinistregeringen skulle anta förslaget och att USA genom sitt stöd till contras skulle framstå som ovilligt till fred.

Trots detta fortsatte Arias sitt arbete, med besök hos Reagan i USA och kontakter med Ortega och de övriga centralamerikanska presidenterna. I augusti 1987 möttes så alla de centralamerikanska statsöverhuvudena i Guatemala, där till stor förvåning förslaget om fredsplanen ("*Esquipulas II*") antogs, möjligen i protest mot att Reagan dagen före presenterat ett eget förslag där Nicaragua skulle särbehandlas. Arias tilldelades samma år Nobels fredspris för sitt arbete, vilket gav förslaget en internationell förankring.

I januari 1988 hölls ett nytt presidentmöte i San José, som resulterade i underskrift av ett dokument där alla länderna åtog sig att "ovillkorligt och ensidigt" följa riktlinjerna i *Esquipulas II*. Ortega utlovade att undantagstillståndet i Nicaragua skulle upphävas och att direkta förhandlingar med contras skulle påbörjas.

Därefter stannade processen av. I USA ersattes Ronald Reagan av George Bush som, även om han fortsatte hjälpen till contras, gav Centralamerika mycket lägre politisk prioritet än vad hans företrädare hade gjort. I mitten på februari 1989 hölls emellertid ytterligare ett presidentmöte, i den salvadoranska badorten La Paz. Här gick Daniel Ortega med på att tidigarelägga valen i Nicaragua, till februari 1990, på att lagstifta om pressfrihet och på att släppa ut contras och f d medlemmar av Somozas nationalgarde ur fängelserna. I gengäld skulle contrastyrkorna i Honduras avvecklas och an-

tingen skickas hem till Nicaragua eller till tredje land, i första hand USA. Hoppet om fred i Centralamerika hade åter tänts. I valen förlorade så sandinisterna. Violeta Chamorro blev president, USA lyfte sitt ekonomiska embargo mot Nicaragua och demobiliseringen av contras inom landet kunde äntligen påbörjas.

Fattigdom och inkomstfördelning

”Fattigdom” är ett socialt begrepp som brukar innefatta människor vars levnadsstandard i ett eller flera avseenden ligger under den nivå som anses vara den lägsta acceptabla. Således går det inte att ange någon en gång för alla given ”fattigdomsnivå”. En studie baserad på 1984 års census använde åtta olika variabler för att identifiera de ”fattigaste” landsbygdsdistrikten: analfabetism, formell utbildningsnivå, andel av befolkningen som täcks av socialförsäkringssystemet, andel barn i första klass med låg kroppslängd, andel bostäder utan vatten och elektricitet samt i allmänt dåligt skick och slutligen avstånd till närmaste sjukvårdsenhet. Resultaten vägdes samman med hjälp av en tiogradig skala och därefter definierades de understa 25 procenten av alla landsbygdsdistrikt som ”fattiga”. I städerna användes slumdistrikten.

De största sammanhängande fattigområdena ligger enligt dessa definitioner vid gränsområdena i både norr och söder, på Nicoyahalvön och sydväst om San José. I dessa områden, som omfattar nästan halva landets yta, återfinns 13 procent av befolkningen. De fattiga distrikten är påtagligt glesare befolkade än resten av landet (13 invånare per km² mot 80). Huvudsakligen rör det sig om rena landsbygdsområden. Många har befolkats relativt sent, efter 1950 (områdena i norr och söder), vilket i sin tur tyder på att de är fattiga därför att de ännu inte är ”färdigbildade”. Befolkningen ökar fortfarande i dessa områden. Nicoyahalvön och området sydväst om San José är å andra sidan avfolkningsområden där människorna har svårt att få en utkomst.

De fattiga distrikten skiljer sig i flera avseenden från de ”icke fattiga”. Befolkningen i arbetsför ålder (12–64 år) är

mindre i förhållande till barn och gamla än i resten av landet. Den öppna arbetslösheten är högre och förhållandevis färre har avlönade arbeten. Infrastrukturellt är de fattiga områdena eftersatta, med förhållandevis färre vägar, telefoner, banker etc.

Områdena är utpräglade jordbruksdistrikt, där tre fjärdedelar av den ekonomiskt aktiva befolkningen arbetar inom jordbruk och boskapsskötsel. Jordbruken är i genomsnitt *större* än i de icke fattiga områdena. Jorden är förhållandevis lågproduktiv och lämpar sig bättre som skogs- och betesmark än för intensiv odling. Spannmål, bönor och boskap är de dominerande produkterna, medan förhållandevis lite exportvaror produceras. Självhushållning har större utrymme än i resten av landet.

I städerna är levnadsstandarden i genomsnitt bättre än på landet, men slumdistrikten utgör ett påtagligt undantag. Den öppna arbetslösheten låg 1984 så högt som 16–19 procent mot 7 procent för landet som helhet. Varje person med arbete hade i genomsnitt fler människor att försörja än vad fallet var för costaricanen i gemen. Andelen barn under fem år i befolkningen var högre. En tredjedel av alla hushåll leddes av kvinnor, mot 22 procent för stadsdistrikt i allmänhet.

Fattigdomens utbredning är korrelerad med utvecklingen i ekonomin som helhet. Under hela efterkrigstiden fram till början av den ekonomiska krisen, 1979–80, var ekonomin dynamisk och stabil. De yttre omständigheterna var goda. Världsekonomin var stadd i expansion och detta påverkade även Costa Rica positivt. Terms of trade var gynnsamma. Utländskt kapital drogs till landet. Ekonomin växte. Arbetslösheten var låg, trots en snabb befolkningstillväxt. Systematiska ansträngningar gjordes att fördela tillväxtens frukter över ett större geografiskt område genom att bygga ut infrastruktur och samhällsservice.

Som vi har sett förändrades bilden från och med 1979. BNP per capita föll med nästan 17 procent på tre år. Arbetslösheten fördubblades, inflationen sköt fart och en akut betalningsbalans- och skuldskris bröt ut. Från 1980 till 1982 föll reallönerna med åtminstone 40 procent och den privata konsumtionen per capita med 27 procent.

Dessa svängningar i ekonomin påverkade såväl fattigdomen som inkomstfördelningen. Använder man en fattigdomsdefinition som baseras på oförmåga att köpa en viss minsta "varukorg" med livsmedel och andra nödvändiga varor och tjänster avsedda att täcka grundläggande behov, minskade andelen fattiga i befolkningen från 50 procent 1961 till 20–25 procent 1971–77, för att under krisen åter öka till nästan 30 procent. Städerna drabbades speciellt hårt, med en ökning från 14–17 procent 1967–77 till 25 procent 1982. Den informella sektorn tvingades härigenom absorbera allt fler yrkesverksamma.

Mellan 1961 och 1971 minskade också ojämnheten i inkomstfördelningen, för att efter 1980 åter öka, såväl på landsbygden som i städerna. Tabell 2.2 visar förändringarna mellan 1971 och 1983.

Tabell 2.2. Inkomstfördelningen 1971 och 1983

Andelar av totalinkomsten (%):	Hela landet		Städerna		Landsbygden	
	1971	1983	1971	1983	1971	1983
De 20 lägsta %	5,4	4,5	5,5	4,5	6,9	5,5
Nästa 30 %	15,5	15,6	16,0	16,0	18,4	17,9
Nästa 30 %	28,5	28,1	29,2	29,2	30,8	31,2
De 20 högsta %	50,6	51,8	49,3	49,3	44,0	45,4

De lägsta inkomsttagarna fick det något sämre och de högsta något bättre. Koncentrationsgraden ökade, men endast marginellt. Det skall dock påpekas att i jämförelse med andra u-länder är inkomstskillnaderna i Costa Rica inte speciellt iögonfallande. Landet ligger ungefär i mitten på skalan bland de u-länder för vilka data finns tillgängliga, och relativt lågt i ett latinamerikanskt perspektiv.

Sociala grupper

Under den första kolonialtiden uppstod i Costa Rica ett i det närmaste bimodalt socialklassystem, dominerat av en överklass av spanska *hidalgos*, som via ett i det närmaste endo-

gamta giftermålssystem kom att bilda en grupp som monopoliserade den politiska makten fram till självständigheten. Mot denna grupp stod en underklass av fattiga.

Under 1800-talet utvecklades så en ny bas för den sociala stratifieringen: kaffet. Den nya exportprodukten verkade delvis utjämnande. Odlingen dominerades av små och medelstora producenter som ofta kom att bli relativt välmående. Å andra sidan skapades stora förmögenheter av de producenter som också gick in i förädlingsledet. Den senare gruppen kom också att bli en betydande politisk maktfaktor.

Under samma period komplicerades den sociala bilden i Centraldalen av invandring av framför allt tyskar och engelsmän som ofta gifte in sig i lite ”bättre” costaricanska familjer och en socialt uppåtrörlig grupp av småföretagare och deras barn, byråkrater etc uppstod – en medelklass, som ofta identifierade sig med de dominerande grupperna. Under lång tid, från andra halvan av 1800-talet fram till 1940-talet, hade man därför, i Centraldalens städer utom huvudstaden, och övriga landsortsstäder ett tvåskiktat system med å ena sidan framgångsrika kaffeproducenter, affärsmän, akademiker, lärare och vissa tjänstemän och å den andra en arbetarklass. Skiljelinjen var inte enbart ekonomisk, utan faktorer som yrke, utbildning och livsstil spelade stor roll.

I San José utvecklades ett mer distinkt klassystem där förutom de två ovannämnda grupperna även en utpräglad ”gammal” överklass existerade, som inte gärna blandade sig med affärsmän och akademiker, och definitivt inte med arbetarklassen.

På den rena landsbygden härskade återigen ett tredje system. Även de mera välställda bönderna – *gamonales* – delade den livsstil som genomsnittet och lantarbetarna hade och klasskiktningen mildrades i viss utsträckning av det paternalistiska förhållande som rådde mellan bönder och lantarbetare.

I vissa områden – framför allt på atlantkusten – komplicerades strukturen ytterligare, såväl i toppen som i botten av den sociala pyramiden. Högst upp återfanns topparna i de amerikanska företagen, framför allt United Fruit, och botten bestod av de svarta invandrararbetarna från Karibien, som

länge var förbjudna att flytta från bananområdena runt Puerto Limón.

På 1940-talet började så klasstrukturen moderniseras. Den framväxande medelklassens brist på politisk makt tog sig uttryck i stöd till grupper som verkade för sociala förändringar – å ena sidan Calderón Guardia och hans allians med kommunisterna, å andra sidan hans socialdemokratiska motståndare, vad som så småningom skulle bli PLN (se nedan).

Härigenom kom en ny social struktur att utvecklas. Denna består i princip av fem olika grupper. I toppen återfinns den ekonomiska eliten och de gamla familjerna. Dessa båggrupper sammanfaller i stor utsträckning, men inte helt. Gruppen inkluderar en del "nyrika" som inte har några "anor" att visa upp. Elitskiktet uppgår inte mer än till någon procent av totalbefolkningen.

Under toppskiktet finns en övre medelklass – kanske fem procent av befolkningen – företagare, jordägare, välbeställda personer med akademisk utbildning, som emellertid inte är tillräckligt rika eller har den rätta familjebakgrunden för att räknas till eliten. Den lägre medelklassen, ungefär 15 procent, består av tjänstemän, småföretagare och personer med relativt god utbildning men låg lön, som t ex sjuksköterskor. Hit hör även rikare småbönder.

Mer än hälften av alla costaricaner tillhör den fjärde gruppen, arbetarklassen, i städerna och på landet. Slutligen återfinns i den sociala pyramidens bottenskikt (mellan 20 och 25 procent av befolkningen) en heterogen blandning av mer eller mindre marginaliserade personer – överst daglönare, hembiträden, bud, gatuförsäljare etc som alla har relativt regelbunden sysselsättning, i motsats till underskiktet: tiggare, tjuvar, prostituerade etc.

Den sociala rörligheten har ökat stadigt under tiden efter 1948. Framför allt har medelklassen vuxit i storlek, en medelklass som betecknats som en "sociologisk sallad". Rörligheten är störst i städerna, där det är förhållandevis lätt att genom utbildning avancera på samhällsstegen. På landsbygden är detta svårare. Det sociala avancemanget knyts där till en flyttning till något urbant centrum. Samtidigt uppvisar landsbygden en delvis mycket egalitär struktur, framför allt

i områden där familj jordbruk dominerar bilden. På storgods och plantager är skiljelinjerna mellan ägare och administratörer å ena sidan, och underställda å den andra mycket klarare.

Bostadspolitik

En av grundpelarna i Ariasregeringens sociala program var bostadspolitiken. I mitten på 1980-talet byggdes i medeltal 12 000 bostäder per år, varav drygt hälften var rena nybyggen. 1986 lanserades en ny politik: 80 000 bostäder skulle produceras på fyra år. Utgångspunkten var: "Utan hem, ingen utveckling; utan bostäder, inga hem."

Den nya bostadspolitiken reflekterade i första hand fördelningsmålsättningar och strävanden efter social rättvisa, men avsikten var också att minska gapet mellan land och stad och att bidra till en vitalisering av ekonomin via multiplikatoreffekter som skulle genereras i byggnadssektorn. Bostadsprogrammet koncentrerades på låginkomsttagargrupperna. Av de familjer som var i akut behov av ny bostad hade två tredjedelar en betalningsförmåga (för hyra) som understeg 2 500 colones i månaden, en fjärdedel kunde betala mellan 2 500 och 9 000 colones per månad och mindre än tio procent kunde betala mer än 9 000. I de större städerna ville man få bort 32 000 slumbostäder och på landsbygden koncentrerades satsningarna på småjordbrukare och lantarbetare, inte minst i sådana jordbruksområden som på ena eller andra sättet bedömdes som viktiga för landets ekonomi. 52 000 bostäder skulle gå till den lägsta inkomstgruppen, 20 000 till mellangruppen och 8 000 till dem som kunde betala mer än 9 000 colones i månaden.

Utbildning

Costa Rica har en lång utbildningstradition. Redan i 1869 års konstitution fastslogs principen om fri, obligatorisk primärundervisning, som bekostas via den statliga budgeten. Ut-

bildningssystemet har därefter expanderat starkt, särskilt sedan 1940-talet. Såväl primär- som sekundärutbildningen är gratis inom ramen för det statliga undervisningssystemet. Stipendier finns att få för dem som kommer från sämre ekonomiska förhållanden, även för högre utbildning. Utanför det statliga systemet finns en rad privatskolor vars verksamhet dock inspekteras av staten. 1988 satsades nästan 20 procent av den statliga budgeten på undervisningsväsendet.

Undervisningssystemet är uppbyggt i fyra olika stadier: en förskola för fyra- till sexåringar, en nioårig obligatorisk primärskola, en sekundärskola på två till tre år, och ovanpå den senare postgymnasial utbildning vid universitet och andra högre läroanstalter. 1987 kunde man registrera följande inskrivningssiffror (i procent av alla barn i respektive åldersgrupp): förskolan 62 procent, primärskolans första sex år nästan 100 procent, primärskolans sista tre år och sekundärskolan 36 procent. Nästan 73 000 personer var registrerade inom den postgymnasiala utbildningen (universitet, sjukvårdsutbildning, högre teknisk utbildning, lärarhögskolor etc).

Det kanske mest påtagliga resultatet av undervisningspolitiken är den höga alfabetiseringsgraden. 1864 var nästan 90 procent analfabeter. 1984 hade denna siffra sjunkit till knappt 8 procent.

Sekundärundervisningen är till största delen inriktad på att förbereda eleverna för högre studier. Fram till mitten av 1960-talet dominerade denna aspekt helt, men därefter har ett starkare inslag av yrkesutbildning för dem som slutar efter att ha gått igenom sekundärstadiet kommit in i bilden.

Costa Ricas första moderna universitet, *Universidad de Costa Rica*, grundades 1940 och hade monopol på den högre utbildningen fram till 1970. Därefter har ytterligare tre universitet, varav ett som arbetar med distansundervisning, och en teknisk högskola, tillkommit. Ett av dessa universitet är privat.

Undervisningssystemet fungerar på det hela taget väl i Costa Rica. På primärnivån är mindre än 10 procent av de inskrivna eleverna frånvarande från undervisningen vilket är en låg siffra. Universitetsutbildningen är av förhållandevis god kvalitet även om, som på många andra håll i Latiname-

rika, förhållandevis många föredrar humanistiska studier framför t ex tekniska och naturvetenskapliga.

Hälso- och sjukvård. Socialförsäkringar

Hälso- och sjukvårdssituationen är klart bättre i Costa Rica än i Latinamerika i genomsnitt. En rad framsteg har gjorts sedan början på 1970-talet. Spädbarnsdödligheten (yngre än ett år) föll från 6 procent 1970 till 2 1983. Den förväntade livslängden vid födseln låg 1980 på 73 år – en siffra som är i nivå med vad som gäller för industrialiserade västländer. En förändring i dödsorsakerna har ägt rum. Parasit- och infektionssjukdomar har fått ge vika för hjärt- och kärlsjukdomar, cancer etc.

Incidensen av mag- och tarmsjukdomar har gått ner kraftigt, liksom malariafrekvensen. Näringsstandarden har förbättrats, framför allt situationen bland barn i förskoleåldern, som är en utsatt grupp eftersom den ofta får stå tillbaka för de äldre barnen. Det bör dock observeras att näringsstandarden är ojämnt fördelad. De fattigaste grupperna har svårt att få budgeten att räcka till och undernäringen är mer utbredd på landet än i staden, även om den genomsnittliga livsmedelstillgången är god. Det bör också observeras att näringsstandarden är känslig för det ekonomiska läget. Krisen i början av 1980-talet gav snabbt utslag i t ex ökad undernäring bland småbarn.

Costa Ricas regeringar har systematiskt satsat på att bygga ut den statliga hälso- och sjukvården, inte minst på preventiva åtgärder i landsbygdsområden, malariakontroll, program för att komma till rätta med undernäring bland fattiga grupper – skolmåltider, utspisning av fattiga gravida kvinnor etc. Även i städerna finns en rad program som särskilt syftar till stöd åt den fattigare delen av befolkningen.

Costa Rica har ett ambitiöst socialförsäkringssystem. Detta började införas under Calderón Guardias presidentperiod på 1940-talet. Grundtanken var att befolkningen skulle tillförsäkras en viss minimal hälsostandard. Programmet började med låginkomstgrupperna och kom med tiden att om-

fatta även de högre inkomstskikten. 1979 hade man nått dit-hän att alla costaricaner i princip täcktes av socialförsäkringssystemet.

Sammanfattningsvis har Costa Rica fört en aktiv och fram-synt socialpolitik under förhållandevis lång tid. Vad som kommer att hända i framtiden ter sig emellertid en smula ovisst. Landet drabbades av en ekonomisk kris i början av 1980-talet och en ambitiös socialpolitik kräver en funge-rande ekonomi. Annars drabbas de sociala satsningarna lätt av budgetnedskärningar som kan få allvarliga konsekvenser för de befolkningsgrupper som har det sämre ekonomiskt ställt.

Politiska partier

Costa Rica är en flerpartistat. Det är lätt att bilda partier och den proportionella representationen i den lagstiftande för-samlingen gör det lätt att vinna en plats där. Småpartierna har emellertid kommit och gått. I praktiken har politiken un-der efterkrigstiden dominerats av två mittengrupperingar: det socialdemokratiska *Partido Liberación Nacional* (PLN) och den konservativa, kristdemokratiska koalition som för närvarande går fram under beteckningen *Partido Unidad So-cial Cristiana* (PUSC). Till vänster om dessa bägge partier finns ett antal små kommunistpartier och på högerkanten ett par likaså små partier som saknar praktisk betydelse.

Det bäst organiserade partiet är PLN, som grundades av José Figueres 1951, efter inbördeskriget. PLN hade sitt ur-sprung dels i *Acción Demócrata* (en gren av det dåvarande *Partido Demócrata* (León Cortés' parti), som stod i opposition till Rafael Calderón Guardia), dels i *Centro para el Estudio de los Problemas Nacionales*. I *Acción Demócrata* hade en rad yngre politiker, som önskade en demokratisk valordning, bl a Figueres, samlats. *Centro para el Estudio de los Problemas Nacionales* hade organiserats 1940 av en grupp unga juri-dikstudenter och intellektuella. Dessa kämpade för utökad rösträtt (vid denna tid fick kvinnan inte rösta), kooperativ och statlig utbildning. 1945 slogs de bägge grupperna ihop till

Partido Social Demócrata, ett socialreformistiskt parti i opposition mot Calderón. Partiet stödde den konservative Otilio Ulate i 1948 års val, men 1951 beslöt man att lansera en egen kandidat i de kommande valen och bildade *Partido Liberación Nacional*.

PLN är anslutet till Socialistinternationalen och för en på principer om social välfärd och sociala reformer grundad politik. Statliga ingripanden i ekonomin förespråkas. I regeringsställning har PLN satsat i synnerhet på de sociala sektorerna: utbildning, hälsovård, bostäder. Partiet har en bred social bas, dock med tyngdpunkt bland arbetare och tjänstemän, småföretagare samt mindre och medelstora jordbrukare.

Det främsta motståndet mot PLN har kommit från en grupp kristdemokratiska partier till höger om PLN själv. Dessa partier har dock haft betydande svårigheter att föra en enhetlig politik. Både 1970- och 1980-talen karakteriserades av en rad mer eller mindre misslyckade försök att hitta ett gemensamt, slagkraftigt alternativ till det välorganiserade PLN.

Arbetet med att ena de kristdemokratiska partierna började inför 1974 års val. 1973 kom man överens om att ha en gemensam presidentkandidat (Fernando Trejos Escalante) och 1974 gick man fram under beteckningen *Unificación Nacional*, men förlorade efter en svag valkampanj mot PLN:s Daniel Oduber Quirós. *Unificación Nacional* lyckades inte samla mer än en tredjedel av rösterna och PLN satt kvar vid makten.

Inför utsikten att PLN skulle få ett flerårigt oavbrutet maktinnehav gjordes ett nytt försök att ena oppositionen 1978, och nu gick det bättre. *Renovación Democráticas* Rodrigo Carazo Odio ställdes i spetsen för valkoalitionen *Coalición Unidad Opositora* och valdes till president med drygt 50 procent av rösterna.

Efter 1978 års val började de kristdemokratiska partierna diskutera hur valkoalitionen skulle kunna förvandlas till ett parti. Denna idé ifrågasattes emellertid snart av de enskilda partierna. Särskilt *Renovación Democrática*, men även *Unión Popular*, genomgick en serie inre stridigheter över frågan om autonomi eller sammanslagning och till slut nöjde man sig med

en ny valkoalition. Coalición Unidads presidentkandidat Rafael Angel Calderón Fournier, son till Calderón Guardia, lyckades emellertid enbart samla en tredjedel av väljarna 1982 medan PLN:s Luis Alberto Monge fick 59 procent av rösterna.

Ansträngningarna att ena kristdemokraterna fortsatte dock. En lagändring genomfördes som gjorde det möjligt att slå samman partierna i stället för att enbart samverka vid valen. Härigenom skapades 1983 *Partido Unidad Social Cristiana* ur de tidigare *Partido Republicano Calderonista*, *Renovación Democrática*, *Unión Popular* och *Partido Demócrata Cristiano*.

Det nya partiet har starka band med kristdemokratiska partier i andra länder. På samma sätt som PLN har det en bred social bas, dock med tyngdpunkten bland företagare, traditionella elitgrupper, större jordägare, yngre akademiker som vänder sig mot det växande statliga inflytandet i ekonomin samt bland de grupper som stödde Calderón Guardias sociala reformpolitik på 1940-talet.

Det nya partiets presidentkandidat 1986 var återigen Rafael Angel Calderón, som lyckades få 46 procent av rösterna men trots detta förlorade mot PLN:s Oscar Arias Sánchez.

Det parlamentariska systemet

Costa Rica har det utan konkurrens mest demokratiska statskicket i hela Latinamerika, med ett brett folkligt deltagande på alla samhällsnivåer. Yttrande- och mötesfrihet råder och respekteras överallt. Den författning som nu gäller kom till 1949, efter inbördeskriget. Då grundlades den moderna demokratin i landet genom att Jose Figueres frivilligt frånträdde ledarposten i den junta som bildades av segrarna. I valen 1949 besegrades Figueres' Partido Liberación Nacional av den konservativa grupperingen. Därefter har socialdemokrater och konservativa, med endast två undantag, regelbundet växlat vid makten.

1949 års konstitution reagerade mot 1930- och 1940-talens caudillostyre och valfusk. Maktfördelningen ändrades från

ett system med centraliserat presidentstyre till ett där lagstiftande församlingen har större makt än presidenten och där presidentens göranden kontrolleras och balanseras på en rad sätt. Själva valprocessen övervakas och kontrolleras av en *Tribunal Supremo de Elecciones*, som är helt självständig i förhållande till presidenten och som sex månader före valet övertar befälet över civilgardet från honom. Högsta domstolen är fristående såväl från presidenten som från lagstiftande församlingen. Dess ledamöter tillsätts på sex år av presidenten med lagstiftande församlingens godkännande.

Presidenten som inte kan omväljas (enligt ett tillägg till konstitutionen från 1969) och två vicepresidenter väljs i direkta och *obligatoriska* val av alla medborgare över 18 år för en period av fyra år. Presidenten är också regeringschef och tillsätter själv sina ministrar.

Samtidigt som presidenten och vicepresidenten väljs också de 57 representanterna till *Asamblea Legislativa*, den lagstiftande församlingen. Dessa kan inte omväljas förrän ytterligare fyra år gått. Platserna fördelas geografiskt efter befolkningens storlek. Costa Rica är administrativt indelat i sju provinser med guvernörer som tillsätts av presidenten och därunder i 80 kantoner vars styrelser också väljs samtidigt som presidentvalen äger rum.

Den största politiska makten ligger hos den lagstiftande församlingen. Denna stiftar och ändrar lagar, ratificerar internationella överenskommelser, beskattar och godkänner utlandslån. Presidentens ekonomiska förehavanden kontrolleras också av lagstiftande församlingen som har makt att ändra budgeten och som utnämner en *Contralor General* som har till uppgift att granska statens räkenskaper.

Den costaricanska konstitutionen ger presidenten relativt liten makt. Redan det förhållandet att en president väljs på fyra år och inte kan omväljas gör att han redan från början får något av "lame duck" över sig. Den främsta möjlighet presidenten har att utöva ett större inflytande är att regera genom dekret. Dessa har samma status som lagar men får inte strida mot gällande lagstiftning.

Konstitutionen gör det också svårt att få den lagstiftande församlingen att fungera effektivt. De deputerade hinner inte

samla någon mera betydande erfarenhet på en enda fyraårsperiod. Risken för korruption är stor. Politikerna vet att de inte kan omväljas omedelbart och agerar ofta därefter.

Inom den lagstiftande församlingen spelas de ledande rollerna av ett mindre antal deputerade från San José eller någon av de andra större städerna i Centraldalen. Dessa politiker har en mycket god utbildning och arbetar på det nationella planet i framträdande ställning inom sina respektive partier. Under denna grupp finns de lokalt baserade deputerade från provinsstäderna, de sk *maiceros*, sämre utbildade och utan erfarenhet av den nationella politiken. Mellan dessa bägge grupper återfinns deputerade från lokala centra med god utbildning som i regel solidariserar sig med de ledande politikerna. Inte sällan fronderar de deputerade – särskilt de som representerar lokala intressen – mot partilinjén.

Benägenheten för förhandlings- och kompromisslösningar har traditionellt varit stor i Costa Rica. De ideologiskt betingade skiljelinjerna kan förefalla klara och vågorna kan svalla högt i debatten, samtidigt som en kompromiss utarbetas bakom scenen. Lösningarna är emellertid ofta mera symboliska – beslut fattas som i praktiken inte följs.

Den offentliga förvaltningen

Den vägledande principen i konstitutionen – att maktkoncentration måste motverkas och bekämpas – har stort inflytande på den offentliga förvaltningens sätt att arbeta. En långtgående decentralisering till mer än hundra autonoma eller halvautonoma statliga institutioner har genomförts (framför allt av PLN-regeringarna). Denna decentralisering har inte enbart varit av godo. En lång rad koordinations- och kontrollproblem har uppstått, såväl horisontellt som vertikalt. Dubblering av funktioner och oklara ansvarsområden är vanligt och det är inte alltid klart var gränsen går mellan de autonoma institutionernas befogenheter och den lagstiftande församlingens ansvarsområde. Beslutsfattandet försvåras, inte bara av den suddiga ansvarsfördelningen, utan även av svårigheten att hitta ett fungerande incitamentsystem i organi-

sationer som inte bygger på företagsekonomiska kriterier utan på regler av olika slag.

Den offentliga sektorn svarar för en osedvanligt hög andel av sysselsättningen i Costa Rica: 19 procent 1983. Drygt 145 000 personer avlönas direkt via den statliga budgeten eller via de autonoma organisationerna. Anställningar inom den offentliga sektorn är mycket eftersökta eftersom de är relativt välbetalda. Starka fackföreningar med en mycket hög organisationsgrad har drivit fram förmånliga villkor.

Costa Rica har ett "spoils system" som innebär att när ett nytt parti bildar regering omsätts en mycket stor del av byråkratin. Kompensation måste då utbetalas till dem som får lämna sina arbeten, vilket blir mycket kostsamt för statskassan. Systemet har till yttermera visso en tendens att förevisgas. Det är svårt för ett oppositionsparti att avskaffa det eftersom detta skulle minska stödet för partiet och därmed möjligheterna att få regeringsmakten. Byråkratin har blivit en av de tyngsta påtryckargrupperna i Costa Rica.

Den costaricanska byråkratin utgör ett skolexempel på vad som brukar betecknas som "direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter". Systemet har i stor utsträckning till uppgift att ge anställning och betala förhållandevis bra löner. Därför lägger de som vill in i byråkratin ned betydande resurser på att få statlig anställning, resurser som skulle ha kunnat satsas på att producera sådana varor och tjänster som medborgarna efterfrågar i stället för att omfördela den existerande produktionen till byråkraterna. Risker är också stor att Costa Rica kommer att få ett "Uruguayssyndrom", dvs att byråkratin direkta kostnader kommer att bli så höga att de varu- och tjänsteproducerande sektorerna kommer att få svårt att betala dem.

Effektiviteten inom förvaltningen lämnar en hel del att önska, eftersom det faktum att de offentliga organen skall avkasta tjänster till allmänheten ofta skjuts i bakgrunden till förmån för anställningsaspekten. Kontakter av olika slag är nödvändiga för att få något uträttat. Folk står i kö på alla nivåer för att utverka favörer. Politiska kontakter eller en framskjuten ställning i samhället gör det lättare att få saker och ting utförda. (Dock torde rena mutor vara mindre vanligt

förekommande än i de flesta andra latinamerikanska stater, och korruptionen uppmärksammas alltmer i den offentliga debatten.) Slutligen leder själva den institutionella uppbyggnaden med risk för personalomsättning vart fjärde år och brist på koordinering mellan olika organisationer till att effektiviteten i handläggningen minskar i motsvarande grad.

Även lokalförvaltningen är ineffektiv – ofta mer än centralbyråkratin. Den har dock minskat i betydelse under de senaste årtiondena, i takt med att ett antal funktioner centraliserats: utbildning, sjukvård, elektricitet och vatten. Lokalt sköts fortfarande tex sophämtning, gatubelysning och -underhåll, oftast med brist på resurser. Stämpelskatter och lokala avgifter förslår inte långt när det gäller mera betydande projekt. Dessa måste finansieras via anslag från statsbudgeten. Även på lokalplanet gäller att municipala poster tillsätts med lojala partigångare.

Det långsiktiga problemet: miljön

På lång sikt är Costa Ricas svåraste problem den alltmer omfattande miljöförstöring som äger rum, och det i särklass största miljöproblemet är kombinationen av en i huvudsak okontrollerad trädfällning och erosion. Den av skog täckta ytan har under de senaste fyrtio till femtio åren undergått en skrämmande minskning (se figur 2.1). Den ursprungliga skogsvegetationen beräknas ha täckt så gott som hela landets yta. 1977 var emellertid bara 31 procent kvar – 16 000 km² – och enligt den uppskattning som ligger till grund för figur 2.1 återstod inte mer än 14 procent 1983 av den totala ytan som var skogklädd till 80 procent eller mer. Mer än hälften av denna avverkning hade ägt rum sedan 1950. Från 1925 och framåt beräknas 732 km² per år ha avverkat och om inget görs kommer ingen skog att återstå vid sekelskiftet.

Lagstiftningsvägen har det inte gått att få stopp på skogs-skövlingen. Större delen av den trädfällning som äger rum är illegal. 1980 hade tex *Dirección General Forestal* inte godkänt mer än 35 procent av den skogsavverkning som ägde rum. Tvärtom har lagstiftningen gjort det relativt enkelt att

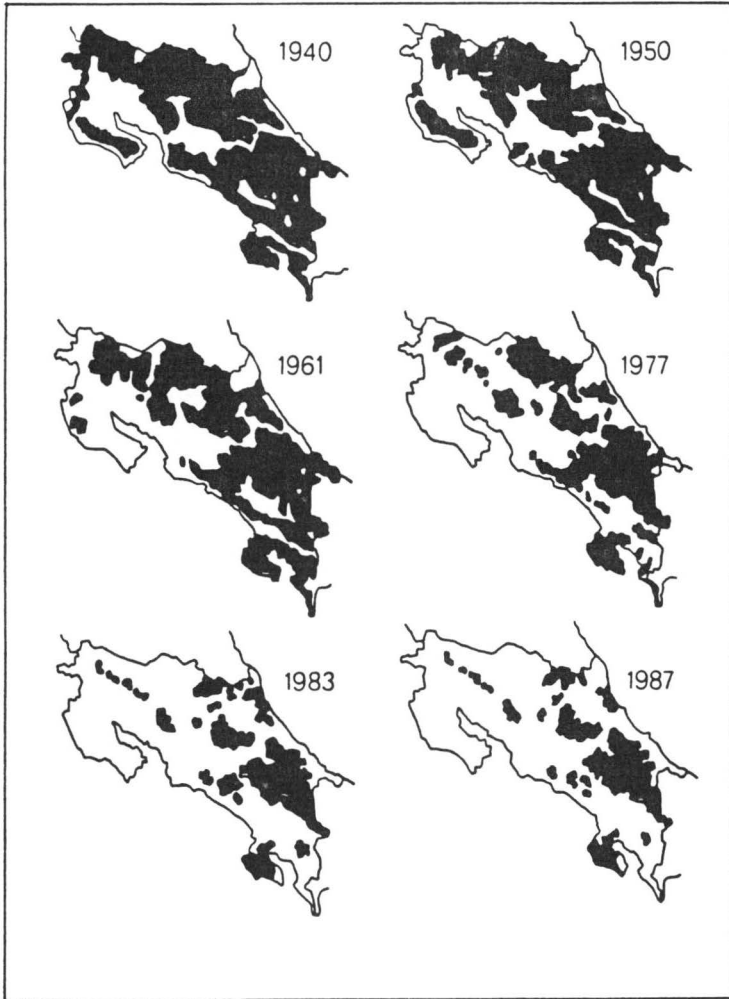
slå sig ner på obrukad mark, hugga ner träden och så småningom få laglig äganderätt till marken. Inte sällan har detta satts i system av boskapsproducenter som velat ta över statsägd jord. Sedan 1969 är det förbjudet att slå sig ner på obrukad statsjord, men två faktorer gör det mycket svårt att kontrollera om detta förbud faktiskt efterlevs. För det första är det osäkert vilken jord som egentligen tillhör staten och för det andra saknas resurser för övervaka att träden inte fälls.

Även privatägd skogsmark är utsatt för obehörig avverkning. För att inte gå miste om inkomsterna från avverkningen försöker därför ofta privata skogsägare sälja ut skogsbeståndet. Därefter förvandlar de områdena till betesmark. Alternativt har stora jordegendomar sålts till det statliga *Instituto de Tierras y Colonización*, som styckat upp dem och skapat småjordbruk. Dessa alternativ har gemensamt att de tenderar att öka arbetsintensiteten i brukningssättet.

Även om ovanstående siffror är något osäkra – det ligger i sakens natur – råder det inte minsta tvekan om att den snabba skogsavverkningen kan komma att få förödande verkningar på längre sikt, eftersom den obönhörligen leder till utarmning av jorden och erosion om inget görs. Trädfällnings- och erosionskomplexet lyder sina egna lagar – lagar som skapats av människans ingrepp i naturen.

Efterhand som befolkningen växer tenderar utnyttjandet av jorden att bli alltmer arbetsintensivt. Om inga alternativa sysselsättningsmöjligheter föreligger, måste antalet händer som sysselsätts på en yta av given storlek, växa när befolkningen gör det. Detta medför i sin tur att produktionens sammansättning kommer att ändras. Aktiviteter som kräver fler arbetstimmar per hektar utbreder sig på bekostnad av mindre arbetsintensiva sysselsättningar såvida inte de relativa priserna på de varor som framställs förändras tillräckligt mycket till de senare produkternas förmån. En given jordbit, som ursprungligen är täckt av skog, tenderar härigenom att över tiden genomgå en utveckling från mycket arbetsexensiv produktion (t ex skog), via betesmark och perenna odlingar (t ex kaffe), till odlingar som kräver plantering och skörd en eller flera gånger om året (t ex livsmedelsgrödor).

Figur 2.1. Skogsbeståndet i Costa Rica 1940–1987
(yta som till 80 procent eller mer täcks av skog)

Den främsta orsaken till skogsavverkningen i Costa Rica är inte att man sålt träprodukter, utan att skogsmark tagits i anspråk för betesmark och odlingar, oberoende av om jorden varit lämpad för dessa ändamål eller ej. Utvecklingen har i första hand gått från skog till betesmark. Från 1950 till 1984

ökade boskapsstocken från 601 000 djur till 2 550 000 och köttproduktionen ökade från 24 000 ton per år 1961–65 till 74 000 1976–80 och 77 000 toppåret 1982. (Därefter ägde en minskning rum till 63 000 ton 1985.) Detta krävde en ökning av den areal som används för betesändamål. Även den expansion av jordbruksproduktionen som ägt rum har baserats på ökad areal snarare än på ökad avkastning per ytenhet.

Olyckligtvis innebär varje steg i denna sekvens en ökad risk för erosion. Ju mer av det skogsklädda höljet som försvinner och ersätts av buskar, gräs eller odlingar som gör att jorden måste friläggas med jämna mellanrum, desto större blir sannolikheten att jord sköljs bort från bergssidorna när det regnar. Till sist återstår bara eroderade, för odlingsändamål obrukbara, sterila klippor. Till yttermera visso tenderar erosionsprocessen att vara kumulativ till sin karaktär. När befolkningen växer blir odlingarna mer arbetsintensiva. Detta leder till erosion, dvs till att den tillgängliga jorden krymper, vilket i sin tur bidrar till att öka kvoten mellan antalet händer och antalet hektar. Arbetsintensiteten i produktionen ökar åter och därmed risken för erosion. Med andra ord, när väl erosionsprocessen kommit igång riskerar man att den föder sig själv, *även om inte befolkningen fortsätter att växa*. Arbetsintensiteten och erosionen ökar i allt snabbare takt. Processen blir kumulativ.

Den kumulativa processen verkar över tiden i alla naturliga omgivningar där landskapet är bergigt och befolkningstrycket förhållandevis stort. Det bästa exemplet i Latinamerika är Haiti, där själva basen för nationens överlevnad är hotad. Costa Rica har ännu inte nått "haitisk" nivå, men om inget görs är risken överhängande för att landskapet kommer att genomgå en snabb utarmningsprocess. Landet har just nu den troligen snabbaste trädfällningen i hela Centralamerika. I början på 1980-talet klassificerades 17 procent av landets yta som "allvarligt eroderad" och 24 procent som "måttligt eroderad".

Trots att ett medvetande om skogsskövlingsproblematiken existerar bland de costaricanska myndigheterna kan man knappast hävda att en sammanhängande, energisk miljöpolitik har förts. Bilden är emellertid inte helt mörk. I ett av-

seende har framsynta insatser gjorts – förhållandevis stora arealer har avsatts till nationalparker, vilket möjliggör bevarandet av den ursprungliga urskogen med dess unika flora och fauna.

Utvecklandet av en naturvårdsfilosofi pågår, såväl via statliga som via privata icke-kommersiella institutioner. Vikten härav kan inte nog understrykas. Costa Ricas främsta kortsiktiga problem är skuldkrisen. På längre sikt är emellertid miljöförstöringen ett långt mer grundläggande hot mot försörjningen. Det är ännu inte för sent att göra något på miljöområdet, men tiden rinner snabbt från beslutsfattarna.

Slutsatser

Costa Rica brottas för närvarande med ett antal allvarliga problem. På kort sikt är det främst skuldkrisen som placerar Costa Rica i en utsatt position. På längre sikt utgör skogskövlingen det största problemet. Skuldkrisen har satt djupa spår i costaricanernas dagliga liv. Nödvändiga ekonomiska åtstramningar har sänkt den allmänna levnadsstandarden. Speciellt hårt har den offentliga sektorn drabbats, med försämrad social service (utbildning, sjukvård, socialvård osv) som följd. För att komma till rätta med landets betalningsbalansproblem gentemot utlandet har, som vi redan diskuterat, Costa Rica valt att satsa på promotion av "icke traditionella" exportvaror.

En alternativ väg hade naturligtvis varit att satsa på en mera inåtriktad strategi inom ramen för den centralamerikanska gemensamma marknaden. Ett sådant alternativ har förespråkats av bl a SELA (*Sistema Económico Latinoamericano*) och andra internationella organisationer. En sådan inriktning skulle emellertid vara klart sämre än den nu valda. Det största problemet med den gemensamma marknaden är nämligen dess "litenhet". 1987 gick inte mer än knappt 9 procent av Costa Ricas totala export till den gemensamma marknaden. Hela marknaden består enbart av ca 25 miljoner människor (de flesta har dessutom låg köpkraft) och detta räcker knappast till för att skapa en dynamisk industri. Dessutom

brottas Centralamerika med stora ekonomiska och politiska problem. Samtliga länder i regionen är t ex tungt skuldsatta och de försöker alla minimera importen och ”exportera sig ur krisen”.

På längre sikt är det den okontrollerade trädfällningen och erosionen som hotar Costa Rica. Under det senaste halvseket har skogsbeståndet minskat dramatiskt. Lagstiftningen har under långa perioder lämnat alltför stort utrymme för avverkning, och kontrollen av att de regler och förbud som finns efterlevs har varit dålig. Som ett resultat av detta är skogs- och jordbruket inne i en mycket allvarlig nedåtgående kumulativ process som hotar att göra slut på landets skogsbestånd före sekelskiftet. Befolkningstillväxt, skogsavverkning och erosion samverkar i en otäck sekvens som det krävs snabba insatser och stora resurser för att stoppa. Görs inget kan Costa Rica ur miljösynpunkt komma att förvandlas till ett ”Haiti” i Centralamerika.

Litteratur

Inledning

- Biesanz, Richard; Biesanz, Karen Zubris och Biesanz, Mavis Hiltunen (1987), *The Costa Ricans*. San José
- Bozzoli de Wille, María E (1986), *El indígena costarricense y su ambiente natural*. San José
- Export Investment Promotion Centre (1985), *Datos y cifras de Costa Rica. (Facts and Figures) 1985*. San José
- Flores Silva, Eusebio (1987), *Geografía de Costa Rica*. Andra upplagan. San José
- Gallardo, María Eugenia och López, José Roberto (1986), *Centroamérica. La crisis en cifras*. San José
- Hall, Carolyn (1984), *Costa Rica, una interpretación geográfica con perspectiva histórica*. San José

Historisk översikt

- Acuña Ortega, Víctor H och Molina Jiménez, Iván (1986), *El desarrollo económico y social de Costa Rica: de la colonia a la crisis de 1930*. San José
- Araya Pochet, Carlos (1982), *Historia económica de Costa Rica (1821–1971)*. San José
- Bell, John Patrick (1971), *Crisis in Costa Rica. The 1948 Revolution*. Austin och London
- Bird, Leonard (1984), *Costa Rica: The Unarmed Democracy*. London
- Bulmer-Thomas, Victor (1984), "Central America in the Inter-War Period", i: Rosemary Thorp (red), *Latin America in the 1930s. The Role of the Periphery in World Crisis*. London och Basingstoke
- Bulmer-Thomas, Victor (1987), *The Political Economy of Central America since 1920*. Cambridge
- Cardoso, Ciro F S och Pérez Brignoli, Héctor (1977), *Centroamérica y la economía occidental (1520–1930)*. San José
- Cardoso, Ciro F S (1986), "Central America: The Liberal Era, c. 1870–1930", i: Leslie Bethell (red), *Cambridge History of Latin America. Volume 5, c. 1870 to 1930*. Cambridge
- Cerdas Cruz, Rodolfo (1985), *Formación del estado en Costa Rica (1821–1842)*. San José
- Contreras, Gerardo och Cerdas, José Manuel (1988), *Los años 40. Historia de una política de alianzas*. San José
- Creedman, Theodore S (1977), *Historical Dictionary of Costa Rica*. Metuchen och London
- Ellis, Frank (1983), *Las transnacionales del banano en Centroamérica*. San José

Kapitel 2

- Facio Brenes, Rodrigo (1970), *La Federación de Centroamérica. Sus antecedentes, su vida y su disolución*. San José
- Facio Brenes, Rodrigo (1971), *Proceso de separación de Costa Rica de la República Federal y de su constitución como república soberana, libre e independiente*. San José
- Fallas, Luis Carlos (1987), *Orígenes del capitalismo dependiente en Costa Rica. Aspectos fundamentales del desarrollo socioeconómico costarricense desde el período precolombino hasta el siglo XIX o primera fase de la República*. Tryckort saknas
- Fernández Guardia, Ricardo (1941), *Historia de Costa Rica. La independencia*. Andra upplagan. San José
- Fernández Guardia, Ricardo (1952), *Cartilla histórica*. Tjugoandra upplagan. San José
- Fonseca, Elisabeth (1986), *Costa Rica colonial: la tierra y el hombre*. San José
- Garnier, Leonardo; González, Gladys och Cornick, Jorge (1987), "Costa Rica: las vicisitudes de una política bananera nacional", i: *Cambio y continuidad en la economía bananera*. San José
- Gil Pacheco, Rufino (1975), *Ciento cinco años de vida bancaria en Costa Rica*. San José
- Goluboay, M, Juan Miguel och Vega Rodríguez, Herbert (1987), "La actividad bananera en Costa Rica", i: *Cambio y continuidad en la economía bananera*. San José
- Karnes, Thomas L (1982), *Los fracasos de la unión: Centroamérica 1824–1960*. San José
- López, José Roberto (1986), *La economía del banano en Centroamérica*. San José
- MacLeod, Murdo J (1973), *Spanish Central America. A Socioeconomic History, 1520–1720*. Berkeley
- May, Stacy, m fl (1952), *Costa Rica. A Study in Economic Development*. New York
- Meléndez, Carlos (1982), *Conquistadores y pobladores. Orígenes histórico-sociales de los costarricenses*. San José
- Meléndez, Carlos (1987), *Historia de Costa Rica*. San José
- Munro, Dana G (1967), *The Five Republics of Central America*. New York
- Munro, Dana G (1980), *Intervention and Dollar Diplomacy in the Caribbean 1900–1921*. Westport
- Pérez Brignoli, Héctor (1985), *Breve historia de Centroamérica*. Madrid
- Rovira Mas, Jorge (1988), *Estado y política económica en Costa Rica 1948–1970*. Tredje upplagan. San José
- Soley Güell, Tomás (1975), *Compendio de historia económica y hacendaria de Costa Rica*. Andra upplagan. San José
- Townsend Ezcurra, Andrés (1973), *Las Provincias Unidas de Centroamérica: fundación de la república*. San José
- Vega Carballo, José Luis (1986), *Hacia una interpretación del desarrollo*

- costarricense: ensayo sociológico*. Femte utvidgade och omarbetade upplagan. San José
- Villalobos, Bernardo (1986), *La mesocracia de Costa Rica 1821–1926*. San José
- Woodward, R L (1985), "Central America from Independence to c. 1870", i: Leslie Bethell (red), *Cambridge History of Latin America. Volume 3, From Independence to c. 1870*. Cambridge
- Wortman, Miles L (1982), *Government and Society in Central America, 1680–1840*. New York

Den moderna ekonomiska och utrikespolitiska utvecklingen

- Aalborg, Hans (1986), *Regional økonomisk integration i Mellemamerika*. Köpenhamn
- Andersson, Cecilia och Rapp, Christina (1989), "Costa Rica: Export Promotion of Non-Traditional Products. A Possible Solution to an Old Dilemma?" *Minor Field Study* No 4, Institutionen för internationell ekonomi och geografi, Handelshögskolan i Stockholm
- Banco Central de Costa Rica (1988), *Costa Rica: Economic and Financial Situation*, September. San José
- Banco Interamericano de Desarrollo (1983), *Costa Rica: informe económico, julio 1983*. Tryckort saknas
- Banco Interamericano de Desarrollo (1987), *Costa Rica: informe económico, marzo 1987*. Tryckort saknas
- Bulmer-Thomas, Victor (1982), "The Central American Common Market", i: Ali M El-Agraa (red), *International Economic Integration*. London
- Bulmer-Thomas, Victor (1987), "The Balance-of-Payments Crisis and Adjustment Programmes in Central America", i: Rosemary Thorp och Laurence Whitehead (red), *Latin American Debt and the Adjustment Crisis*. London
- Bulmer-Thomas, Victor (1988) "The New Model of Development in Costa Rica", i: Rigoberto García (red), *Central America: Crises and Possibilities*. Stockholm
- Carmona, S, Ana Cristina; Pacheco O, Amparo och Rosa Ch, Herman (1987), "Promoción de exportaciones en Costa Rica y El Salvador: ¿una salida a la crisis?" *Ciencias Económicas*, Vol 7
- Castillo, Carlos Manuel (1986), "La crisis internacional de la deuda: la experiencia de Costa Rica", i: Ricardo Ffrench-Davis och Richard E Feinberg (red), *Más allá de la deuda. Bases para un nuevo enfoque*. Santiago de Chile
- Céspedes, Victor Hugo; Di Mare, Alberto och Jiménez, Ronulfo (1985), *Costa Rica: recuperación sin reactivación. Evolución de la economía en 1984*. San José
- Céspedes, Victor Hugo; Di Mare, Alberto och Jiménez, Ronulfo (1986), *Costa Rica: la economía en 1985*. San José

- Céspedes, Victor Hugo; González Vega, Claudio; Jiménez, Ronulfo och Lizano, Eduardo (1983), *Costa Rica: una economía en crisis*. San José
- Céspedes, Victor Hugo; González Vega, Claudio; Jiménez, Ronulfo och Lizano, Eduardo (1984), *Costa Rica: estabilidad sin crecimiento. Evolución de la economía en 1983*. San José
- Céspedes, Victor Hugo; Jiménez, Ronulfo och Lizano, Eduardo (1983), *Costa Rica: crisis y empobrecimiento*. San José
- Cline, William och Delgado, Enrique (red) (1978), *Economic Integration in Central America*. Washington, D.C.
- Colburn, Forrest D och Saballos Patiño, Iván (1988), "El impulso a las ventas externas no tradicionales de Costa Rica", *Comercio Exterior*, Vol 38
- Corrales, Jorge (1985), *Políticas de precios de subsidios en Costa Rica*. San José
- Estudios Sociales Centroamericanos*, No 45, setiembre–diciembre, 1987 (temanummer om skuldcrisen i Centralamerika)
- Fagen, Richard R (1987), *Forging Peace. The Challenge of Central America*. New York och Oxford
- Fallas, Helio (1982), *Crisis económica en Costa Rica: Un análisis de los últimos 20 años*. Andra upplagan. San José
- Fields, Gary S (1988), "Employment and Economic Growth in Costa Rica", *World Development*, Vol 16
- Fuentes, Juan Alberto (1987), "Costa Rica", i: John Whalley (red), *Dealing with the North. Developing Countries and the Global Trading System*. London, Ontario
- Fuentes, Juan Alberto (1988), "¿Hacia un ajuste estructural con integración en Centroamerica?", Naciones Unidas. San José
- Furlong, William L (1987), "Costa Rica: Caught between Two Worlds", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol 29
- Gomáriz, Enrique (red) (1988), *Balance de una esperanza. Esquipulas II un año después*. San José
- González Vega, Claudio (1984), *Temor al ajuste: los costos sociales de las políticas económicas en Costa Rica durante la década de los 70*. San José
- González Vega, Claudio (1988), "Debt, Stabilization and Liberalization in Costa Rica: Political Economy Responses to a Fiscal Crisis", i: Philip Brock, Michael Connolly och Claudio González Vega (red), *Latin American Debt and Adjustment: External Shocks and Macroeconomic Policies*. New York
- Guardia Quirós, Jorge, m fl (1987), *La política de precios en Costa Rica*. San José
- Guerra-Borges, Alfredo (1987), "Hechos, experiencias y opciones de la integración económica centroamericana", *Cuadernos de Ciencias Sociales*, No 8, FLACSO. San José
- Herrera Balharry, Eugenio och Schackt, Jon (1988), *The Refugee Situation in Costa Rica: Report 1988*. Consejería en Proyectos para Refugiados Latinoamericanos. San José

- Hill, George W (1964), "The Agrarian Reform in Costa Rica", *Land Economics*, Vol 40
- Instituto Interamericano de Cooperación para la Agricultura (IICA) och Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales (FLACSO) (1991), *Centroamérica en cifras*. San José
- Inter-American Development Bank (1984), *Costa Rica: Economic Report*. Oktober 1984. Tryckort saknas
- Irvin, George (1988), "ECLAC and the Political Economy of the Central American Common Market", *Latin American Research Review*, Vol 23
- Lincoln, J (1985), "Neutrality Costa Rican Style", *Current History*, Vol 84
- Lizano, Eduardo (1982), *Escritos sobre integración económica*. San José
- Lizano, Eduardo och Sagot, Minor (1984), *Costa Rica y la integración económica centroamericana*. San José
- Ministerio de Planificación Nacional y Política Económica (1987), *Plan nacional de desarrollo 1986–1990*. 2 vol. San José
- Ministerio de Planificación Nacional y Política Económica (1988), *Costa Rica: el ajuste estructural en marcha*. San José
- Ministerio de Planificación Nacional y Política Económica (1988), *Evolución económica y social de Costa Rica en el año 1987*. San José
- Rodríguez, Adrián (1987), "La deuda pública externa de Costa Rica: crecimiento, moratoria y renegociación", *Ciencias Económicas*, Vol 7
- Rodríguez, Ennio (1987) "Costa Rica: A Quest for Survival", i: Stephany Griffith-Jones (red), *Managing World Debt*. New York
- Rojas Aravena, Francisco (1987), "Costa Rica: profundizando la beligerancia política y la neutralidad militar", i: *Las políticas exteriores de América Latina y el Caribe: continuidad en la crisis* (Anuario de Políticas Exteriores Latinoamericanas 1986). Buenos Aires
- Rovira Mas, Jorge (red) (1983), *Costa Rica hoy: La crisis y sus perspectivas*. San José
- Rovira Mas, Jorge (1988), *Costa Rica en los años 80*. Andra upplagan. San José
- Rowles, James P (1985), *Law and Agrarian Reform in Costa Rica*. Boulder och London
- Seligson, Mitchell A (1980), *Peasants of Costa Rica and the Development of Agrarian Capitalism*. Madison
- Sojo, Ana (1982), *¿Crisis del estado empresario?* Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- Sojo, Ana (1984), *Estado empresario y lucha política en Costa Rica*. San José
- Soto, Sergio Reuben (1987), *Innovaciones en la política económica en Costa Rica 1978–1986*. San José
- Torres Rivas, Edelberto m fl (1987), *Costa Rica: crisis y desafíos*. San José
- Vega, Mylena (1982), *La política de CODESA en el período 1974–1978*. Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- Vega, Mylena (1983), *Efectos de la política de inversiones de CODESA:*

- 1974–1978. Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- Vega, Mylena (1984), *La política de CODESA durante el gobierno de Carazo (1978–1982)*. Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- Vega, Mylena (1985), *Perspectivas del estado empresario costarricense: el caso de CODESA*. Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- Vega, Mylena och Fernández, O (1982), *La creación de CODESA*. Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. San José
- World Bank (1987), *Costa Rica. Issues and Policy Options for Non-Traditional Exports*, Report No 6240-CR, maj. Washington, D C

Den sociala utvecklingen

- Abarca, Carlos A, m fl (1981), *Desarrollo del movimiento sindical en Costa Rica*. San José
- Aguilar Bulgarelli, Oscar (1986), *La constitución de 1949: antecedentes y proyecciones*. Åttonde upplagan. San José
- Ameringer, Charles D (1982), *Democracy in Costa Rica*. New York
- Arcila, Jorge H. (1988), "Proyecto nacional de bambú en Costa Rica", uppsats framlagd vid III Simposio Nacional Bambú. Guadua, Pereira, Colombia, Octubre 29 al 29 de 1988
- Arias Sánchez, Oscar (1984), *¿Quién gobierna en Costa Rica?* Tredje upplagan. San José
- Asociación Nacional de Fomento Económico (1984), *El modelo político costarricense*. San José
- Asociación Nacional de Fomento Económico (1985), *El modelo educativo costarricense*. San José
- Backer, James (1978), *La iglesia y el sindicalismo en Costa Rica*. San José
- Baldares, Manuel de Jesús (1985), *La distribución del ingreso y los sueldos en Costa Rica*.
- Blanco, Gustavo y Orlando Navarro (1984), *El solidarismo. Pensamiento obrero patronal*. San José
- Botey, Ana María och Cisneros, Rodolfo (1984), *La crisis de 1929 y la fundación del partido comunista de Costa Rica*. San José
- Brown, Lawrence A och Lawson, Victoria A (1985), "Migration in Third World Settings, Uneven Development and Conventional Modeling: A Case Study of Costa Rica", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol 75
- Cazanga S, José D (1987), *Las cooperativas de caficultores en Costa Rica*. San José
- CEPAS (1985), *Acerca del sindical*, Documento de Análisis, No 6 (April)
- CEPAS (1988), *Costa Rica: balance de la situación*, olika nr

- Céspedes, Victor Hugo och Jiménez, Ronulfo (1987), *Evolución de la pobreza en Costa Rica*. San José
- Del Rocío Pascua, María och Valverde, Luis Alberto (1987), *Bienestar social en Costa Rica: una reseña de su desarrollo*. Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad de Costa Rica. San José
- Donato, Elisa och Rojas, M (1987), *Sindicatos, política y economía 1972–1986*. San José
- Escalante Herrera, Ana Cecilia (1988), *Democratización – modernización del estado en Costa Rica*. Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad de Costa Rica. San José
- Federación Nacional de Cooperativas, FEDECREDITO, R L (1988), *Plan de estabilización financiera, fortalecimiento y consolidación de las cooperativas federadas*. San José
- Ferreto, Arnaldo (1987), *Gestación, consecuencias y desarrollo de los sucesos de 1948. Ensayo sobre la historia del Partido Vanguardia Popular*. San José
- Feuer, Björn (1988), *Blickfång Centralamerika. Politiska grupperingar*. Stockholm
- Herrick, Bruce och Hudson, Barclay (1981), *Urban Poverty and Economic Development: A Case Study of Costa Rica*. London och Basingstoke
- Ministerio de Planificación Nacional y Política Económica (1987), *Costa Rica: diferencias geográficas en el nivel de desarrollo social 1984*. San José
- Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Dirección General de Planificación del Trabajo y el Empleo. Subdirección de Políticas y Planes (1988), *Características socioeconómicas de los diferentes niveles de pobreza en Costa Rica (julio 1985)*. Metodología BID. San José
- Mora Alfaro, Jorge A (1987), *Cooperativismo y desarrollo agrario*. San José
- Mora Corrales, Hernán (1985), *La organización cooperativa en Costa Rica*. San José
- Oduber, Daniel (1985), *Raíces del Partido Liberación Nacional. Notas para una evaluación histórica*. San José
- Piñera, Sebastián (1979), *¿Se benefician los pobres del crecimiento económico?* Santiago de Chile
- Romero, Jorge E (1982), *La social democracia en Costa Rica*. Andra upplagan. San José
- Romero Pérez, Jorge Enrique (1983), *Acción Demócrata. Orígenes del Partido Liberación Nacional (de León Cortés a José Figueres)*. San José
- Rosenberg, Mark (1980), *Las luchas por el seguro social en Costa Rica*. San José
- Salom, Roberto (1987), *La crisis de la izquierda en Costa Rica*. San José
- Trejos, Juan D och Elizalde, María L (1985), *Costa Rica: la distribución del ingreso y el acceso a los programas de carácter social*. San José: Instituto de Investigaciones Económicas, Universidad de Costa Rica
- Vega Carballo, José Luis (1981), *Democracia y dominación en Costa Rica*.

Kapitel 2

Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad de Costa Rica, San José

Wedin, Åke (1986), "International Trade Union 'Solidarity' and its Victims. The Costa Rican Case". Latinamerikainstitutet, Stockholm

Wedin, Åke (1988), *Blickfång Centralamerika: Fackföreningsrörelsen*. Stockholm

Zumbado Jiménez, Fernando (1986), *El reto de la vivienda: una tarea para todos*. Cámara Nacional de la Construcción. San José

Det långsiktiga problemet: miljön

Boza, Mario A och Mendoza, Rolando (1981), *The National Parks of Costa Rica*. Madrid

Hartshorn, Gary m fl (1982), *Costa Rica. Country Environmental Profile. A Field Study*. San José

Hedström, Ingemar (1986), *Somos parte de un gran equilibrio. La crisis ecológica en Centroamérica*. Andra upplagan, San José

Leonard, H Jeffrey (1986), *Recursos naturales y desarrollo económico en América Central. Un perfil ambiental regional*. San José

Parras, Anabelle och Villareal, Beatriz (1986), *Deforestación en Costa Rica. (Implicaciones sociales, económicas y legales.)* San José

Ramírez Solera, Alonso och Maldonado Ulloa, Tirso (red) (1988), *Desarrollo socioeconómico y el ambiente natural de Costa Rica. Situación actual y perspectivas*. San José

Socialismen: Tanzania

3. *Tanzanias ekonomi* 1976–85

En ekonomi i kris

Flertalet stater i Afrika söder om Sahara har sedan slutet av 1970-talet brottats med allt större ekonomiska problem: ökande inflation, växande betalningsbalansunderskott och en tilltagande utländsk skuldsättning. Den ekonomiska politik som förts har inte förmått återställa balansen. Jordbruket har misslyckats med att försörja en ökande befolkning och industriutvecklingen har blivit en besvikelse. Produktionen har vuxit endast långsamt eller inte alls. Biståndsberoendet har ökat.

Från mitten av 1970-talet till mitten av 1980-talet kännetecknades Tanzanias ekonomi av ett mer eller mindre permanent kristillstånd. Landet fick uppleva sjunkande tillväxttakt, ökande inflation, stora underskott i betalningsbalansen, tömd valutareserv, samt ökad inhemsk och utländsk stats-skuld. Orsakerna till denna utveckling var en kombination av en missriktad inhemsk ekonomisk politik och en rad yttre faktorer utanför de tanzaniska beslutsfattarnas kontroll.

Under 1970-talet drabbades Tanzania hårt av de två stora oljeprishöjningarna. Den första kunde visserligen finansieras genom ett ökat biståndsflöde och en minskning av valutareserven, men den andra kom att drabba såväl konsumtion som

investeringar. Vid flera tillfällen utsattes jordbruket för torka, och 1977 föll den östafrikanska gemenskapen sönder, vilket innebar ett slut för handelsutbytet med Kenya. I oktober 1978 bröt så kriget med Idi Amins Uganda ut, och i slutet av 1970-talet inträdde en kraftig försämring av landets externa bytesvillkor.

Dessa yttre faktorer utgör emellertid ingen fullständig förklaring till Tanzanias ekonomiska kris. Även den inhemska politiken hade stor betydelse. Betalningsbalanssvårigheterna förvärrades t ex av en ensidig satsning på självtillit inom livsmedelsområdet (medan exportjordbruket försumrades), av att industrin prioriterades framför jordbruket, även detta som ett led i självtillsstrategin, och av att man övervärderade den egna shillingen i förhållande till utländska valutor. Vidare hade inflationen ett klart samband med de stora statliga budgetunderskotten, eftersom dessa till stor del finansierades med hjälp av sedelpressarna. Slutligen går den låga tillväxttakten inte att frikoppla från det faktum att man försummade jordbruket och skapade en ineffektiv industrisektor genom att satsa på att bygga ut ny kapacitet snarare än på att bättre utnyttja den redan befintliga.

Vi skall i det följande först presentera huvuddragen i Tanzanias ekonomiska och sociala utveckling 1976–85. Därefter diskuteras den ekonomiska politik som fördes, och avslutningsvis skall vi skissera landets mest brännande ekonomiska problem i mitten av 1980-talet, respektive vilka omläggningar av den då förda ekonomiska politiken som dessa pekade mot.

Den ekonomiska tillväxten 1976–85

Tanzanias utveckling åren 1976–85 präglades av stora ambitioner. Framstegen på det sociala området var imponerande, något som knappast kan sägas om ekonomins produktionsförmåga. Kombinationen av dessa två utvecklingstendenser var tragisk, såtillvida att de snabbt ökande ekonomiska problemen kom att tränga de sociala ambitionerna i bakgrunden.

De traditionella tillväxtmått ger en dyster bild. Under

1985 publicerades reviderade bruttonationalproduktberäkningar, vilka visar att BNP per capita föll i reala termer åren 1976–84.¹ För 1981 och 1983 registrerades till och med ett fall i den totala produktionen. Frågan är vilka de dominerade orsakerna till denna utveckling var.

Bristande investeringar är ingen förklaring. Även om trenden var fallande sedan 1979, lyckades landet under hela den studerade perioden lyckats hålla en relativt hög nettoinvesteringskvot (i genomsnitt 17,5 procent av BNP).² Problemet är att den höga investeringskvoten inte ledde till hög avkastning. I stället för att satsa på att bättre utnyttja redan existerande anläggningar, genom att importera halvfabrikat, råvaror och reservdelar, fortsatte man på ett olyckligt sätt att installera ny kapacitet. Detta fick till följd att både det genomsnittliga kapacitetsutnyttjandet och kapitalets produktivitet sjönk.

Det var emellertid inte bara industrins kapacitet som utvidgades. I de första tre femårsplanerna (1964–81) avsattes ungefär två tredjedelar av utvecklingsbudgeten för investeringar i infrastruktur (transport, kommunikationer, vatten, energi). Även här satsade man efter 1978 på expansion i stället för på underhåll av befintliga anläggningar. Resultatet blev en kvalitativ försämring på för utvecklingen så vitala områden som vägnät och vattenförsörjning. Det allvarligaste problemet var brist på reservdelar. Speciellt kännbara blev konsekvenserna på landsbygden.³ Stagnationen var dessutom inte jämnt fördelad mellan ekonomins olika sektorer: industrin drabbades hårdast, medan tjänstesektorn, och främst då den offentliga förvaltningen, svarade för huvuddelen av "tillväxten".

Jordbruket

Statistikens dåliga kvalitet gör det svårt att bedöma jordbrukets utveckling. BNP-siffrorna pekar på en årlig real tillväxt på mellan en och tre procent för 1977–84.⁴ Frågan är dock om dessa siffror är särskilt tillförlitliga. Varje uppskattning av livsmedelsproduktionen försvåras dels av att bönderna själva

konsumerade en stor del av sin produktion, dels av att en stor del av den faktiska marknadsföringen skedde via inofficiella (s k parallella) kanaler, där ingen registrering ägde rum.⁵ Enligt den som det förefaller mest tillförlitliga källan verkar det dock som om produktionen av så gott som alla viktiga grödor ökade snabbare än befolkningen.⁶

För exportgrödornas del var bilden en annan, vilket är viktigt att notera. De flesta toppsiffrorna är från början av 1970-talet. Därefter inträdde en tillbakagång för alla exportgrödor utom kaffe och te.⁷ Under 1980-talet var trenden för alla de viktiga produkterna kaffe, te, cashewnötter, tobak, sisal och pyrethrum, men inte bomull, fortsatt nedgång eller, i bästa fall, stagnation.⁸

Att livsmedelsproduktionen förmådde hålla jämna steg med befolkningen, innebar dock inte att mat fanns att få överallt till officiella priser. De officiella kanalerna för marknadsföring av livsmedel fick allt svårare att hävda sig.⁹ Befolkningen fick i stället köpa livsmedel till högre priser på de informella, delvis svarta, marknaderna. För att komma till rätta med detta problem tvingades man importera mer och mer livsmedel, med åtföljande påfrestning på betalningsbalansen. Av skäl som vi strax skall återkomma till, förvärrades denna utveckling ytterligare av att ekonomins importförmåga samtidigt försämrades. Detta ledde till att livsmedelsbiståndets andel av den totala livsmedelsimporten ökade från 49 procent under senare halvan av 1970-talet till 66 procent vid början av 1980-talet.¹⁰

Industrin

Jämfört med föregående tioårsperiod uppvisade tillverkningsindustrin 1976–85 inte någon hoppfull bild. Under perioden 1966–75 ökade förädlingsvärdet med totalt 72 procent. Denna utveckling var relativt jämn och statistiken ger ett tillförlitligt intryck.¹¹

Utvecklingen efter 1975 var däremot ryckig och statistiken är svårtolkad. Enligt de nya BNP-siffrorna ökade *totalproduktionens* värde med 10 procent under 1976–78, för att där-

efter falla med inte mindre än 63 procent fram till 1984.¹² Vad gäller *förädlingsvärdets* utveckling är läget förvirrat. Alla tycks vara eniga om att trenden pekade nedåt efter 1979, men stor oenighet råder beträffande hur mycket.¹³ Fram till 1983 kan förädlingsvärdet dock mycket väl ha fallit under 1968 års nivå, eller till endast 42 procent av 1978 års.¹⁴

Tjänstesektorn

En stor del av tjänstesektorns tillväxt hänförde sig till en ökning av den statliga förvaltningen (med totalt 52 procent mellan 1976 och 1984),¹⁵ snarare än till ett ökat utbud av tjänster som handel, bankväsen, transporter, elektricitet, osv. Sektorns omfång ökade således troligen inte därför att mera producerades där, utan för att sysselsättningen ökade och för att statsförvaltningens produktion i stor utsträckning mättes via lönesumman. Man inledde 1984 ett program för att skära ner byråkratin, men det är fortfarande osäkert i vilken mån detta kommer att leda till några påtagliga resultat i framtiden.

Inkomstfördelningen

Inkomstfördelningshänsyn har genomgående spelat en stor roll i tanzanisk politik. Utjämning av inkomsterna har på ett mycket uttalat sätt givits större vikt än ekonomisk tillväxt. Även om någon samordnad politik knappast har existerat har man på olika sätt strävat både efter att förbättra de fattigaste gruppernas absoluta inkomster och efter att reducera skillnader i inkomster mellan olika grupper. En viktig ingrediens i den förra strävan har varit att söka tillgodose olika basbehov, i första hand genom att öka böndernas och arbetarnas produktionsförmåga och inkomster, men även genom att öka tillgången på social service för de fattigare grupperna, huvudsakligen då utbildning och sjukvård. Låt oss dock börja med att närmare studera de rena inkomstaspekterna.

För städernas del ökade minimilönen stadigt fram till 1961, och därefter fördubblades reallönen fram till 1974. Seder-

mera tenderade emellertid inflationen att mer än äta upp alla nominella löneökningar.¹⁶ På landsbygden var den officiella minimilönepolitiken däremot mindre betydelsefull, eftersom inkomsterna där endast till ca en femtedel bestod av kontanter.¹⁷ Realinkomsterna på landsbygden var i stället starkt beroende av till vilka priser jordbruket kunde handla med den övriga delen av ekonomin. Här antyder statistiken en ojämn bild. Under åren 1970–75 försämrades förhållandet mellan de officiella jordbrukspriserna och konsumentprisindex med 40 procent, och jordbruksbefolkningens köpkraft (kvoten mellan inkomsten från försäljning av jordbruksprodukter och konsumentprisindex) med 38 procent.¹⁸

Det bör dock observeras att dessa siffror endast hänför sig till den del av den marknadsförda produktionen som såldes via officiella kanaler. Under perioden i fråga ägde en övergång troligen rum från försäljning via officiella kanaler till försäljning på de parallella marknaderna, där prisutvecklingen inte hölls nere på samma sätt. Den verkliga köpkraftminskningen bör således ha varit lägre.

Mellan 1975 och 1980 ökade jordbrukets köpkraft med 8 procent, räknat i officiella jordbrukspriser. Troligen var dessutom den verkliga förbättringen, den som tar hänsyn även till priserna på de parallella marknaderna, ännu större. Andelen livsmedel som såldes på de officiella marknaderna var relativt låg, uppskattningsvis mindre än en tredjedel för de tre stapelfödoämnen majs, ris och bönor.¹⁹

För jordbruksbefolkningen innebar även växelkurspolitiken en svår belastning (jfr nedan). Den tanzaniska shillingen var kraftigt övervärderad, vilket motverkade odlingen av exportgrödor. Med en mera realistisk växelkurs hade bönderna kunnat få högre priser i shilling räknat.

Den statliga marknadsföringen av jordbruksprodukter lade dessutom ytterligare sten på bördan. Böndernas försäljningspriser var i detta system en residual, bestämd av exportrespektive konsumentpriser, minus skatter och handelsmarginaler för marknadsföringsorganen. Under 1970-talet ökade skatterna på exportprodukter, och omorganisationen av marknadsföringssystemet i mitten på decenniet medförde i många

fall att även marknadsföringskostnaderna steg, som en följd av ökade handelsmarginaler.

Som ett resultat av denna utveckling föll böndernas andel av det slutliga försäljningspriset på statligt marknadsförda jordbruksvaror från 66 till 41 procent under 1970-talet.²⁰ Ineffektiviteten i det statliga marknadsföringssystemet ledde därmed till en massiv överföring av resurser från bönderna till staten och de statliga marknadsföringsorganen.²¹

Bytesförhållanden och köpkraftsiffror ger emellertid inte någon heltäckande bild av realinkomstutvecklingen inom jordbruket. Framför allt 1980-talet karakteriserades i hög grad av varubrist. Ofta saknades de konsumtionsvaror som landsbygdsbefolkningen efterfrågade på marknaden. Alternativt fick de köpas i smyg till högre priser. Det var inte förrän i slutet på perioden som utbudet av konsumtionsvaror ökade något, om än till fortsatt höga priser.

När det gäller klyftorna mellan olika inkomstgrupper förefaller Tanzania uppvisa en jämnare bild än afrikanska länder i allmänhet. Från 1969 till 1976–77 minskade inkomstskillnaderna i tätorterna, liksom klyftorna mellan land och stad, medan däremot skillnaderna mellan olika landsbygdshushåll tenderade att öka. Skillnaden mellan dem som ägde fast egendom och övriga grupper ökade. Inkomstbeskattningen verkar dock ha minskat klyftorna. Detta tycks även gälla den omfördelning från stad till landsbygd som ägde rum via statsbudgeten.²² I ett jämförande perspektiv drev den statliga sektorn en mera framgångsrik utjämningspolitik än det privata näringslivet.

Vad som hände efter 1976–77 är lite osäkert, men det förefaller som om utjämnningen mellan olika löntagargrupper fortsatte, åtminstone fram till början av 1980-talet. En medveten politik för att minska löneklyftorna för offentligt anställda bedrevs och den offentliga sektorn växte i förhållande till den privata. Lönespridningen i den offentliga sektorn krympte från 32:1 år 1968 till endast 9:1 år 1984 (6:1 efter skatt).²³

Sociala framsteg

Tanzanias mest påtagliga framsteg hänför sig till medellivslängd och läskunnighet. I mitten på 1960-talet låg förväntad medellivslängd (enligt Världsbankens siffror) strax över 40 år, medan den 1983 var uppe i cirka 50 (något högre för kvinnor än för män), en bedrift som framför allt beror på att man lyckades sänka både spädbarns- och barnadödligheten.²⁴ Även hälso- och sjukvårdssatsningarna uppvisade påtagliga resultat. Till exempel hade mer än 70 procent av befolkningen mindre än 5 kilometer till närmsta sjukvårdsresurs. På den senare punkten anser dock en del bedömare att framstegen bromsades upp.²⁵ Fortfarande återstod i mitten på 1980-talet mycket att göra på hälsovårdsområdet, trots att Tanzania låg väl framme i förhållande till de flesta andra afrikanska länder på jämförbar inkomstnivå.

Utbildning är det andra framstegsområdet. Genomgående har man satsat hårt på grundutbildning och alfabetisering. Andelen läskunniga bland vuxna kom därigenom att ligga så högt som 79 procent.²⁶ 1980-talets ekonomiska kris hämmade emellertid utbildningsambitionerna starkt, såväl kvantitativt som kvalitativt.

Sammanfattningsvis var den ekonomiska tillväxten låg under periodens senare år. Det var främst den statliga förvaltningen som växte, medan industriproduktionen visade en fallande tendens. Inom jordbruket var bilden splittrad. Livsmedelsproduktionen växte troligen, medan exportproduktionen minskade. Även statistiken över inkomstfördelningen ger ett något splittrat intryck. I städerna hade de som endast hade minimilön svårt att behålla sin levnadsstandard. Även bönderna drabbades troligen, via oförmånliga relativa priser. Jämfört med andra afrikanska länder verkade dock Tanzania ha kommit långt i sin strävan efter en jämnare inkomstfördelning. När det gäller hälso- och sjukvård, liksom utbildning, slutligen, gjordes obestridliga framsteg.

Ekonomisk politik

Tanzanias ekonomiska politik har starkt präglats av de principer om socialism och självtillit som fastslogs i Arushadeklarationen 1967. Den tanzaniska socialismen har en starkt moralisk framtoning som är intimt förknippad med Julius Nyereres personlighet. Strävan efter jämlikhet och oberoende har ofta presenterats som en kamp mot kapitalismens ondska och mot u-ländernas beroende av de forna kolonialmakterna. Det är därför naturligt att ett långsiktigt mål har varit skapandet av en "ny människa", med nya ideal och nya värderingar.

De konkreta målen i detta program har framför allt varit att uppnå jämlikhet, såväl mellan stad och landsbygd som mellan olika områden på landsbygden, och demokrati, det senare genom att skapa institutioner som gynnar ett brett deltagande i den politiska processen. Av uppenbara skäl kom således jordbruket att stå i utvecklingens *politiska* centrum. (Av andra skäl, som skall granskas nedan, kom sektorn däremot att hamna i den *ekonomiska* periferin.) Den socialistiska omvandlingen av samhället skulle börja på landsbygden. De centrala momenten i denna process var dels försöken att införa kollektiva bruksformer, via det s k *ujamaa*programmet, dels ambitionen att avskaffa exploaterande mellanhänder, via statliga och kooperativa marknadsföringsorgan.

För industrins del var omvandlingen betydligt mera lågmäld: ett begränsat nationaliseringsprogram och inrättande av ett antal holdingbolag, *parastatals*, som tog över statens intressen i nationaliserade eller nystartade industriföretag.

Av stor vikt var genomgående pricipen om statligt fastställda och kontrollerade priser. Priskontroll i någon form har funnits i Tanzania sedan 1920, men det system som var i bruk på 1970- och 1980-talen gick tillbaka till 1973, då den nationella priskommissionen, NPC, inrättades. NPC hade, med vissa undantag, myndighet att fastställa priser på fabriks-, partihandels- och detaljhandelsnivå, för samtliga varor och tjänster som såldes inom landet. Priserna på speciellt känsliga varor, som t ex jordbruksprodukter, fastställdes direkt av regeringen. NPC:s verksamhet inriktades huvudsakligen på

industrivaror, importerade såväl som inhemskt tillverkade. Organet spelade en mycket betydande roll i bl a inkomstfördelningsfrågor, genom den stora makt det hade att påverka incitament och lönsamhet inom produktionen.²⁷

Principen om självtillit hade även den klart politiska övertoner. Önskan var att i möjligaste mån frigöra landets ekonomi från beroende av världsmarknaden och av utländskt kapital. Framför allt det senare var centralt, då man såg kapitalimport som liktydigt med import av kapitalism. I praktiken innebar detta en strukturomvandling av industrin, där syftet var att skapa sammanhängande kedjor, från råvara till färdig produkt, som i görligaste mån byggde på inhemska resurser. Jordbruket kom av naturliga skäl att bli det centrala området.

Jordbruket

Strävan efter socialistisk omvandling märktes främst inom jordbrukspolitiken. Grundprincipen var genomgående att ersätta marknader och privata vinstmotiv med blandning av statliga och kooperativa aktiviteter.²⁸

Två principer var centrala: försöken att införa kollektiva brukningsformer och förbudet mot privata mellanhänder i marknadsföringen av jordbruksprodukter. Den förra principen lades fast i *ujamaa*programmet, som lanserades i samband med Arushadeklarationen 1967 men som redan ett par år in på 1970-talet mer eller mindre hade runnit ut i sanden. Strävan att skapa kollektivbyar, där såväl arbete som marknadsföring skedde på kooperativ basis, ersattes i mitten på 1970-talet av det mindre ambitiösa byprogrammet (*Villagization Programme*) som kom att innebära föga mer än en koncentration av befolkningen och en skiftesreform av jorden. I dag hör det till undantagen att jordbruk inte bedrivs av småbönder inom familjejordbrukets ram.

Förbudet mot privata mellanhänder hade däremot betydligt mera långtgående effekter. Den modell man först valde hade tre olika nivåer. Primärkooperativ samlade in böndernas produktionsöverskott. Dessa överskott förmedlades där-

efter till kooperativa föreningar (*unions*) som i sin tur sålde vidare till statliga marknadsföringsorgan, vilka hade det slutliga ansvaret för distribution till konsumenterna. Kärnan i systemet var att det bara skulle finnas en kanal. Det kooperativt-statliga systemet fick således monopol som mellanhand, och detta kopplades till principen om centralt kontrollerade priser. Enskilda bönder tilläts visserligen fortfarande att sälja sina egna produkter, men endast i liten skala.

Detta marknadsföringssystem avskaffades 1976, och ersattes med en ny modell med bara två nivåer som dock lika hårt höll fast vid principerna om att det bara fick finnas en kanal för marknadsföring och att priserna skulle kontrolleras av staten. En anledning till omorganisationen var att primärkooperativen i allt större utsträckning kom i konflikt med de nya *ujamaa*byarna, vilka själva skulle svara för den primära marknadsföringsfunktionen. Betydligt viktigare var dock att man inte lyckades införa någon effektiv kostnadskontroll. Då låga livsmedelspriser i städerna hade hög prioritet kom marknadsföringsorganens snabbt ökande kostnader att gå ut över både producentpriserna och statsbudgeten. Klagomålen från böndernas sida var många. De fick för låga priser, de kunde inte lita på att kooperativen verkligen skötte uppköpen i tid, distributionen av insatsvaror till jordbruket missköttes, osv. Från vissa håll hävdades till och med att de exploaterande privata mellanhänderna hade återkommit under nytt namn.

Det nya statliga marknadsföringssystem som infördes 1976 fungerade dock knappast bättre. Sin monopolställning använde man i stor utsträckning till att täcka snabbt ökande hanterings- och administrationskostnader, samt i vissa fall till löneförmåner åt en allt större grupp högre tjänstemän.

Missnöjet med det nya systemet växte sig snabbt starkt och 1982 var det dags för en ny omorganisation, eller snarare en återgång till det gamla systemet med tre nivåer. Beslutsproblemet inom partiet tycks dock ha fördröjt omställningen och återbildningen av primärkooperativ fortgick fram till hösten 1984. Principen att det bara fick finnas en kanal stod dock fast, en princip som med de parallella marknadernas utbredning med tiden framstod som allt mera ihållig.

Det kanske allvarligaste problemet inom jordbrukspolitiken var emellertid inte den växande byråkratin som sådan, utan att man inte lyckades motivera bönderna att producera ett överskott. Till viss del sammanhänge detta med själva grundprincipen bakom den tanzaniska socialismen. *Ujamaa*-programmet var avsett att åstadkomma en socialistisk omvandling av såväl produktionsstrukturen på landsbygden som av människornas attityder. Kollektiva incitament inom bygemenskapen skulle ersätta privata vinstintressen. Därmed var det också naturligt att tanken att prispolitiken och marknadsföringens organisation skulle kunna påverka bönderna kom att skjutas i bakgrunden. Marknadsföringen betraktades huvudsakligen som ett transportproblem och prispolitikens viktigaste uppgift var att garantera låga livsmedelspriser i städerna.

När *ujamaa*programmet kollapsade och det blev allt tydligare att den socialistiska omvandlingen av individerna hade misslyckats ändrades emellertid inte prispolitik och marknadsföring. Producentpriserna förblev låga och producenternas intressen fortfor att komma långt ner på prioritetsslistan. Att producenterna faktiskt reagerar på prisförändringar styrks dock av ett antal studier,²⁹ och under 1980-talet kom vikten av högre producentpriser att klart uppmärksammas. Detsamma kan emellertid inte sägas om monopolen inom marknadsföringen. Här är det verkligen befogat att fråga om förbudet mot privata mellanhänder var ett *medel*, avsett att förbättra situationen för någon eller några grupper i samhället, eller ett *mål* i sig, som behölls trots att en annan modell hade haft mera gynnsamma effekter både på effektivitet och inkomstfördelning.

Slutligen bör nämnas den paradox som ligger i offentliga proklamationer om självtillit och satsning på jordbruket, samtidigt som en oproportionerligt stor andel av ekonomins resurser gick till andra sektorer, främst då industrin. Under senare halvan av 1970-talet försköts prioriteringarna mellan jordbruk och industri kraftigt. Medan i början av perioden fyra gånger så mycket satsades på jordbruket som på industrin, hade de bägge sektorerna 1981/82 ungefär lika stor tilldelning. Jordbruket fick då 8 procent av de statliga utgif-

terna, trots att dess bidrag till BNP låg runt 50 procent, och trots att det genererade 85 procent av valutainkomsterna.³⁰

Till denna snedfördelning, som för jordbruket innebar en låg tilldelning av tex plogar, hackor, konstgödsel och bekämpningsmedel, skall även läggas prioriteringar inom industriproduktionen, som gjorde att produktionen av en rad viktiga konsumtionsvaror var lägre än efterfrågan. Under 1980-talet var det till och med på svarta börsen svårt att omvandla shilling till konsumtionsvaror, något som fick uppenbara konsekvenser för böndernas lust att producera och marknadsföra ett överskott.

Industrin

Strävan efter självtillit innebar förvisso en betydande roll för jordbruket, men samtidigt kunde denna roll inte spelas på bekostnad av all utveckling av en egen industri. Enligt Nyerere skulle detta ha dömt Tanzania till evig underlägsenhet i världsekonomin. Vid tiden för självständigheten 1961 fanns dock endast 220 industriföretag med mer än 10 anställda och med anläggningstillgångar om mer än 20 000 shilling. Totalt bidrog industrin med fyra procent av BNP och svarade för försörjningen av omkring en procent av hushållen.³¹

Industripolitiken ställdes på framtiden. Först i samband med den tredje femårsplanen (1976–81) formulerades en långsiktig strategi, den s k *Basic Industry Strategy* (BIS). Grundvalen för denna var två typer av industriell verksamhet. För det första skulle befolkningens grundläggande behov – livsmedel, kläder, skor, byggnadsmaterial, etc – tillfredsställas. För det andra skulle investeringsvaror och halvfabrikat för basvaruindustrin tillverkas med hjälp av inhemska resurser. Principerna om socialism (stöd till svaga grupper) och självtillit (minskat importberoende) var avgörande för valet av strategi. På kort sikt skapades dock ett stort importbehov som ställde stora krav på antingen bistånd eller egna valutainkomster.

Att BIS även kom att genomföras återspeglas tydligt i statistiken. Andelen konsumtionsvaror i importen halverades un-

der 1976–80.³² Denna strukturella omvandling ökade industrins känslighet för fluktuationer i importen. Man kunde inte på kort sikt räkna med att via inhemska resurser tillfredsställa de ökade behoven av investeringsvaror och halvfabrikat.

Det ofrånkomliga importberoende som BIS skapade förvärrades dessutom av en bristande planering av investeringsmönstret. Betydande resurser investerades under åren 1976–82 i produktionskapacitet som inte skulle komma att utnyttjas. Redan 1982 hade utnyttjandegraden inom större delen av tillverkningsindustrin sjunkit till under hälften.³³

Det fanns flera orsaker till detta: problem med infrastrukturen, brist på utbildad arbetskraft och dålig koppling mellan olika planeringsnivåer. Klart viktigast var dock att det rådde brist på utländsk valuta och att denna användes fel. Under perioden 1976–81 ökade kapitalvarorna sin andel av totalimporten, från 30 till 50 procent, på bekostnad av både halvfabrikat och konsumtionsvaror. För råvarornas del sjönk den faktiska tilldelningen av valuta från 59 procent av vad man ansökt om att få 1977 till endast 6 procent 1981. Samtidigt noterades en minskning från 29 till 5 procent för reservdelar.³⁴

Trots att varnande röster hade höjts redan 1977 dröjde det ändå till 1982 års *Structural Adjustment Programme* (SAP) innan man på officiellt håll insåg behovet av att ändra detta investeringsmönster. Därefter ägde en viss förbättring rum, men huvudsakligen för varor som var viktiga inkomstkällor för staten, t ex öl och läskedrycker. Trots detta var produktionen av alla viktigare varor lägre 1984 än 1980. Med få undantag var den dessutom lägre än befintlig produktionskapacitet 1976. I en rad fall nådde 1984 års produktion inte ens upp till 50 procent av 1976 års kapacitet.³⁵ Mot denna bakgrund framstår den betydande satsningen på kapacitetsexpansion under 1976–82 som klart missriktad. Det genomsnittliga kapacitetsutnyttjandet inom tillverkningsindustrin låg i mitten av 1980-talet någonstans i intervallet 20–30 procent.³⁶

Ett positivt drag i utvecklingen under perioden efter 1982 var dock att den kursomläggning inom den ekonomiska politiken som då förutskickades också fick tydliga effekter. Investeringsvarornas andel av importen minskade under

1981–83 från 50 till 40 procent, medan halvfabrikatimporten ökade från 39 till 44 procent. Framför allt prioriterades importen av råvaror för industrin. Tilldelningen av valuta medgav faktiskt en absolut ökning här, trots den allmänna nedskärningen. Denna utveckling var ett viktigt steg i strävan efter rehabilitering snarare än kapacitetsutvidgning.

Externa balansproblem

Trots ambitiösa utvecklingsprojekt och en betydande ökning av importen under den andra femårsplanen (1964–69) var Tanzanias externa balanssituation vid slutet av 1960-talet god, och landets utländska reserver låg på en tryggande nivå. Redan 1971 uppstod emellertid betalningsbalansproblem, till följd av en alltför snabb importökning. Detta var inledningen till en rad successivt värre situationer, där både externa chocker, ökad import och en allvarlig nedgång inom produktionen av exportgrödor, starkt betingad av den ekonomiska politiken, spelade in.³⁷

Betalningsbalanskrisen var latent redan i mitten på 1970-talet. Under 1973/74 hade dåligt väder hållit tillbaka jordbruksproduktionen. Livsmedel måste importeras samtidigt som de internationella spannmålspriserna var på väg uppåt. OPEC hade därtill genom en målmedveten politik kraftigt kunnat höja oljepriserna. Resultatet blev att importen nästan fördubblades (i löpande priser) mellan 1972 och 1974, medan exporten släpade efter. Ett bytesbalansunderskott uppstod och valutareserven så gott som tömdes.³⁸

Samtidigt inverkade den i självtillitens tecken förda utrikeshandelspolitiken negativt på såväl exportinkomster som betalningsbalans. Den tredje femårsplanen, med dess omfattande industrialiseringsprogram, började genomföras 1976 och detta krävde stora insatser av utländsk valuta, i form av exportinkomster eller utvecklingsbistånd. Till en början hade man dock tur. Under 1976/77 gick de internationella kaffepri-
serna upp fyrfalt, som ett resultat av frost i Brasilien 1975,³⁹ vilket radikalt förbättrade Tanzanias betalningsbalans. Valuta blev härigenom tillgänglig, men som vi redan sett valde

man att använda den på ett sätt som inte stimulerade industriproduktionen i någon högre grad.

Den förda politiken äventyrade själv tilliten, på såväl kort som lite längre sikt. På kort sikt fick man ett stort importöverskott. Den handelsliberalisering som genomfördes 1978 ledde till att importen (mätt i shilling) i ett slag ökade med 46 procent, jämfört med 1977. Då exportinkomsterna samtidigt visade en fallande tendens var en allvarlig extern obalans oundviklig. Importöverskottet mer än tredubblades mellan 1977 och 1978,⁴⁰ och 1980 var landets utländska reserver i det närmaste helt uttömda. Under krisen 1974/75 motsvarade reserverna drygt två månaders import. År 1980 var de nere på en nivå motsvarande drygt fyra veckor.⁴¹

Även på längre sikt bidrog den förda politiken troligen till att minska självförsörjningsgraden. Principen om själv tillit innebar att den koloniala ekonomins stora beroende av de internationella marknaderna skulle brytas, till förmån för en mera oberoende produktionsstruktur. Denna omorientering måste emellertid på kort sikt med nödvändighet leda till ett ökat importberoende av en rad olika varor som behövs för att bygga upp en inhemsk industri. Målet om själv tillit var därför definitionsmässigt mera långsiktigt, men eftersom industriproduktionen inte ökade och landet upphörde att vara nettoimportör av livsmedel var det svårt att frigöra sig från misstanken att den ekonomiska politik som fördes under framför allt 1970-talets senare del bidrog till att öka Tanzanias internationella beroende snarare än till att främja själv tillit på lång sikt.

Under ytan lurade även andra strukturella problem. Man hade försummat att stimulera exportjordbruket, och framför allt hade de statligt kontrollerade producentpriserna hållits nere. Den internationella prisuppgången tilläts därmed inte att slå igenom. Samtidigt misslyckades industrin med att tillhandahålla sådana konsumtionsvaror som kunde tjäna som incitament för jordbruksproduktionen. Bönderna svarade dels med att minska produktionen av exportgrödor, dels med att arbeta utanför den officiella ekonomin, inom det rena självhushålls jordbruket och på de parallella livsmedelsmarknaderna.

Krisen kom snabbt. Kaffepriserna började falla under 1977 och med dem exportinkomsterna och importförmågan. Vid samma tid upplöstes den Östafrikanska gemenskapen. Därmed förlorade Tanzania den viktiga kenyanska exportmarknaden. Ovanpå dessa problem kom så Ugandakriget följande år. Importen fick delvis läggas om. Handelsbalansen uppvisade ett stort underskott. Recessionen i världsekonomin gjorde det svårt att öka exporten. Kriget med Uganda fortsatte fram till juni 1979. Oljepriserna gick ånyo upp kraftigt. Förhållandet mellan Tanzanias export- och importpriser försämrades under perioden 1976–80 med 11 procent.⁴²

I detta läge började den tanzaniska regeringen underhandla med Internationella valutafonden – IMF – om ökat stöd, men av anledningar som vi strax skall diskutera, bröt förhandlingarna snabbt samman. Tanzania var inne i en allvarlig valutakris. Den liberala importpolitiken upphörde, och utländskt bistånd hade inte strömmat in i den omfattning man hoppats på. Man tvingades börja föra en mera återhållsam betalningsbalanspolitik.

Utvecklingen efter 1980 präglades av en strävan att förbättra såväl den externa balansen som användningen av den knappa valuta som faktiskt fanns att tillgå. Via olika former av åtstramnings- och kontrollåtgärder skars importens andel av BNP ner,⁴³ men då exporten hade svårt att öka fortsatte den externa balansen att utgöra ett problem. Under perioden 1981–84 registrerades ett årligt underskott i bytesbalansen på i genomsnitt 4,3 miljarder shilling, motsvarande ca 7 procent av BNP.⁴⁴ Detta kompensades delvis av ett långsiktigt kapitalinflöde på 2,1 miljarder per år under 1981–83,⁴⁵ vilket lämnade ett genomsnittligt underskott på 2,2 miljarder som (i brist på valutareserver) måste täckas av ytterligare kapitalinflöde.

Som en följd av betalningsbalansproblemen sjönk realvärdet av Tanzanias utländska reserver ytterligare under 1980–84, och vid årsskiftet 1984–85 motsvarade dessa endast två och en halv veckas import. Samtidigt ökade volymen förfallna och obetalda skulder. På den senare punkten är statistiken dock oklar. Bank of Tanzania rapporterade en ökning av de obetalda skulderna, från 303 miljoner dollar 1980 till

420 miljoner i slutet av 1984, men denna statistik förefaller ha betydande luckor. Undersökningar som gjordes bland landets kända kreditorer pekade på en siffra om 695 miljoner dollar vid slutet av 1984.⁴⁶

Tanzanias totala utlandsskuld (lång- och medelfristig) uppgick vid slutet av 1984 till nästan 3,8 miljarder dollar, vilka fördelade sig på 38 procent till olika multilaterala organisationer (huvudsakligen Världsbanken) och 34 procent till OECD-länder.⁴⁷ På kort sikt kunde Tanzania inte öka sina betalningar nämnvärt. Den *planerade* skuldtjänstkvoten (räntor och amorteringar i förhållande till export och privata transfereringar) ökade visserligen från 17 procent 1981 till 66 procent 1984, men den *faktiska* ökade endast från 15 till 21 procent under samma period.⁴⁸

Den allvarligt försämrade externa balansen ledde till att det utländska biståndet kom att spela en allt viktigare roll. Tanzania erhöll 1970–82 ett bistånd som totalt uppgick till 3,2 miljarder dollar. Av detta utgjorde över 70 procent gåvobistånd och vad beträffar lån torde inget annat afrikanskt land ha beviljats så förmånliga villkor som just Tanzania. Biståndets betydelse för att finansiera importen ökade stadigt, från mindre än en tiondel 1970–72 till över hälften 1982.⁴⁹

I de krispaket som utformades under 1980-talet kom betalningsbalanspolitiken att inriktas på ökad stimulans av exporten, kontroll av inflationen och ökad effektivitet i användningen av utländsk valuta. De åtgärder som vidtogs var emellertid inte tillräckliga. Trots flera devalveringar hade shillingen mellan 1978 och årsskiftet 1985–86 i realiteten apprecierats med inte mindre än 120 procent, i förhållande till ett vägt genomsnitt av valutorna i de länder som var Tanzanias viktigaste handelspartners.⁵⁰ De höjningar av producentpriserna på exportvaror som gjordes ökade produktionen endast i den utsträckning transportmöjligheterna förbättrades och bönderna fick tillgång till konsumtionsvaror.

Finans- och penningpolitik

Tanzania fick under tjugo år uppleva en snabbt ökande inflationstakt, från tre procent per år under 1966–69, till 16 vid 1970-talets mitt,⁵¹ och 31 under 1982–84.⁵² Den ökade inflationen gick hand i hand med ökningar av penningmängden och, i sista hand, av det statliga budgetunderskottet. Vid början av 1980-talet uppgick dessa underskott till över 11 procent av BNP. Därefter lyckades man emellertid pressa ner siffran, till 8 procent för 1984/85 eller från 41 procent av de totala statsutgifterna 1981/82, till 26 procent 1984/85.⁵³

Finansieringsbehovet i den offentliga sektorn härrörde dels från underskottet i driftbudgeten, dels från de statliga holdingbolagen. Fram till 1976/77 svarade statsföretagen för större delen av ökningen av det offentliga finansieringsbehovet.⁵⁴ Merparten av detta behov tillfredsställdes via inhemska finansiella institutioner. Under denna tid upphörde statsföretagen helt med självfinansiering.

Senare kom emellertid det statliga driftbudgetunderskottet i allt högre grad att dominera bilden. Till och med 1977/78 svarade utvecklingsbudgeten (kapitalbudgeten) för mer än 90 procent av det statliga finansieringsbehovet. Därefter ökade emellertid driftbudgetunderskottet drastiskt, bl a som en följd av kriget mot Uganda. Det bör också observeras att statens behov av pengar delvis var kopplat till statsföretagens verksamhet, via den finansiering av de senare som ägde rum över utvecklingsbudgeten. Detta förklarar ungefär en tredjedel av det direkta statliga finansieringsbehovet under 1966–77.⁵⁵

Budgetunderskotten finansierades genom inhemsk och utländsk upplåning. Vid 1960-talets mitt svarade utländska lån för mer än hälften, men trots en stark ökning av dessa lån under 1970-talet föll den utländska upplåningens andel till mindre än 20 procent runt 1980. Den inhemska upplåningen ökade starkt under perioden, med 34 procent årligen 1967–81.⁵⁶ Denna förskjutning hade två huvudorsaker. För det första satsade man i ökande utsträckning på självtillit – för att minska det utländska inflytandet. För det andra inrättades 1966 en centralbank och året därpå nationaliserades det

finansiella systemet. Härigenom skapades förutsättningar för inflationsfinansiering via inhemsk sedelutgivning, och 1978 slopades de tidigare restriktionerna på centralbankens innehav av kort- och långfristiga statspapper. Sedelpressarna kunde börja arbeta.

Staten föll under 1966–81 alltmer tillbaka på lån från centralbanken. Under denna tid trängde statliga finansieringsbehov alltmer undan den privata efterfrågan på lån. I enlighet med den rådande ideologin ökades den offentliga sektorns andel av näringslivet, dels för att öka självtilliten i ekonomin, dels för att överföra ägandet i statliga händer. Statsföretagen skapades, vilket ledde till svåra finansieringsproblem, inte minst för de företag som svarade för uppköp och distribution av livsmedel (National Milling Corporation – NMC) och exportgrödor. NMC visade sig vara ineffektivt – delvis till följd av inbyggda restriktioner på dess arbetssätt. Det var inte möjligt att generera ett finansiellt överskott samtidigt som man av sociala skäl höll låga priser till konsumenterna och i syfte att stimulera utbudet erbjöd höga priser till producenterna. Exportgrödeföretagen hade å sin sida att brottas med höga marknadsförings-, transport- och bearbetningskostnader samtidigt som de reala exportpriserna i stort sett var fallande sedan slutet av 1970-talet.⁵⁷ De underskott som uppstod fick täckas med överföringar av statliga budgetmedel och bankkrediter.

Mellan 1974 och 1981 ökade penningmängden,⁵⁸ i huvudsak genom att sedelomloppet ökades. Samtidigt ökade inflationstakten. Nettoinnehavet av utländska fordringar sjönk däremot efter 1974, inte minst som ett resultat av de större bytesbalansunderskott som började uppstå vid denna tid.

Denna strukturförändring drev troligen på inflationen ytterligare. Utländska fordringar representerar importkapacitet, och medger därmed att ett inhemskt efterfrågeöverskott åtminstone delvis kan avhjälpas genom att varor kan strömma in i landet. I den utsträckning utlandsfordringarna ersätts av den inhemska komponenten av penningmängden försvinner denna möjlighet. Tillgången på varor och tjänster kan då enbart ökas genom att den inhemska produktionen ökar.

Genom den ökade statliga upplåningen ökade Tanzanias inhemska statskuld från 17 miljarder shilling 1981/82, till över 35 miljarder vid slutet av budgetåret 1984/85. Samtidigt ökade räntebetalningar och amorteringar från 7,5 procent av de budgeterade statsutgifterna till 18 procent (1985/86).⁵⁹

Inflationstakten och bytesbalansunderskotten hängde samman. Tanzania införde valutakontroll och importlicenser 1965. Därefter blev den tanzaniska shillingen, trots flera devalveringar, alltmer övervärderad, framför allt efter 1979. Detta framgår dels av det ökande gapet mellan svartabörskursen och den officiella kursen på utländsk valuta,⁶⁰ dels av den reala växelkursen (gentemot ett vägt genomsnitt av valutorna i de länder Tanzania handlar med).⁶¹ Genom att Tanzania speciellt under periodens senare del hade en snabbare prisstegringstakt än omvärlden kom shillingen, som vi sett, i praktiken att apprecieras. När den nominella (officiella) växelkursen förblev oförändrad medan den inhemska prisnivån ökade, innebar detta att en given mängd utländsk valuta (intjänad t ex genom export) i Tanzania köpte färre varor och tjänster än tidigare. Exakt samma sak hade hänt om prisnivån varit oförändrad och shillingen hade skrivits upp.

Förbättringen i statsbudgeten under 1980-talet hänförde sig framför allt till ökade intäkter men delvis också till minskade statsutgifter. Satserna på acciser och liknande skatter höjdes och effektiviteten i indrivningen ökades. Under 1984/85 gick dessutom tullintäkterna upp, som en följd av den liberalisering av importen som hade ägt rum.⁶² Samtidigt höll man igen på löner, försvarsutgifter och utvecklings-satsningar.⁶³ Vid presentationen av 1985/86 års budget tillkännagav regeringen att den avsåg att successivt reducera, och på medellång sikt eliminera, såväl budgetunderskotten som underskotten i de statliga företagen.

Även i statsföretagen hade en förbättring ägt rum. Viktigast var att National Milling Corporation under 1984/85 faktiskt lyckades generera ett mindre finansiellt överskott, som ett resultat av å ena sidan personalnedskärningar och å andra sidan den friare prisbildningen på livsmedel.⁶⁴

Kontroversen med IMF

Som ett led i ansträngningarna att komma ur den ekonomiska krisen började Tanzania 1979 förhandla med Internationella valutafonden om finansiell hjälp. Dessa förhandlingar karakteriserades under flera år av ett rent dödläge. IMF och Tanzanias regering kunde inte komma överens om vilka ekonomisk-politiska åtgärder Tanzania skulle vidta innan hjälp kunde utgå. Följden blev att försöken att komma ur den ekonomiska krisen försvårades, eftersom andra biståndsgivare tenderade att invänta en uppgörelse, innan de ville gå med på förnyade, större åtaganden.

De dåliga relationerna började på hösten 1979, när förhandlingarna om ett åtgärds paket bröt samman. IMF framförde sina standardkrav om liberalisering av ekonomin: en större devalvering, frysning av den nominella lönenivån, upphävande av priskontrollen (inte minst på jordbruksprodukter), högre räntesatser, minskade reala statsutgifter, lättade importrestriktioner samt en allmän effektivisering (helst avskaffande) av de statliga företagen. Inte heller de relativt sett mildare krav som IMF följande år framförde för ett tre års sk stand by-avtal ledde till något resultat. Under 1981 presenterade IMF och Bank of Tanzania var sin separat studie av växelkursproblematiken, vilka gick stick i stäv med varandra. Återigen avbröts förhandlingarna.⁶⁵

På detta sätt fortsatte det, med fastlåsta positioner. Presti-gehänsyn kom i stor utsträckning att ersätta en resonerande dialog. IMF höll i princip fast vid de krav som framfördes 1979, och fortsatte sålunda att kräva en rejäl devalvering, som medel att rätta till betalningsbalansproblemen. Från tanzanisk sida framhölls dock att en devalvering riskerade att bli verkningslös. Tanzania kunde inte påverka världsmarknadspriserna för landets exportprodukter, och efterfrågeelasticiteten på kaffe, te, sisal, bomull, tobak etc var dessutom låg på världsmarknaden. Även om priserna kunde sänkas skulle inte inkomsterna öka, räknat i utländsk valuta. I så fall återstod för producenterna endast en vinst i inhemsk valuta, genom att devalveringen gav dem mer shilling per intjänad dollar. Då exportprodukterna på insatssidan var starkt

beroende av import kunde denna vinst dessutom lätt ätas upp, genom att en devalvering ökade importpriserna i shilling räknat. Risken var då att en devalvering i första hand skulle verka inflationsdrivande, utan att stimulera exporten.

För att en devalvering skall kunna stimulera exportproduktionen krävs att exportproducenterna får högre priser. I Tanzania tillämpades emellertid en omfattande priskontroll, vilken IMF ville ha bort eftersom den hindrade en devalvering att slå igenom i producentledet. Den tanzaniska regeringen argumenterade dock mot producentprishöjningar, dels därför att den räknade med att produktionen av te kaffe och te kunde ökas först på några års sikt, dels därför att ökade inkomster i shilling inte kunde stimulera produktionen, så länge det inte fanns konsumtionsvaror att spendera eventuella inkomster på.

Det statliga budgetunderskottet var en tredje huvudfråga. IMF argumenterade för en minskning, men i termer som från tanzaniska utgångspunkter tedde sig oacceptabla. Således krävde man nedskärningar i den sociala servicen, vilket gick stick i stäv mot de centrala ideologiska strävandena i Tanzania. Tanzanierna motsatte sig inte nedskärningar av underskottet men menade att bantningar av statsutgifterna måste göras på andra områden, även om man i praktiken hade svårt att prioritera, och att de dessutom måste kompletteras med ett tillskott av utländskt kapital.

Konflikten mellan Tanzania och IMF rörde emellertid inte enbart vilka direkta åtgärder som måste vidtas, utan på ett djupare plan kan den sägas ha varit knuten till ideologiska frågor. Det är svårt att frigöra sig från misstanken att IMF i Tanzanias fall ville "statuera ett exempel". Man ville på ett ganska bryskt sätt tvinga den tanzaniska regeringen att återinföra kapitalistiska principer. De privata producenterna skulle stimuleras, medan den statliga verksamheten skulle krympas.

Denna "ideologiska" framtoning hade man i Tanzania svårt att acceptera. Man ville inte gå med på vad man i långa stycken uppfattade som liktydigt med att frångå Arushadeklarationens principer. IMF gjorde å sin sida inte mycket för att avdramatisera åtgärderna. Detta gällde inte minst storle-

ken och tidsutdräkten på det föreslagna paketet. IMF framhöll att en viss omedelbar chock var nödvändig för att förbättringar skulle kunna äga rum på längre sikt. Det gick inte att ta små och successiva steg. Detta, hävdade man, skulle bara leda till inflation.

Den tanzaniska regeringen intog en diametralt motsatt ståndpunkt. Även om den godtog huvuddragen i IMF:s åtgärds paket, ansågs det att alltför snabba och bryska åtgärder, som t ex stora höjningar av livsmedelspriserna, enbart skulle framkalla social oro i städerna.

Motsättningarna mellan Tanzania och IMF var både principiella och djupgående. Medan förhandlingarna pågick vidtog emellertid den tanzaniska regeringen på eget bevåg en rad åtgärder som låg väl i linje med vad IMF förespråkade. Man insåg att den politik som dittills förts hade lett till försämrad levnadsstandard för stora grupper och att en sådan utveckling på längre sikt kan bli minst lika förödande som en strömkantring i den ekonomiska politiken. Det är mot denna bakgrund man måste se de ökade inslagen av marknadsekonomi, med friare prisbildning och importliberalisering i mitten på 1980-talet.

I augusti 1986 lyckades man så äntligen få till stånd ett avtal med IMF. Tanzania beviljades då i första omgången – 18 månader – lån på 75 miljoner dollar. En rad andra biståndsgivare, inte minst Sverige, lovade samtidigt att bidra. Vad IMF krävde var att shillingen successivt skulle devalveras tills en jämviktsväxelkurs uppnåddes, där den tanzaniska valutan inte längre var övervärderad. Ett tak skulle läggas på den inhemska nettoutlåningen till staten, på banksystemets utlåning till de statliga företagen och på budgetunderskottet. Den till betalning förfallna delen av den utländska statsskulden skulle minska och inga nya eftersläpningar fick uppkomma. Som en direkt följd av överenskommelsen med IMF lyckades Tanzania också få anstånd med återbetalning av de allra flesta medel- och långfristiga lån från länderna i Parisklubben (Västeuropa, Brasilien, USA, Kanada och Japan).

Som ett led i överenskommelsen med IMF presenterade den tanzaniska regeringen i samband med 1986 års budget ett treårigt ekonomiskt återhämtningsprogram (*Economic Reco-*

very Programme), som innehöll en rad åtgärder som låg väl i linje med vad IMF krävt. De priser jordbrukarna fick för sina produkter skulle höjas, shillingen devalveras, handelspolitiken liberaliseras, räntenivån successivt höjas tills realräntorna avspeglade knapphetsvärdet på kapital och det statliga budgetunderskottet skulle dras ner.

Kvarstående problem

Utvecklingen under perioden 1976–85 skapade en rad problem inom den tanzaniska ekonomin som knappast gick att lösa utan fortsatt, och till och med ökat, utländskt finansiellt bistånd. Tillväxttakten var låg, och i långa stycken illusorisk. Industrisektorn var stadd i klar tillbakagång och jordbruket brottades med svåra problem vad gällde både exportgrödor och livsmedelsproduktion. Statsförvaltningen var den sektor som växte mest. Tillväxten i den offentliga sektorn skapade i sin tur ett stort budgetunderskott som finansierades huvudsakligen med hjälp av sedelpressarna. Helt naturligt verkade detta inflationsdrivande. Exportjordbrukets problem gjorde det svårt att uppnå balans i utrikesbetalningarna. Detta problem förvärrades av inflationens tendens att appreciera valutatan. Statsskulden växte, både inom och utom landet.

De framsteg man obestriddligen hade gjort i termer av inkomstfördelning, basbehov och social service äventyrades. Till syvende och sist är det ekonomins förmåga att producera som bestämmer utrymmet för att direkt och indirekt omfördela nationalinkomsten till förmån för svagare grupper. Även sociala framsteg måste på ett eller annat sätt finansieras. Uppgörelsen med IMF var därför högst betydelsefull.

Ett ökat bistandsflöde var emellertid inte tillräckligt för att Tanzania skulle komma ur sin besvärliga ekonomiska situation. Om gåvor och lån användes ineffektivt skulle inget hända. I värsta fall skulle situationen komma att förvärras ytterligare. Flödet måste kompletteras med förändringar av den inhemska ekonomiska strukturen och politiken. Ytterst var det om behovet av sådana reformer som den tanzaniska regeringens kontrovers med IMF handlade.

Behovet av reformer var obestriddigt. I sin strävan att omvandla samhället i socialistisk riktning försummade tanzanierna i stor utsträckning att använda sig av marknadsekonominns förmåga att till låg kostnad tillhandahålla sådan information som krävdes för att produktionen skulle kunna bli effektiv och förse konsumenterna med varor och tjänster på billigast möjliga sätt. Olyckligtvis kom begreppet ”marknad” att associeras med ett kolonialt, kapitalistiskt produktions-sätt.

Det fanns emellertid ingenting som hindrade Tanzania att fortsätta sina jämlikhetssträvanden, även om man tillät ett betydligt större inslag av marknadsekonomi och enskilda initiativ för att öka produktionen. Det borde tvärtom vara betydligt lättare att företa omfördelningar utan protester från medborgarna i en ekonomi som inte karakteriseras av den extrema varubrist som rådde under första halvan av 1980-talet.

Det var nödvändigt att komma bort från den stelbenthet och ineffektivitet som rådde i planeringen. De signaler som producenterna inom t ex jordbrukssektorn fick genom de centralt fastställda priserna var oftast inte de som de statliga myndigheterna faktiskt ville sända ut. Låga producentpriser på livsmedelsgrödor innebar således inte i första hand att fattiga konsument i städerna fick livsmedel till ”rimliga” priser. I stället talade de om för bönderna att dessa hade mer att tjäna på att sälja så mycket som möjligt på de oreglerade, parallella marknaderna. Eftersom sådan försäljning delvis var olaglig, och således förbunden med risker för säljaren, blev följden i stället att de fattiga i städerna fick betala ett *högre* pris. Allt pekade på att en avveckling av prisregleringen tillsammans med den kostsamma statliga marknadsföringsapparaten skulle vara lönsam såväl för konsumenter som för producenter.

Det fanns inget som tydde på att tanzaniska bönder inte skulle reagera på förbättrade priser, men det krävdes att det fanns något att köpa för pengarna. Det blev med andra ord centralt att skapa en konsumtionsvaruindustri som fungerade och utrymme för import av sådana varor som konsumeras av flertalet bönder. Detta innebar i sin tur att industrins kapacitetsutnyttjande måste förbättras. I stället för att satsa

på att skapa ytterligare oanvänd kapacitet, framstod det som nödvändigt att satsa knapp valuta på reparation, underhåll och tillförsel av insatsfaktorer.

Samtidigt var man tvingad att förbättra ekonomins förmåga att generera exportinkomster, då importen inte kunde biståndsfinansieras i all oändlighet. Detta innebar dock att exportproduktion måste göras attraktiv. Växelkursförändringar måste tillåtas slå igenom i form av förbättrade producentpriser i stället för att sugas upp av distributionsledet. Även här var en avreglering av prissättningen således önskvärd.

Extern balans kräver inte bara ökad export och förändringar av den nominella växelkursen. Inflationen måste också bringas under kontroll för att inte shillingen realt sett skulle apprecieras. Detta kunde inte ske så länge man inte lyckades få ner det statliga budgetunderskottet, eftersom detta finansierades via sedelpressarna.

Det är viktigt att hålla liv i den medvetenhet som ledde till att strukturanpassningsprogrammet utarbetades, och som slutligen utmynnade i överenskommelsen med IMF och det ekonomiska återhämtningsprogrammet. Minskar det politiska trycket för förändring är risken stor att det gamla systemet, med dess invanda beteendemönster, effektivt kan komma att kväva de tekniska förändringar som genomförts i ekonomin. Om man inte fortsätter på den inslagna vägen utan hamnar i ett slags "socialistisk laissez-faire" kan de negativa mekanismer som finns inbyggda i det stelbenta planeringssystemet återigen ta överhand.

Lyckas man däremot upprätthålla det politiska trycket finns det anledning till försiktig optimism. Så var fallet i mitten på 1980-talet. Mest uppmuntrande var utan tvivel den mycket markanta omsvängning av import- och investeringsmönster som präglade de fem åren efter 1982. Investeringar skulle kanaliseras framför allt till pågående projekt, medan nya sådana beviljas endast om resultatet kunde förväntas bli (a) ökade exportinkomster, (b) avlägsnande av flaskhalsar i den egna produktionen, eller (c) en bättre täckning av befolkningens basbehov.⁶⁶

Andra positiva tecken inom industrins område var att lis-

tan över produkter under priskontroll fortlöpande krymptes samt att möjligheter skapades för exportföretag att fritt förfoga över en del av sina valutainkomster. De senare skapade givetvis en ökad säkerhet beträffande den egna produktions kommande behov.

Inom jordbruket var den viktigaste förändringen återinförandet av den gamla modellen för marknadsföring. Stort hopp ställdes till att de nygamla primärkooperativen, som ägdes och drevs av producenterna själva, skulle bli en mirakelmedicin. Det fanns dock goda skäl till att denna struktur avskaffades 1976, bl a i form av bristande kostnadskontroll. I stället för att manipulera marknadsföringens struktur hade det varit på sin plats att ifrågasätta – eller åtminstone diskutera – principen om att det bara fick finnas en kanal (dvs monopol). Någon sådan diskussion fördes dock inte vid denna tid.

Av betydligt större vikt var att man klart förband sig att förbättra incitamenten för bönderna att producera och marknadsföra ett överskott, samt att man insåg att detta inte enbart kunde ske genom att man betalade högre priser. Därutöver krävdes ökad tillförsel av såväl insatsfaktorer till produktionen som begärliga konsumtionsvaror.

Slutligen hade även inställningen till den offentliga byråkratin delvis ändrats. För både ministerier och statliga företag gällde att deras antal skars ner, samtidigt som personalen minskades. Anställningsstopp infördes. Belastningen på statsbudgeten, och därmed behovet av inflationsfinansiering, minskade.

Sammanfattningsvis fanns det således en rad ljuspunkter, men faran var stor att dessa snabbt skulle slockna om medvetandet om det fortsatta behovet av förändringar inte hölls levande. Skulle de tanzaniska beslutsfattarna slå sig till ro med de framgångar som dittills registrerats, riskerade reformpaketet att förlora mycket av sin kraft.

Noter

- ¹ URT (1985), s 23.
- ² A a, s 7.
- ³ Bank of Tanzania (u å), kap 12, Ndulu (1984), s 111.
- ⁴ URT (1985), s 24.
- ⁵ Se t ex URT (1983) och Rasmussen (1985).
- ⁶ Hedlund och Lundahl (1985) diskuterar de olika källorna.
- ⁷ Amani m fl (1984), s 114.
- ⁸ IMF (1986), s 4.
- ⁹ Hedlund och Lundahl (1985).
- ¹⁰ Cook (1984), s 58–59.
- ¹¹ Skarstein och Wangwe (1985), s 202.
- ¹² URT (1985), s 9.
- ¹³ Skarstein och Wangwe (1985), s 10, respektive Wangwe (1984), s 130.
- ¹⁴ Skarstein och Wangwe (1985), s 10.
- ¹⁵ URT (1985), s 9.
- ¹⁶ Bank of Tanzania (u å), s 235.
- ¹⁷ A a. Jfr Lundahl och Ndulu (1987).
- ¹⁸ Ellis (1982), s 272–273. Ellis (1984) ger de fullständiga serierna.
- ¹⁹ URT (1983), s 2.
- ²⁰ Ellis (1982), s 276. Ödegaard (1985), kapitel 4, ger en utförlig analys av marknadsföringsorganens problem.
- ²¹ Ellis (1984), s 36.
- ²² Wagao (1981), Semboja (1983).
- ²³ Bevan m fl (1986), s 46.
- ²⁴ World Bank (1985), s 218.
- ²⁵ A a.
- ²⁶ World Bank (1984a).
- ²⁷ Whitworth (1982), s 475–476.
- ²⁸ För detaljer, se Hedlund och Lundahl (1986).
- ²⁹ Lundahl och Ndulu (1987).
- ³⁰ Schluter (1981), s 1.
- ³¹ Skarstein och Wangwe (1985), s 2.
- ³² Bevan m fl (1986).
- ³³ IMF (1986), s 12, Wangwe (1984), s 131.
- ³⁴ Skarstein och Wangwe (1985), s 27.
- ³⁵ IMF (1986), s 12, Wangwe (1984), s 131.
- ³⁶ URT (1986), s 27.
- ³⁷ Bank of Tanzania (u å), kapitel 16, Ndulu (1984), Bevan m fl (1986).
- ³⁸ Bevan m fl (1986).
- ³⁹ A a.
- ⁴⁰ URT (1985), s 15.
- ⁴¹ A a, IMF (1986), s 53.
- ⁴² Bevan m fl (1986), s 40.
- ⁴³ URT (1985), s 10.

- ⁴⁴ A a, s 14.
⁴⁵ Bevan m fl (1986).
⁴⁶ IMF (1986), s 52–54.
⁴⁷ A a, s 54.
⁴⁸ A a, s 55.
⁴⁹ Skarstein och Wangwe (1985), s 190–191.
⁵⁰ IMF (1986), s 55.
⁵¹ Kimei (1986), s 181.
⁵² IMF (1986), s 2.
⁵³ A a, s 18.
⁵⁴ Kimei (1986), s 193.
⁵⁵ A a, s 195.
⁵⁶ A a, s 197.
⁵⁷ IMF (1986), s 6c–6d.
⁵⁸ A a, s 181.
⁵⁹ IMF (1986), s 29.
⁶⁰ Kimei (1986), s 212.
⁶¹ A a, s 207–212, Wheeler (1984), s 10–11, IMF (1986), s 55.
⁶² IMF (1986), s 20.
⁶³ A a, s 23.
⁶⁴ A a, s 31.
⁶⁵ Green (1983).
⁶⁶ URT (1986), s 17.

Referenser

- Amani, Haidari K R; Mabele, Robert; Rugumisa, Salvatore och Msambi-chaka, Lucian A (1984), "Agriculture in Economic Stabilization Policies". Papper presenterat vid Workshop on Economic Stabilization. Dar es Salaam
- Bank of Tanzania (u å), *Tanzania: Twenty Years of Independence (1961–1981). A Review of Political and Economic Performance*. Dar es Salaam
- Bevan, David; Bigsten, Arne; Collier, Paul och Gunning, Jan (1986), "The Macroeconomic History of the Coffee Boom in Tanzania". Stencil, Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet
- Cook, Christy D (1984), "Dimensions of Food Security/Insecurity: Tanzania, A Case Study". MA thesis, Department of Economics, University of Dar es Salaam
- Ellis, Frank (1982), "Agricultural Price Policy in Tanzania", *World Development*, Vol 10
- Green, Reginald Herbold (1983), "Political-Economic Adjustment and IMF Conditionality: The Case of Tanzania 1974–81", i: John Williamson (red), *IMF Conditionality*. Cambridge, MA
- Hedlund, Stefan och Lundahl, Mats (1985), "The Present State of Food Pro-

- duction in Tanzania". Stencil, Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet
- Hedlund, Stefan och Lundahl, Mats (1986), "The Framework of Food Production in Tanzania". Stencil, Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet
- IMF (International Monetary Fund) (1986), *Tanzania – Recent Economic Developments*. SM/86/37. 27 februari. Washington, D C
- Kimei, Charles Stephen (1986), *Tanzania's Financial Experience in the Post-War Period*. Uppsala
- Lundahl, Mats och Ndulu, Benno J (1987), "Market Related Incentives and Food Production in Tanzania: Theory and Experience", i: Stefan Hedlund (red), *Incentives and Economic Systems*. London och Sydney
- Ndulu, Benno J (1984), "The Current Economic Stagnation in Tanzania: Causes and Effects". Discussion Paper No 2, African-American Issues Center, Boston University
- Rasmussen, Torben (1985), "The Private Market for Maize in Tanzania – A Preliminary Analysis". CDR Project Paper D.85.13, Center for Udviklingsforskning, Köpenhamn
- Reynolds, Lloyd G (1985), *Economic Growth in the Third World, 1850–1980*. New Haven och London
- Schluter, Michael (1981), "Government Expenditure on the Agricultural Sector in Tanzania, 1974–75 to 1981–82. Part I: Allocations to Agriculture Relative to Other Sectors". Stencil, Dar es Salaam
- Semboja, Joseph J (1983), "Income Distribution in Tanzania: An Analysis of Trends". Ph D thesis, University of Illinois at Urbana-Champaign
- Skarstein, Rune och Wangwe, Samuel M (1985), *Industrial Development in Tanzania: Some Critical Issues*. Preliminary Report, Department of Economics, University of Dar es Salaam
- URT (United Republic of Tanzania), Central Bureau of Statistics (1980), *1978 Population Census. A Preliminary Report*. Dar es Salaam
- URT (United Republic of Tanzania), Ministry of Agriculture, Marketing Development Bureau (1983), "Preliminary Report on the Parallel Market for Grains in Tanzania", Marketing Development Bureau WP 2/83, Dar es Salaam
- URT (United Republic of Tanzania), Bureau of Statistics, Ministry of Planning and Economic Affairs (1985), *National Accounts of Tanzania 1976–1984*. Dar es Salaam
- URT (United Republic of Tanzania) (1986), *Programme for Economic Recovery*. Report prepared by the Government of Tanzania for the Meeting of the Consultative Group for Tanzania. Paris, Juni 1986, Dar es Salaam
- Wagao, Jumanne (1981), "Income Distribution in a Developing Country: The Case of Tanzania". Ph D thesis, University of Sussex, Brighton
- Wheeler, David (1984), "Sources of Stagnation in Sub-Saharan Africa", *World Development*, Vol 12
- Whitworth, Alan (1982), "Price Control Techniques in Poor Countries: The

Tanzanian Case”, *World Development*, Vol 10

World Bank (1984a), *Tanzania. Country Economic Memorandum*. Report No 5019-TA, 10 augusti, 1984. Washington, D C

World Bank (1984b), *World Tables. Volume I. Economic Data*. Tredje upplagan. Baltimore och London

World Bank (1985), *World Development Report 1985*. New York

Ödegaard, Knut (1985), *Cash Crop versus Food Crop Production in Tanzania: An Assessment of the Major Post-Colonial Trends*. Lund

4. Tanzania 1988: *Ekonomisk återhämtning och strukturella problem*

Efter Arushadeklarationen 1967 drevs Tanzania successivt in i en ekonomisk kris som med tiden skulle bli allt djupare. Starka indikationer tyder på att levnadsstandarden sjönk drastiskt från slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet.¹ Trots att det ekonomiska facit av de första dryga två decenniernas självständighet var synnerligen dystert skulle det dock ta tid innan ett krismedvetande utvecklades.

I början av 1980-talet började emellertid tecken på ett sådant medvetande visa sig. En rad försök gjordes att stabilisera ekonomin och komma ur krisen. 1981 presenterades en *National Economic Survival Plan*, där kärnan utgjordes av en satsning på aktiviteter som skulle kunna öka inflödet av exportintäkter och på en minskning av det statliga budgetunderskottet för att få inflationen under kontroll.

Följande år presenterade Tanzanias regering ett eget *Structural Adjustment Programme*. Detta baserades på en kombination av liberaliseringsåtgärder, exportfrämjande åtgärder och åtgärder för att öka effektiviteten inom den offentliga

sektorn. Priserna skulle bättre avspegla den samhällsekonomiska knappheten på varor och tjänster och valutaallokeringen skulle effektiviseras.

En kritisk komponent i programmet var att det förutsatte ett stort inflöde av utländsk valuta. Härigenom skulle en produktionsökning komma till stånd. Förhandlingar inleddes med IMF, men som konstaterades i kapitel 3 strandade dessa. IMF krävde en starkare kursomläggning av den ekonomiska politiken än den tanzaniska regeringen var beredd att acceptera: nedskärningar av de offentliga utgifterna, en rejäl devalvering och ökade realräntor.

Eftersom ingen uppgörelse nåddes med IMF försökte regeringen genomföra strukturanpassningsprogrammet utan utländsk finansiering. Shillingen devalverades, men inte tillräckligt för att man skulle komma bort från den reala appreciering som orsakats av inflationen. Exporten föll och det gjorde även importen eftersom valuta saknades för att finansiera den. Skuldbördan absorberade en allt större andel av valutaintäkterna.

Under de följande åren förändrades den ekonomiska politiken gradvis i den riktning som IMF krävde.² Prissystemet fick en större roll i allokeringspolitiken, den interna handeln liberaliserades, förhållandet mellan exportpriser och inhemska priser förändrades till de förras förmån, shillingen devalverades, import av konsumtionsvaror tilläts utan att man frågade efter varifrån valutan kom. Subventionerna på majsmjöl till parastatals och konsumenter togs bort.

Resultaten av den nya politiken var i bästa fall modesta och i andra fall var åtgärderna klart otillräckliga. BNP steg, men inte till den gamla toppnivån från 1978. BNP per capita fortsatte att falla. Bristen på valutainflöde höll tillbaka produktionstakten. De statliga budgetintäkterna ökade och utgifterna minskade. Trots detta lyckades man emellertid inte få ner budgetunderskottet till den projekterade nivån. Prisnivån fortsatte att stiga tack vare en ökad kreditgivning från banksystemet till staten. Exporten föll ytterligare och den externa obalansen förvärrades.

Economic Recovery Programme

Trots det något nedslående facit av kursomläggningen under förra halvan av 1980-talet hade grunden lagts för mera genomgripande reformer och för en överenskommelse med IMF. Denna överenskommelse undertecknades 1986, och samma år lades ett *Economic Recovery Programme* fram som en förutsättning för överenskommelsen. I detta fastslogs att ansvaret för landets ekonomiska utveckling var internt. Det gick inte att bara kasta skulden för den sjunkande per capitainkomsten, den ökade inflationen, den tilltagande bristen på utländsk valuta, bristen på livsmedel och konsumtionsvaror samt förfallet av såväl den fysiska som den sociala infrastrukturen på externa faktorer. Stora budgetunderskott och stora ökningar av penningmängden hade resulterat i underskott i bytesbalansen och i en stark press uppåt på prisnivån. Situationen hade förvärrats av försämrade bytesförhållanden och torka. Exporten sjönk och därmed också importen, vilket i sin tur gav upphov till brist på såväl råvaror och reservdelar som konsumtionsvaror. Härigenom sjönk produktionen och kapitalstocken deprecierades inom tillverknings- och transportsektorerna.

De nyckelproblem som identifierades var att industrin hade gynnats alltför mycket på jordbrukets bekostnad, att de incitament som producenterna fick var otillräckliga och att marknadsföringssystemet fungerade dåligt, att den expansiva finans- och penningpolitiken hade lett till både inflation och real appreciering av shillingen och att den statliga sektorn vuxit för snabbt vilket i sin tur skapat betydande administrativa problem och ineffektivitet.

De viktigaste målsättningarna för återhämtningsprogrammet, som skulle löpa över treårsperioden 1986/87 – 88/89, var följande: ³

1. Produktionen av livsmedels- och exportgrödor skulle ökas genom att producenterna gavs starkare incitament, genom att marknadsförings- och distributionsnätet förbättrades och genom att jordbruket tillfördes mer resurser.

2. Kapacitetsutnyttjandet inom industrin skulle ökas genom att valuta tilldelades nyckelbranscher och -företag.
3. Den fysiska infrastrukturen, som förfallit under lång tid, speciellt transporter, energi- och vattenförsörjning, skulle repareras så att den effektivt kunde stödja den direkta produktionen.
4. Intern och extern balans skulle återupprättas genom en återhållsam finans-, penning- och handelspolitik.

En rad kvantitativa preciseringar gjordes. Den genomsnittliga tillväxttakten i ekonomin 1986–91 skulle uppgå till 4,5 procent. Kapacitetsutnyttjandet inom industrin skulle mer än fördubblas – från 20–30 procent till 60–70 procent – över programmets livstid. Valutainkomsterna från exporten, som när programmet skrevs beräknades bli 400 miljoner dollar under 1986, skulle öka med 11,6 procent 1987, 18 procent 1988 och 19 procent 1989.⁴

Dessa produktionsökningar skulle emellertid kräva både import av insatsvaror och reservdelar och högre producentpriser inom jordbruket. Minimiimportbehovet beräknades till 1 205,8 miljoner dollar för 1986/87, 1 230,2 för 1987/88 och 1 300,4 för 1988/89. Producentpriserna inom jordbruket skulle ökas antingen till 60–70 procent av FOB-priset eller med 5 procent per år i reala termer. (Det alternativ skulle väljas som gav högst resultat.)⁵

I augusti 1986 lyckades Tanzania äntligen nå en uppgörelse med IMF. Ett artonmånaders stand by-avtal undertecknades. Förutsättningen för detta avtal var att Tanzania skulle fortsätta, och påskynda, kursomläggningen av den ekonomiska politiken. En "jämviktväxelkurs" skulle uppnås i juni 1988 via ett system med glidande paritet (crawling peg) där shillingen kopplades till en korg av utländska valutor. Via detta system skulle shillingens värde varje månad justeras med skillnaden mellan den inhemska inflationen och prisökningarna i världsekonomin plus en procent för att man skulle få till stånd en serie devalveringar också i reala termer.

Vid samma tid (juni 1988) skulle realräntorna vara positiva (för första gången på många år). Vidare skulle ökningen

av penningmängden begränsas till 15 procent per år för att inflationen skulle pressas ner till 20 procent under programmet andra år. Särskilt skulle den inhemska kreditgivningen hållas tillbaka. (Detta skulle dessutom bidra till att uppnå målsättningarna beträffande växelkursen och realräntorna.) Budgetunderskottet, som utgjorde den grundläggande orsaken till kreditexpansionen, skulle minskas genom att statens intäkter ökades och utgifterna skars ned. Slutligen betonades vikten av att öka producentpriserna på jordbruksprodukter och att avskaffa priskontrollerna. Endast 12 varor skulle vara priskontrollerade efter juni 1988.

Resultaten

I vilken utsträckning lyckades man då nå de mål som sattes upp i återhämtningsprogrammet och vilka blev de makroekonomiska konsekvenserna? Först och främst kan man konstatera att den politiska viljan att genomföra de åtgärder som inbegrips i återhämtningsprogrammet fanns. För att börja med den grundläggande komponenten, devalverades valutan successivt från 16 shilling per dollar i mars 1986⁶ till 135 i april 1989. Någon ”jämviktsväxelkurs” uppnåddes emellertid inte. Gapet mellan kursen på den svarta marknaden och den officiella minskade dock från 8:1⁷ till 1,8:1 över samma period. Även i reala termer sjönk shillingen gentemot dollarn och gapet mellan den reala och den nominella växelkursen minskade högst avsevärt.

De nominella räntesatserna höjdes, dock inte tillräckligt för att realräntorna, som avsett, skulle vara positiva vid halvårsskiftet 1988. De *högsta* nominella räntorna låg vid denna tidpunkt på 29,5 procent – att jämföras med en inflation på cirka 30 procent.⁸ Vid slutet av 1988 låg bankernas inlåningsräntor mellan 16 procent (31 dagar) och 29 procent (12 månader), dvs under inflationstakten för de flesta räntor.⁹

Räntesatserna fungerade 1988 fortfarande inte som ett effektivt instrument för allokering av kapital, utan kreditmarknaden var fortfarande ransonerad. Parastatals – framför allt de statliga marknadsföringsorganen – prioriterades

trots att de uppvisade påtagliga brister i effektivitet och återbetalningsförmåga, medan effektivt arbetande företag hade svårt att få låna.¹⁰

Kredit- och penningmängdsexpansionen blev större än vad som hade förutsetts i återhämtningsprogrammet. Under 1986/87 ökade den inhemska kreditgivningen med nästan 30 procent och penningmängden (brett definierad) med 23 procent¹¹ och 1987/88 var expansionen ännu starkare, 49,7 respektive 35,5 procent.¹² Som en följd härav kom också inflationstakten att ligga över målsättningarna i återhämtningsprogrammet. Under 1986 steg konsumentprisindex med 33,2 procent, följande år med 28,9 procent och under 1988 med 28,2 procent.¹³

*Tabell 4.1. Budgetunderskott och statlig upplåning
1985/86–1987/88 (miljoner shilling)*

		1985/86	1986/87	1987/88
Planerat budgetunderskott	(A)		23 651 ¹	30 662 ²
Faktiskt budgetunderskott	(B)	12 387 ³	24 094 ³	21 996 ²
B/A			102 %	72 %
B/BNP		11,5 % ⁴	16,8 % ⁴	11,1 % ⁴
Planerad inhemska upplåning	(C)		5 543 ¹	2 236 ²
Faktisk inhemska upplåning	(D)	6 233 ³	4 213 ³	4 974 ²
D/C			76 %	222 %
Planerad upplåning från banksystemet	(E)		3 400 ¹	236 ²
Faktisk upplåning från banksystemet	(F)	4 925 ³	1 656 ³	2 583 ²
F/E			49 %	1 094 %

Källor: 1: BoT (1987), s 15; 2: TET (1988c), s 15; 3: TET (1988b), s 60; 4: BNP-siffror (1985, 1986, 1987): TET (1988b), s 54.

Denna utveckling bottnade främst i den ökade kreditgivningen till de statliga marknadsföringsorganen inom jordbrukssektorn: marketing boards och kooperativ. Som framgår av tabell 4.1 lyckades staten hålla budgetunderskottet nere, genom att hålla tillbaka utgifterna, på nivåer som låg på eller under de budgeterade. Under 1986/87 lyckades man också hålla såväl den totala statliga upplåningen som den från banksystemet på lägre nivåer än de som budgeterats, medan utfallet 1987/88 blev sämre än beräknat på grund av stora skuldbetalningar och ett lägre utländskt bistånd än beräknat.

Inflationstrycket genererades i stället främst via krediter till marknadsföringsorganen. Tabell 4.2 visar förändringarna i banksystemets fordringar, dels på staten, dels på marketing boards och kooperativ.

Tabell 4.2. *Banksystemets fordringar på staten och marknadsföringsorganen 1986–88 (miljoner shilling, 30 juni)*

	1986	1987	1988*
Totala utstående inhemska krediter (netto)	50 410	63 360	94 860
Fordringar på staten	32 271	33 928	36 511
Övriga fordringar	18 139	29 432	58 349
Marketing boards**	7 017	10 771	24 017
Kooperativ	—	6 150	11 004

* Preliminära siffror

** Kaffe, sisal, te, tobak, bomull, cashewnötter, National Milling Corporation

Källor: 1986: TET (1988a), s 53; 1987–88: TET (1988c), s 17.

Den statliga upplåningen ökade inte med mer än 4,2 miljarder 1986–88 medan marknadsföringsorganen under samma period ökade sin upplåning med 18 miljarder. 60 procent av alla krediter som inte gick till staten gick till dessa organ.

De höjningar av producentpriserna på jordbruksprodukter som företogs inom ramen för återhämtningsprogrammet framgår av tabell 4.3.

Som synes var resultatet för de första två åren blandat.

Bomullspriset minskade och prishöjningarna på tobak och pyrethrum var positiva ett år och negativa ett annat i reala termer. För övriga exportgrödor ägde förbättringar rum, både i förhållande till konsumentprisindex och i förhållande till officiella priser på inhemska livsmedelsgrödor. Mellan 1986/87 och 1987/88 ökade dock endast priset på cashewnötter med mer än 5 procent.

Tabell 4.3. Förändringar i producentpriser på jordbruksprodukter 1985/86–1988/89 (procent)

	1985/86 –86/87	1986/87 –87/88	1987/88 –88/89
	realt*	realt*	nominellt
Exportgrödor			
Kaffe (Arabica)	35,7	4,0	36,4
Bomull	–1,8	–7,9	14,9
Tobak	(–1,8)–(–1,9)	2,3–3,0	20,0–25,0
Cashewnötter	17,0	31,9	33,3
Te	17,1	4,2	35,4
Pyrethrum	5,6	–4,1	35,0
Livsmedelsgrödor			
Majs	–9,4	4,1	9,8
Ris	–9,3	20,0	20,1
Vete	–9,3	0,0	15,0
Hirs/Durra	–9,4	0,0	10,0
Kassava	–9,3	0,0	10,0

* Deflaterade med ändringar i konsumentprisindex.

Källor: 1985/86–87/88: TET (1988b), s 64–66; 1987/88–88/89: TET (1988c), s 21.

Man nådde dock inte upp till producentpriser i storleksordningen 60–70 procent av FOB-priset. Under 1986/87 uppgick producentpriserna inte mer än till 50 procent av FOB-priserna. Ineffektiviteten i marknadsföringssystemet tillät inte att kooperativens och marketing boards' marginaler krymptes för mycket. Detta skulle ha ökat deras upplåningsbehov och drivit på inflationen ytterligare.¹⁴ Priskontrollen avveck-

lades för de flesta produkter. I början av 1980-talet var ca 3 000 varor priskontrollerade. Vid halvårsskiftet 1988 återstod, som planerat, bara 12 produktkategorier.¹⁵

Vad beträffar importen, slutligen, lyckades man inte riktigt nå upp till de i återhämtningsplanen uppställda målen. Siffran för 1987 (kalenderår) uppgick till 1 150 miljoner dollar.¹⁶ Den värsta varubristen hävdades dock och incitamentvaror strömmade in i landet.

De makroekonomiska konsekvenserna

Vilken inverkan hade då den politik som fördes på de makroekonomiska aggregaten? För att besvara denna fråga precis skulle man egentligen ha tillgång till en numerisk allmän jämviktsmodell som gör det möjligt att simulera vad som skulle ha hänt om ingen kursomläggning ägt rum i den ekonomiska politiken. Det har vi tyvärr inte utan vi måste nöja oss med att se på vilken den faktiska utvecklingen har varit.

För att börja med produktionen ökade BNP i fasta priser med 3,6 procent under 1986 och 3,9 procent under 1987.¹⁷ Tillväxten var ojämnt fördelad mellan ekonomins sektorer.¹⁸ De viktigaste framstegen gjordes inom jordbruket som ökade med 4,4 procent 1986 och 5,7 procent 1987. Skördarna var mycket goda, särskilt för livsmedelsgrödorna (majs och ris). Väderleksförhållandena var gynnsamma och de ökade producentpriserna och devalveringarna verkar ha gjort sitt till för att öka produktionsansträngningarna. Härtill kom den stimulans som utgick från möjligheten att självfinansiera import (sedan 1984) vilket ledde till ett ökat utbud på incitamentvaror. Jordbruksproduktionen uppgick 1987 till det högsta värde som finns redovisat för hela perioden 1976–87. Fortfarande hölls emellertid produktionen tillbaka av ett klumpigt och ineffektivt marknadsföringssystem och av flaskhalsar inom transportväsendet.

För jordbrukssektorn förefaller det således som om återhämtningsprogrammet fungerade väl. Industrisektorn uppvisade å andra sidan en mycket blandad bild. 1986 sjönk produktionen med 4 procent för att följande år öka med 4,2 pro-

cent. I absoluta tal uppvisade dessa två år de lägsta siffrorna under 1976–87, enligt BNP-statistiken, medan de kvartalsöversikter som görs av finansministeriet ger ett indextal för 1986 på 97 och för 1987 på 107 (1985=100).¹⁹ (Vi återkommer till detta nedan.) Kapacitetsutnyttjandet var, som tabell 4.4 visar, synnerligen ojämnt fördelat. I samtliga fall utom petroleumprodukter hade man en bit kvar till det för 1989 uppsatta målet.

*Tabell 4.4. Kapacitetsutnyttjandet inom industrin 1987–88
(procent av installerad kapacitet)*

Öl	46,6
Cigarretter	29,2
Skor	3,6
Matolja	15,7
Tvål	16,9
Läskedrycker	55,4
Textilier	19,6
Socker	49,5
Aluminiumprodukter	23,3
Cement	38,1
Konstgödsel	18,4
Fisknät	20,5
Petroleumprodukter	77,7
Takplåt	53,2
Valsat stål	41,3
Läder	11,3
Säckar	48,0
Behållare	40,6
Batterier för motorfordon	52,4
Bildäck och -slangar	55,5

Källa: BoT (1989a), s 6.

Utrikeshandel och betalningsbalans

Nyckeln till hela återhämtningsprogrammet låg i utrikeshandeln. Situationen var mycket dystert när programmet initierades. Exportvolymen hade minskat med 7,9 procent per år 1977–80 och 6,6 procent 1981–85 och man hade misslyckats med att få till stånd en diversifiering. Även industriexportens volym hade minskat 1981–85. Tanzania var inne i en lång betalningsbalanskrise där sedan 1978 exportinkomsterna inte räckte till att finansiera ens halva importen.²⁰ Den övervärderade valutatan, diskrimineringen av jordbruket och den misslyckade satsningen på industrialisering för hemmamarknaden i skydd av tullmurar höll exporten nere.

Återhämtningsprogrammet innebar en betydande liberalisering av utrikeshandeln. Denna liberalisering hade så sakta inletts 1982. Privatpersoner fick lov att importera pick-uplastbilar om de själva kunde skaffa fram valutatan (detta för att i någon mån råda bot på bristen på transport). I 1984/85 års budget infördes så ett importprogram som möjliggjorde import av ett vidare spektrum av varor på samma villkor (*own-funded imports*). Detta utvidgades efter hand till att omfatta allt fler varor. Samtidigt tilläts exportörerna att behålla en viss del av den valuta de tjänat in för att använda för sin importverksamhet.²¹

Incitamenten att exportera ökade starkt när återhämtningsprogrammet började implementeras, inte minst genom de stora reala devalveringar som företogs 1986 (61 procent) och 1987 (32 procent).²² Dessa innebar förändringar i relativa priser som ökade lönsamheten av exportproduktion i förhållande till produktion av inhemska varor. Inom industrisektorn sjönk den effektiva skyddsgraden och spridningen i skyddsgrad mellan olika industrier minskade. Lönsamheten i de på skydd baserade, på insatssidan starkt importberoende, större industrierna (redovisade i tabell 4.4) minskade, medan små, relativt informella, arbetsintensiva verksamhetsgrenar baserade på lokala råvaror kunde expandera sin verksamhet (ej med i tabell 4.4).

Exportens utveckling framgår av tabell 4.5. Under 1986 kunde en 22-procentig ökning registreras men denna kunde

inte bibehållas under 1987, som ett resultat av bland annat fallande världsmarknadspriser på kaffe och bristande transportkapacitet. 1988 ökade exporten med ca 7 procent.

Tabell 4.5. Exportutveckling 1985–87 (miljoner dollar)

	1985	1986	1987	1988
Kaffe	118,50	184,67	109,40	96,70
Bomull	29,60	30,40	43,92	75,26
Sisal	5,90	5,20	5,88	4,86
Te	17,00	13,61	17,67	16,03
Tobak	13,60	12,70	11,94	15,35
Cashewnötter	11,50	15,00	12,43	16,05
Totalt (A)	196,10	261,58	201,24	224,25
Petroleumprodukter	13,70	4,63	7,05	12,21
Mineraler	21,60	13,00	22,00	15,91
Industrivaror	32,80	39,10	63,00	72,10
Övrigt	22,40	29,30	54,00	47,56
Totalt (B)	90,50	86,03	146,05	147,78
Totalt (A+B)	285,60	347,61	347,29	372,03

Källor: TET (1988b), s 59; TET (1989), s 57.

Kaffe var fortfarande Tanzanias viktigaste exportvara. Efter en förbättring 1986 drabbades denna produkt av ett prisfall på inte mindre än 38 procent 1987, då priset föll till den lägsta nivån under 1980-talet, vilket förklarar den stora nedgången i exportvärde detta och följande år. Bomullsexportvärdet ökade både under 1986, 1987 och 1988, men långt mindre än vad som hade varit möjligt. Rensningskapaciteten låg långt under den stora skörden 1987 och transportproblem hindrade stora kvantiteter bomull från att exporteras eller gjorde att dess kvalitet försämrades, vilket i sin tur resulterade i lägre priser. Sisalproduktionen hade problem. Konkurrensen från syntetprodukter var hård och man hade försummat återplantering eftersom exportpriserna tidigare hade hållits nere. Tepriserna (FOB) sjönk 1985–87 men trots detta ökade produktionen. Tobaksexporten gick ner som ett resultat av dålig kva-

litet bland annat men ökade igen 1988. Värdet av cashewnöt-exporten slutligen uppvisade endast små nettoförändringar över perioden.

De största förändringarna på exportsidan ägde rum bland de icke traditionella varorna: framför allt industriprodukter och "övriga varor". Efter en nedgång 1986 ökade den icke traditionella exporten med nästan 70 procent under 1987. Snabbast växte exporten av "övriga varor" (t ex pyrethrum, oljefrökakor, akaciebarkextrakt): 31 procent 1986 och drygt 84 procent 1987, men även industriexporten (t ex sisalgarn och -rep, cashewkärnor, textilgarn, blandade tesorter, pulverkaffe, cigarrer, garvat läder, aluminiumprodukter, cement, socker) har ökat snabbt: 19 respektive 61 procent. 1988 ökade dock den icke traditionella exporten endast obetydligt.

Tabell 4.5 täcker bara den del av exporten som gick via officiellt sanktionerade kanaler. Härtill kommer de oregistrerade transaktionerna. Kaffe, boskap, hudar, guld, livsmedel, elefantbetar etc smugglades över gränsen (framför allt till Kenya), och en del officiella transaktioner underfakturerades. Möjligen minskade omfattningen av den illegala handeln som ett resultat av liberaliseringen av de officiella transaktionerna och de ökade incitamenten att exportera legalt, men fortfarande kunde man behålla mer valuta genom att exportera illegalt än genom att använda sig av det officiella exportfinansierade importsystemet.

Den registrerade exporten var fortfarande klart otillräcklig för att täcka importbehovet och underskottet i handelsbalansen ökade. 1985 uppgick detta till 670,6 miljoner dollar, en siffra som ökade till 681,2 miljoner följande år och till 796,8 miljoner 1987.²³ Exporten finansierade under dessa år endast ca en tredjedel av importen. För att komma upp i den importstorlek som krävdes för att nå de i återhämtningsprogrammet uppsatta målen var Tanzania helt beroende av utländskt bistånd.

Större delen av importen (53 procent 1987 – en ökning med 10 procentenheter sedan 1985) bestod av kapitalvaror. De intermediära varornas andel sjönk, framför allt som en följd av minskad import av olja och konstgödsel, medan konsumtionsvarorna svarade för procentuellt ungefär lika mycket 1987

(17 procent) som 1985 (16 procent).²⁴ I den senare kategorin minskade livsmedelsimporten medan den av privatpersoner självfinansierade importen ökade. Den självfinansierade delen svarade 1987/88 för ungefär en tredjedel av totalimporten.²⁵

Även tjänstebalansen visade ett tilltagande underskott: 68,1 miljoner dollar 1985, 85,1 1986 och 113 1987. Tjänsteexporten i stort sett stagnerade, medan importen ökade. Räntebetalningarna på utlandsskulden steg från 97,3 miljoner dollar 1985 till 112,8 1986 för att minska till 99,4 1987. Tillsammans översteg ränteutgifterna och oljenotan exporten under 1987.

Underskotten i handels- och tjänstebalansen minskades genom ett betydande biståndsinflöde för att finansiera återhämtningsprogrammet. De offentliga transfereringarna ökade från 134,4 miljoner dollar 1985 till 272 1987. Den fullständiga bilden av bytesbalansen framgår av tabell 4.6.

Tabell 4.6. Bytesbalansen 1985–87 (miljoner dollar)

	1985	1986	1987
Handelsbalansen	-670,6	-681,2	-796,8
Export	328,6	366,3	353,2
Import	999,2	1 047,5	1 150,0
Tjänstebalansen	-68,1	-85,1	-113,0
Export	108,1	110,0	111,0
Import	176,2	195,1	224,0
Varav räntebetalningar	97,3	112,8	99,4
Transfereringar	366,7	473,0	583,0
Inflöden	394,3	501,0	610,0
Varav offentliga	134,4	227,0	272,0
Utflyden	27,6	28,0	27,0
Bytesbalansens saldo	-372,0	-293,3	-326,8

Källa: BoT (1989a), s 9.

Kapitalbalansen dominerades av de medel- och långsiktiga kapitalflödena. Staten och en del icke-finansiella statliga organ stod för en betydande upplåning, varav ca 70 procent

Kapitel 4

1987 kom från Världsbanken medan resten var jämnt fördelad mellan bilateralt bistånd och övriga multilaterala organ. Kapitalbalansen uppvisade ett fortsatt negativt saldo både 1986 och 1987, som ett resultat av amorteringar på utlandsskulden.

Posten "leverantörskrediter" sjönk till endast 5 miljoner dollar 1987, som en följd av återbetalningar å ena sidan och en ändring av finansieringen av oljeimporten från leverantörskrediter till Världsbankens Multisectoral Rehabilitation Credits²⁶ å den andra. Importstöd och annan extraordinär finansiering, slutligen, ökade under 1986 för att 1987 sjunka under 1985 års nivå.

Kapitalbalansen och betalningsbalansens saldo framgår av tabell 4.7. Betalningsbalansunderskottet minskade, men var fortfarande betydande. I slutet på 1987 hade Tanzanias valutareserv krympt till en så låg nivå att den bara räckte till en veckas varuimport.²⁷

Tabell 4.7. Kapital- och betalningsbalansen 1985–87 (miljoner dollar)

	1985	1986	1987
Bytesbalansens saldo	-372,0	-293,3	-326,8
Medel- och långfristiga kapitalrörelser			
Inflöden	-18,5	-21,0	-7,0
Utflöden	200,0	165,0	213,0
Leverantörskrediter	218,5	186,0	220,0
Importstöd och extraordinär finansiering	-32,0	-55,4	5,0
Restposten	60,0	83,0	42,7
Betalningsbalansens saldo	-32,1	-96,9	5,1
Minskning av valutareserven	-394,6	-383,6	-281,0
	394,6	383,6	281,0

Källa: BoT (1989a), s 9.

Valutaallokering

Av speciell betydelse för återhämtningsprogrammets möjligheter att lyckas var att den knappa utländska valutan användes på ett effektivt sätt. I slutet av 1980-talet allokerades valutan på i princip fem olika sätt.²⁸ Ungefär hälften fördelades på administrativ väg. Större delen av landets officiella exportintäkter, liksom det betalningsbalansstöd som landet erhöll från vissa biståndsgivare, fördelades av centralbanken, Bank of Tanzania. Denna valuta allokerades huvudsakligen till import av olja, men även till t ex mediciner, samt till räntebetalningar på utlandsskulden. 1987/88 fördelades exportintäkter för ca 197 miljoner dollar på detta sätt. För det andra fördelade finansministeriet den valuta som gjordes tillgänglig genom importstöd från biståndsgivarna. Dessa medel var ofta bundna i en eller annan form, t ex till upphandling i givarlandet. De uppgick 1987/88, tillsammans med projektfinansiering från biståndsgivarna, till 343 miljoner dollar.

Resten av valutan fördelades mer eller mindre fritt. Självfinansierad import (*own-funded imports*) beräknades 1987/88 uppgå till 455 miljoner dollar (inklusive leverantörskrediter) och finansierades förmodligen till stor del av valuta intjänad från illegal export. Systemet innebar att en mängd varor, i första hand konsumtionsvaror, fritt fick importeras utan att man behövde uppge varifrån den utländska valutan kom. Den egenfinansierade importen, som infördes redan 1984, var en av de drivande krafterna i den ekonomiska återhämtningen, då den möjliggjorde omfattande import av incitamentvaror.

Även ett system med direkt exportfinansierad import (*export retention scheme*) initierades i mitten av 1980-talet. Systemet tillåter exportörer att behålla en del av den intjänade valutan för egen import av t ex insatsvaror. Denna post uppgick 1987/88 till ca 91 miljoner dollar. Slutligen allokerades valuta sedan februari 1988 relativt fritt genom ett öppet licensförfarande (*open general licenses – OGL*), som automatiskt skulle tillhandahålla utländsk valuta för import av vissa prioriterade varor. Detta finansierades främst av Världsbanken och vissa bilaterala givare. Under 1988 utnytt-

jades bara 20–25 miljoner dollar.²⁹

Enligt återhämtningsprogrammet skulle den utländska valutan i första hand allokeras till de prioriterade sektorerna jordbruk, tillverkningsindustri, transporter och social service, där jordbruket skulle ges högsta prioritet.³⁰ Denna prioritering avspeglades dock inte i hur den utländska valutan faktiskt utnyttjades 1987/88. Jordbruket kom på fjärde plats och social service tilldelades minst valuta, medan ”övriga sektorer”, troligen främst privat handel, kom i första hand.³¹ Inom industrin skulle man vid valutatilldelningen prioritera företag som producerar konsumtionsvaror som fungerar som incitament, eller insatsvaror till produktionen av sådana varor, samt företag som genererade (eller sparade) utländsk valuta till staten.

Den administrativa tilldelningen av utländsk valuta, både inom finansdepartementet och inom Bank of Tanzania, var extremt ineffektiv ur resursallokeringssynpunkt.³² Procedurerna var omfattande och långsamma. Dessutom krävdes i princip att de företag som fick tillgång till importstöd i förväg skulle betala 100 procent av beloppet i lokal valuta (*cash cover*). I praktiken var dock procentsatsen förhandlingsbar och påtryckningar visade sig även effektiva för att få tillgång till importstöd. Överhuvudtaget tillämpades vid valutafördelningen en mängd olika, ofta godtyckliga, kriterier, förutom de i återhämtningsprogrammet uppställda.³³

För att öka effektiviteten inom valutaallokeringen infördes systemet med öppna licenser i februari 1988. Systemet innebar att valuta automatiskt skulle tilldelas den som ville importera vissa varor enligt en godkänd lista. Världsbanken avsatte initialt 135 miljoner dollar till programmet för att stödja industriell återuppbyggnad och anpassning av utrikeshandeln. Sammanlagt erhöll programmet 198 miljoner dollar att utbetalas senast i juni 1989.³⁴

I initialskedet hade emellertid förfarandet med öppna licenser en rad svårigheter som bl a fick till följd att den tillgängliga valutan inte utnyttjades fullt ut.³⁵ De största bristerna fanns inom administrationen av systemet. Bland annat tog det lång tid att utfärda importlicenser och rembursar, och

hela processen var ofta så långsam att importlicensernas giltighetstid gick ut.³⁶

Ett annat bekymmer för företagen var kravet på 100 procents förskottsbetalning av importvärdet i lokal valuta. Detta innebar bl a höga räntekostnader, framför allt vid långdragna procedurer. Många företag led brist på likvida medel, och med krav på höga förskottsbetalningar ökade risken för att det var likviditet, snarare än effektivitet, som avgjorde vilka företag som kunde importera. I mars 1989 sänktes emellertid kravet på förskottsbetalning till 20 procent.³⁷

De olika valutatilldelningssystemen innebar att den effektiva växelkursen, liksom den eventuella subventionsgraden, varierade mellan och inom dessa. Syftet med att kanalisera alltmer av importen via öppna licenser var bl a att nå en enhetlig jämviktskurs. Därmed skulle andra former av relativt fri import spela ut sin roll. Volymen egen- och exportfinansierad import skulle därför successivt minskas. Den 31 mars 1989 gjordes vissa ändringar i det senare programmet. Möjligheten att behålla utländsk valuta för egen import togs helt och hållet bort för traditionella exportvaror, samtidigt som gränsen sänktes från 50 till 35 procent för vissa varor i icke traditionell export (men höjdes från 10 till 35 procent för andra).³⁸

Industrin: omställningsproblem

Industrisektorn hade svåra problem när återhämtningsprogrammet inleddes. Sektorns förädlingsvärde nådde en topp 1979 för att därefter visa en (med undantag för 1984) nedåtgående trend som inte vändes förrän 1987.³⁹ Utvecklingen till och med första halvåret 1988 framgår av tabell 4.8.

Som synes sköt produktionen fart så fort återhämtningsprogrammet började förverkligas, och redan 1987 låg man över 1985 års volym. Troligen var den verkliga återhämtningen till och med större än vad tabellen indikerar eftersom siffrorna enbart baseras på företag som hade 50 anställda eller mer, och en betydande produktionsökning verkar ha ägt rum bland mindre företag.

Tabell 4.8. Industriproduktionen 1986–88 (1985 = 100)

År	Kvartal				Totalt
	1	2	3	4	
1986	86	86	108	110	97
1987	95	99	107	128	107
1988	112	101			

Källa: URT (1989a), s 14.

De sektorer som uppvisade de största ökningarna var textilier, trä, papper, kemikalier, metaller och icke-metalliska mineralprodukter, medan livsmedel, drycker och tobak hade problem. Enligt en av International Development Association (IDA)⁴⁰ redovisad siffra låg det genomsnittliga kapacitetsutnyttjandet inom industrin på 25 procent (1988), dvs på samma nivå som 1984 (men det förädlingsvärde som producerades var högre och resursåtgången förhållandevis lägre).⁴¹ Man hade således fortfarande en bra bit kvar till det i återhämtningsprogrammet uppställda målet på 60–70 procent.

Industrin brottades fortfarande med en lång rad problem. Bristen på råvaror och insatsvaror bestod i många fall, liksom defekterna i infrastrukturen – el, vatten, transport – och effektiviteten var låg inom många branscher bland annat som ett resultat av dålig företagsledning.

Det var framför allt de större industriföretagen som hade svårt att effektivisera sin produktion, medan många mindre enheter (radioapparater, färg, läsk, hantverksprodukter), som inte lika lätt fångas upp av den tillgängliga statistiken, hade expanderat. Många mindre företag hade lyckats etablera sig som exportörer. Industriexportens värde, som kalenderåret 1986 uppgick till 39,1 miljoner dollar, steg 1987 till 63 miljoner (se tabell 4.5). Denna ökning fortsatte till 72,1 miljoner 1988.

Ett av storföretagens främsta problem var deras starka importberoende (som hade ökat stadigt under de föregående två decennierna). Importandelen på insatsvarusidan beräknades ligga så högt som på 70 procent.⁴² Detta gjorde i sin tur att de villkor på vilka man kunde erhålla utländsk valuta lätt blev avgörande för produktionsförmågan. Den omläggning av va-

lutatilldelning från projektbundet bistånd till bredare definerat importstöd som ägde rum gav upphov till olika problem.

Företag som ansökte om valuta via importstödprogrammet fick vänta länge (kanske ett halvår) på att importvarorna verkligen levererades. Samtidigt måste de utstå en likviditetspåfrestning (och göra en ränteförlust) eftersom de måste deponera i princip 100 procent av den utländska valuta de ansökte om i tanzaniska shilling redan när ansökan gjordes. Slutligen var de principer som låg bakom valutatilldelningen långt ifrån glasklara utan de innehöll ett osystematiskt, oförutsägbart element.

De företag som tidigare gynnades av projektbundet bistånd gynnades också av gränsskydd. Den tanzaniska industripolitiken baserades tidigare på produktion för en skyddad hemmamarknad. I och med omläggningen av den ekonomiska politiken försvann emellertid detta skydd gradvis. Industrin tvingades konkurrera med importerade varor. Naturligtvis vållade detta en hel del irritation på många håll inom industrin och man hänvisade till "dynamiska effekter", "länkeffekter", "teknologispridning" etc för att rättfärdiga fortsatt högt skydd.

Mot detta måste man emellertid ställa det faktum att skydd tenderar att uppmuntra en produktionsstruktur som uppvisar påtagliga komparativa *nackdelar*. Det är således knappast någon tillfällighet att den av Världsbanken 1987 genomförda industristudien⁴³ fann att små företag som använde arbetsintensiva tekniker och lokala resurser i regel var långt mer effektiva än de som var stora samt kapital- och importintensiva.

Den nya politiken fick igång en omstrukturering av industrisektorn. De industrier som var konkurrenskraftiga på exportmarknaderna ökade sin produktion. Effektiva företag lyckades öka kapacitetsutnyttjandet. Deras förmåga att konkurrera om resurser med ineffektiva företag ökade, som ett resultat av att den genomsnittliga effektiva skyddsgraden sjönk, från 470 procent 1984 till 170 procent 1987,⁴⁴ samtidigt som skillnaderna mellan olika industrigrenar minskade.

Jordbruket: marknadsförings- och transportproblem

Den nya jordbrukspolitikerna lyckades förbättra jordbrukets producentpriser i förhållande till de priser som rådde i resten av ekonomin, speciellt för exportgrödorna (se tabell 4.3), såväl genom prispolitiken som genom devalveringarna av shillingen. Det visade sig dock svårt att få till stånd höjningar i reala termer genom att inflationstakten kom att ligga över den nivå som förutsattes i återhämtningsprogrammet. Dessutom hade man tur med väderleken. Skördarna var utmärkta under återhämtningsprogrammets två första år.

Fortfarande hade emellertid jordbruket stora problem – problem med starka makroekonomiska implikationer. Transport- och marknadsföringssystemet fungerade dåligt, trots vissa förbättringar sedan 1986. Vägnätet var i uselt skick och det saknades fordon för att transportera produkterna, vilket naturligtvis minskade produktionsincitamenten, eftersom varuflödena från överskotts- till underskottsområden bromsades. Under 1987/88 misslyckades Tanzania Cotton Marketing Board med att exportera 20 000 ton bomull därför att transportproblemen inte gick att lösa.⁴⁵ Fortfarande hade man inte lyckats rusta upp transport- och kommunikationsväsendet från det förfall som ägde rum under 1970-talet och förra halvan av 1980-talet.

Det var inte bara transportproblemen som gjorde att marknadsföringssystemet fungerade dåligt. Brister i företagsledning, överbyråkratisering och i många fall ren korruption bidrog starkt till ineffektiviteten. Med början 1984 omorganiserades marknadsföringen av jordbruksprodukter. *Crop authorities*, som hade arbetat även på lägre nivåer, ersattes av *marketing boards* som skulle koncentrera sina ansträngningar på distribution på den nationella nivån. Kooperativen, som hade avskaffats 1976, återinfördes. Primärkooperativ skulle köpa från bönderna och sälja till kooperativa föreningar (*unions*) vilka i sin tur skulle sälja vidare till marketing boards.

Det system som användes mellan 1976 och 1984 fungerade otillfredsställande. Frågan är i vilken utsträckning det nya

systemet ökade effektiviteten. Mycket talar för att de vinster som eventuellt gjordes var små. Kostnaderna för marknadsföring av livsmedelsgrödor ökade snabbt 1985/86–87/88. Under denna period ökade konsumentpriserna för dessa varor med i genomsnitt 124 procent medan producentpriserna steg enbart med 56 procent. Skillnaden härrör från marknadsföringsorganens ökade kostnader.⁴⁶

För livsmedelsgrödorna var distributionskostnaderna (som fördelades lika mellan kooperativen och National Milling Corporation) lika höga som producentpriset.⁴⁷ National Milling Corporation gjorde stora årliga förluster. 1986/87 uppgick dessa till 1,8 miljarder shilling och 1987/88 till 3,7 miljarder.⁴⁸ De höjningar av konsumentpriserna som ägde rum var inte tillräckligt stora för att täcka NMC:s kostnadsökningar.

För det första tvekade regeringen att höja livsmedelspriserna. Livsmedlens vikt i konsumentprisindex uppgick till inte mindre än 64 procent,⁴⁹ så en ökning av denna post skulle snabbt slå igenom i hela prisnivån. Ännu viktigare var emellertid att det inte *gick* att höja konsumentpriserna till den nivå som skulle krävas för att NMC skulle gå med vinst. NMC tenderade nämligen att utkonkurreras av privata mellanhänder som gradvis hade givits ett större manöverutrymme sedan 1984. Under 1987/88 kunde dessa leverera majs till konsumenterna i städerna till ett pris som låg 15–30 procent under det som NMC begärde.⁵⁰ Det beräknas att inte mer än 25 procent av den brödsäd som gick i handel såldes via det statligt kontrollerade distributionsnätet.⁵¹

Vissa iakttagare⁵² menar att man inte kan lägga skulden härför på NMC, därför att de privata mellanhänderna företrädesvis köpte i områden med låga transportkostnader och snabbt omsatte vad de köpt så att lagrings- och räntekostnaderna blev låga, medan NMC var hänvisat till ett ”högkostnadssegment” av marknaden. Argumentet är emellertid tvevelaktigt, eftersom det inte fanns något som hindrade NMC från att konkurrera även inom ”lågkostnadssegmentet”.

Även de organ som hanterade exportgrödorna fungerade illa. Långa förseningar i hantering, förädling och distribution ledde till snabba kostnadsstegringar. Störst problem hade

Tanzania Cotton Marketing Board, med underskott på 1,5 miljarder shilling 1986/87 och 2,7 miljarder följande år.⁵³ Dock hade exportorganen det jämförelsevis lättare än NMC, såtillvida att delar av den prishöjning som möjliggjordes av shillingens devalvering allokerades till dem i stället för till producenterna.

Den makroekonomiska konsekvensen av det dåligt fungerande officiella distributionsnätet var att inflationen låg på en högre nivå än om kooperativ och marketing boards hade fungerat effektivt. Det är rentav troligt att möjligheterna att täcka underskotten genom upplåning genererade en kumulativ process. Marknadsföringsorganen hade objektivt sett ett transportproblem. Detta gjorde det i sin tur ofta svårt att köpa upp de grödor man fått pengar för att ta hand om, men pengarna förbrukades ändå. Så länge det gick att få lån från banksystemet var incitamenten stora att låna till verksamhet som egentligen inte existerade. Kostnaderna sköt därigenom ytterligare i höjden, upplåningen ökade etc, med påföljd att inflationstakten steg.

Det rådde ingen som helst tvekan om att marknadsföringsystemet för jordbruksprodukter behövde liberaliseras ytterligare. Vissa steg i den riktningen togs t ex genom att en del större te- och sisalproducenter själva fick exportera. Dessutom behövde NMC fr o m juni 1988 inte längre köpa upp allt som de kooperativa föreningarna hade köpt. De senare hade alltså ingen garanterad avsättning längre, men de hade å andra sidan ökad frihet att sälja till andra köpare än NMC – inklusive till sådana privata mellanhänder som hade licens.

Strukturanpassningens sociala aspekter

Under de första två årtiondena efter självständigheten blev Tanzania känt för en utvecklingsstrategi som gav hög prioritet åt grundläggande social service. På 1970-talet påbörjades omfattande program för primärutbildning, sjuk- och hälsovård samt vattenförsörjning. Ambitionerna var höga och stora resurser avsattes för uppbyggnad av den sociala infrastrukturen, med betydande stöd från flera biståndsgivare.

Mot slutet av 1970-talet och under hela 1980-talet drabbades de sociala sektorerna dock hårt av den ekonomiska krisen. De olika försök att få ekonomin på fötter som gjordes under 1980-talet var naturligt nog inriktade på att stimulera produktion och ekonomisk tillväxt och betonade inte de sociala aspekterna av den förda politiken. Inte heller vid utformningen av återhämtningsprogrammet fanns det någon strategi för att förhindra eventuella negativa effekter på fattiga och socialt svaga grupper eller för att lösa problemen inom de sociala sektorerna. Återhämtningsprogrammet tog lika lite som de tidigare strukturanpassningsprogrammen några explicita fördelningspolitiska hänsyn.

Det är svårt att säga något bestämt om de sociala nettoeffekterna av återhämtningsprogrammet. Ekonomiska strukturanpassningsprogram kan sägas påverka den sociala välfärden huvudsakligen på två sätt: dels via inkomster, inkomstfördelning och sysselsättning, dels via utbudet av sociala tjänster. Under 1980-talets ekonomiska kris anpassade sig hushållen sig till de nya ekonomiska förhållandena bl a genom att förändra sina konsumtionsmönster och diversifiera sina inkomstkällor, förmodligen i allt större utsträckning till aktiviteter inom den informella sektorn. Data saknas praktiskt taget helt om den informella sektorn, och utan data kan vi inte skaffa oss en realistisk bild av hur inkomsterna påverkades av återhämtningsprogrammet. Vad vi dock kan göra är att peka på vissa urskiljbara förändringstenden- ser.

Inkomster och inkomstfördelning

När man talar om strukturanpassningens inkomsteffekter bör man klart skilja mellan absolut inkomstnivå och relativ inkomstfördelning. Realinkomsterna i den formella sektorn, dvs offentlig förvaltning, parastatals och större privata företag, föll med all sannolikhet, främst som ett resultat av den fortsatt höga inflationstakten, trots att regeringen genomförde vissa nominella löneökningar för offentligt anställda. Den formella inkomsten utgjorde dock endast en mindre del

av hushållens totala inkomster, och vi vet inte hur totalinkomsterna utvecklades. Det är t ex inte otänkbart att försämrade inkomstmöjligheter och minskad sysselsättning i den formella sektorn ledde till innovationer inom den informella sektorn som innebar faktiska realinkomstökningar.

Redan före återhämtningsprogrammet började regeringen vidta vissa åtgärder för att krympa den offentliga sektorns storlek. I programmet betonades betydelsen av att minska både antalet offentligt anställda och antalet parastatals ytterligare. Den friställda personalens inkomstutveckling berodde dock därmed i hög utsträckning på vilka alternativa sysselsättningsmöjligheter som existerade inom den privata formella sektorn, inom den informella sektorn och inom jordbruket, samt på vilken stimulans dessa sektorer gavs.

Det påstås ibland att sänkta reallöner och sysselsättningsmöjligheter i den formella sektorn ledde till att antalet fattiga ökade och att de redan fattiga blev ännu fattigare. Andra bedömare håller dock för troligt att endast ett fåtal fick sin realinkomst och levnadsstandard sänkt till följd av återhämtningsprogrammet. Man menar att den återhämtning av ekonomin som har skett kom de allra flesta grupper i samhället tillgodo. Den innebar följaktligen en förbättring i förhållande till den situation som rådde i början på 1980-talet, dvs under en ekonomisk kris *utan* strukturanpassningsåtgärder.⁵⁴

Livsmedelssubventionerna togs bort, men detta innebar knappast några negativa förändringar för de fattigaste grupperna. Det fanns tidigare inte något system som garanterade att just de fattiga fick tillgång till de subventionerade varorna, utan de var ofta hänvisade till de parallella marknaderna där priserna var avsevärt högre.

Ser man till den relativa inkomstfördelningen verkade förmodligen de ekonomiska reformerna utjämnande i vissa avseenden men ledde till ökade inkomstklyftor i andra. Den dominerande utjämnande effekten torde vara inkomstfördelningen från lönearbetarna i städerna till jordbruksbefolkningen, som sedan andra hälften av 1970-talet hade drabbats av relativt sett minskade inkomster.⁵⁵ Det var också på landsbygden som den fattigaste delen av befolkningen fanns. Omfördelningen till jordbrukssektorn åstadkoms genom en

förbättring i jordbrukets bytesförhållanden bl a till följd av de ökade producentpriserna på exportgrödor och växelkursjusteringarna. Sannolikt hade också den ökade liberaliseringen av både den interna och den externa handeln en utjämnande effekt. Livsmedel kunde lättare forslas från överskotts- till underskottsregioner, och tillgången på konsumtionsvaror, som tidigare var knapp och mycket ojämnt fördelad mellan olika regioner, framför allt på landsbygden, hade både ökat och blivit jämnare fördelad över landet.⁵⁶

Vissa tendenser till ökade inkomstklyftor kunde dock skönjas, åtminstone inom den informella sektorn, och möjligtvis också inom den formella. Liberaliseringarna hade bidragit till att en inhemsk klass av entreprenörer uppstod, framför allt i städerna. Denna grupp hade förmodligen fått betydligt större inkomster och förmögenheter. Det bör dock poängteras att de ökade effektivitetskrav som återhämtningsprogrammet förde med sig premierade dem som skaffade sig inkomster från produktiva aktiviteter i förhållande till dem som i den tidigare bristekonomin gjorde övervinster. En form av ojämlikhet i inkomstfördelningen skulle därmed ha ersatts av en annan, mer effektiv, och därmed möjligen också "bättre". Eftersom majoriteten av befolkningen, inte minst den fattigaste delen, bodde på landsbygden och huvudsakligen var verksam inom jordbruket, är det dock sammanfattningsvis troligt att de utjämnande effekterna av återhämtningsprogrammet dominerade över tendenserna till ökade inkomstklyftor i städerna.

Social infrastruktur

Situationen inom de sociala sektorerna – hälso- och sjukvård, utbildning och vattenförsörjning – var på många sätt otillfredsställande, och förhållandena verkar ha förvärrats under 1980-talets ekonomiska kris. Att sektorerna skulle ha drabbats av *dramatiska* försämringar är det inte mycket som pekar på. Däremot låg både kvantiteten och kvaliteten på de offentligt tillhandahållna tjänsterna långt under de uppsatta målen.

Även om bristande finansiella resurser utgjorde ett stort problem, fanns det en rad andra grundläggande brister, inte minst organisatoriska. Problemen inom de sociala sektorerna hade således orsakats av förhållanden som existerade redan innan återhämtningsprogrammet infördes, och de flesta av dem kom till uttryck även tidigare.

En grundläggande förutsättning för uppbyggnad av en bestående social infrastruktur är att de uppsatta målen är realistiska i förhållande till de resurser, både inhemska och utländska, som kan genereras av den egna ekonomin. Dessa resurser, och deras tillväxt, sätter ytterst gränserna för vad de sociala sektorerna kan prestera. Det är i detta perspektiv de långsiktiga effekterna av återhämtningsprogrammet bör ses. Om återhämtningen av ekonomin fortsätter kan programmet på lång sikt skapa förutsättningar för en stabil social sektor genom att stimulera produktionen och den ekonomiska tillväxten.

Problemen inom hälso- och sjukvård, utbildning och vattenförsörjning var i stor utsträckning gemensamma.⁵⁷ Inom alla tre sektorerna rådde det brist på materiel av olika slag: medicin och förbrukningsartiklar, läroböcker och skolbänkar, utrustning till vattenpumpar och reservdelar. Otillräckliga transportmöjligheter skapade stora svårigheter för sjukvården på landsbygden och för vattenförsörjningsprogrammen. Ett annat bekymmer var det bristande underhållet av lokaler och utrustning. Sjukhus och andra hälsoinrättningar, liksom många skolor, var i ett bedrövt skick eftersom de inte hade reparerats på många år.

Dessa problem kan i viss utsträckning förklaras av den reursbrist som dels hade orsakats av sektorns överdimensionering, dels hade följt i den ekonomiska krisens spår. Andelen offentliga utgifter för de tre sektorerna, i förhållande till de totala offentliga utgifterna, ökade något under första hälften av 1980-talet. Under återhämtningsprogrammets första två år sjönk dock andelen. I reala termer ökade de offentliga utgifterna mellan 1983/84 och 1987/88 med ca 18 procent för hälso- och sjukvård, ca 7 procent för utbildning och ca 26 procent för vattenförsörjning. Med en befolkningstillväxt på 2,8 procent per år⁵⁸ motsvarade detta en real utgiftsökning per

capita på ca 6 procent respektive 14 procent för hälso- och sjukvård och vattenförsörjning och en real utgiftsminskning per capita med ca 5 procent för utbildningssektorn.

I viss mån orsakades problemen av brist på utländsk valuta. Mediciner och förbrukningsartiklar inom sjukvården importerades nästan helt och hållet. Å andra sidan hade mediciner givits hög prioritet vid den centrala allokeringen av utländsk valuta. En avsevärd förbättring i tillgången på mediciner uppges dock ha kommit till stånd efter införandet av systemet med egenfinansierad import i mitten av 1984⁵⁹ och man förväntades öka importen ytterligare i och med införandet av öppna licenser. Detta var i så fall en direkt omedelbar positiv effekt av återhämtningsprogrammet. Den motverkades dock delvis av effekten av devalveringarna, som höjde det inhemska priset på mediciner och andra importerade varor avsevärt.

Inom alla tre sektorerna utgjorde bristen på kvalificerad personal, sjukvårdspersonal, lärare och teknisk personal, liksom personalens bristande motivation, ett stort problem. Det var svårt att rekrytera personal och många lämnade sina statliga anställningar helt eller delvis för att i stället tjänstgöra i privata skolor och sjukhus, i andra näringar eller till och med utomlands. Det var uppenbart att incitamenten att stanna inom den offentliga sektorn var svaga: låga löner, negativ reallöneutveckling, små möjligheter till befordran och även i övrigt dåliga arbetsförhållanden.

Under återhämtningsprogrammet visade regeringen dock en ambition att öka incitamenten. Lärarnas löner höjdes med 25 procent 1987 (utöver de höjningar som gjordes för alla offentliganställda 1986, 1987 och 1988) och ansågs därför vara bra jämfört med lönerna för andra statsanställda med motsvarande kvalifikationer. Även bostadsbidragen för statsanställda ökades och i Dar es Salaam infördes ett månatligt resebidrag.⁶⁰

Om produktionen och den ekonomiska tillväxten bestämmer storleken på de tillgängliga resurserna är organisatoriska och institutionella förhållanden av avgörande betydelse för hur effektivt de utnyttjas. Det förefaller vara här de främsta orsakerna till bristerna i den sociala infrastrukturen

fanns. Alla tre sektorerna hade institutionella, organisatoriska och administrativa problem. Ansvaret för sjukvård, utbildning och vattenförsörjning delades mellan regeringen och de lokala förvaltningarna (som återinfördes 1983). De senare förblev dock svaga. Det rådde brist på kvalificerad administrativ och arbetsledande personal och man var starkt beroende av finansiering från centralregeringen. Arbets- och ansvarsfördelningen mellan centralregering och lokal administration var många gånger oklar, ineffektiv och dåligt samordnad. Att de sociala programmen ofta finansierades av en rad utländska biståndsgivare bidrog ytterligare till den oklara ansvarsfördelningen i den löpande verksamheten.

Under återhämtningsprogrammet började regeringen i högre grad avgiftsbelägga vissa sociala tjänster, bl a inom sjukvården och utbildningen. Skolavgifterna höjdes och i många primär- och sekundärskolor måste föräldrarna betala för läroböcker, skolbänkar och städning.⁶¹ Inom sjukvården försökte man införa registreringsavgifter. Dessa slopades emellertid igen, eftersom sjukhusbesökarna inte fick det som de betalat för på grund av brist på mediciner. Avgifterna innebar naturligtvis en ekonomisk påfrestning för åtminstone de sämst ställda grupperna. Man kan dock förmoda att många är beredda att betala om de kan garanteras sociala tjänster av kvalitet.

Hot mot utvecklingen

Det är i dag svårt att säga något tillförlitligt om den framtida utvecklingen av Tanzanias ekonomi. Erfarenheterna från återhämtningsprogrammet tyder dock på att det finns anledning till försiktig optimism, om man fortsätter på den inslagna vägen med ökad marknadsorientering och lyckas upprätthålla valutainflödet. Det förefaller inte råda några tvivel om att den politiska viljan finns hos regeringen att genomföra omfattande reformer i riktning mot en mer marknadsstyrd och mindre reglerad ekonomi. Visserligen existerar fortfarande en tidvis högljudd opposition inom det statsbärande partiet, i den traditionella, och mer dogmatiska, gruppen

kring Nyerere, mot regeringens pragmatiska linje. Det är oklart vilket stöd denna grupp har inom partiet, statsförvaltningen och befolkningen i stort, men enligt vissa bedömare utgör denna opposition inte något större hot mot utvecklingen. Det är naturligtvis möjligt att gruppens inflytande skulle kunna öka igen om regeringens politik misslyckas eller förlorar de ekonomiska aktörernas förtroende.

Ett verkligt hot mot den ekonomiska och sociala utvecklingen är trögheten i den institutionella strukturen. Den byråkratiska apparaten i Tanzania är omfattande, och motstånd mot en omstrukturering av systemet kan förväntas från dem som riskerar att förlora sina positioner, t ex inom de statliga företagen. Så länge dessutom incitamenten förblir svaga kan det bli svårt att motivera till förändring och ökad effektivitet.

För att göra regeringspolitiken trovärdig och stimulera den ekonomiska tillväxten, är det av avgörande betydelse att man lyckas upprätthålla valutainflödet och styra det till effektiv användning. I detta sammanhang spelar de utländska biståndsgivarna en betydande roll, då de finansierar en stor del av Tanzanias import. Det är viktigt att de i realiteten stöder vad de länge pläderat för, nämligen att marknadsmekanismen är bättre på att allokera utländsk valuta än det administrativa systemet. Då räcker det inte bara att styra över biståndsmedel från projekt och annat bundet stöd till mer obundna former som import- och betalningsbalansstöd, utan resurser bör även styras från den administrativa till den fria valutaallokeringen inom det nuvarande systemet med öppna licenser. Om biståndsgivarna och den tanzaniska regeringen fortsätter att finansiera relativt ineffektiv verksamhet föreligger en allvarlig risk för att den nya ekonomiska politiken inte lyckas åstadkomma det effektiva resursutnyttjande som är nödvändigt för en varaktig återhämtning i ekonomin.

Noter

- ¹ Bevan m fl (1988).
- ² Ndulu (1987).
- ³ URT (1986), s 14.
- ⁴ Lipumba (1988b), s 4.
- ⁵ A a, s 4–5.
- ⁶ TET (1988c), s 12.
- ⁷ IDA (1988), s 4.
- ⁸ Lipumba (1988), s 11.
- ⁹ IMF (1988b), s 4.
- ¹⁰ Lipumba (1988b), s 11.
- ¹¹ TET (1988b), s 61.
- ¹² TET (1988c), s 17.
- ¹³ TET (1989), s 54.
- ¹⁴ Banda (1988), s 10–11.
- ¹⁵ IMF (1988a), s 76.
- ¹⁶ TET (1989), s 8.
- ¹⁷ Befolkningsstillväxten beräknas till 2,8 procent per år (URT [1989b]).
- ¹⁸ TET (1988b), s 55. Det måste understrykas att BNP-siffrorna inte är speciellt tillförlitliga eftersom de endast till en mindre del härrör från direkta mätningar. För jordbruket existerar tillförlitliga data endast för exportgrödorna. Troligen underskottas tillväxten i BNP under återhämtningsprogrammet av de officiella BNP-siffrorna eftersom dessa inte fångar upp aktiviteter som småskalig industriproduktion, privat byggnadsverksamhet och detaljhandel som baseras på privatfinansierad import. Alla dessa sektorer har visat stor vitalitet sedan 1986 (IMF [1988a], s 1).
- ¹⁹ URT (1989a), s 14.
- ²⁰ Lipumba (1988a), s 48–51.
- ²¹ En sammansättning av ovanstående och andra exportfrämjande åtgärder återfinns i Mwandoro (1988).
- ²² IMF (1988a), s 30.
- ²³ BoT (1989a), s 9.
- ²⁴ A a, s 13.
- ²⁵ Larsson (1989), s 7.
- ²⁶ IMF (1988a), s 38.
- ²⁷ A a, s 40.
- ²⁸ Larsson (1989), s 7.
- ²⁹ BoT och IBRD (1989).
- ³⁰ De Vylder (1988), s 27.
- ³¹ Larsson (1989), s 7–8.
- ³² Se tex de Vylder (1988), Havnevik, Odén och Skarstein (1989), Ossoro (1988) och World Bank (1987).
- ³³ De Vylder (1988), s 29.
- ³⁴ IDA (1988), s i–ii.

- ³⁵ Karamagi m fl (1988).
³⁶ Mwanatongoni (1989); BoT och IBRD (1989).
³⁷ Mwanatongoni (1989).
³⁸ BoT (1989b).
³⁹ Wangwe (1988), s 34.
⁴⁰ IDA (1988), s 22.
⁴¹ Det är i en del fall tveksamt i vilken utsträckning installerad kapacitet verkligen är användbar efter att ha förfallit under en följd av år. Det är således möjligt att jämförelsen haltar en smula.
⁴² Wangwe (1988), s 41.
⁴³ World Bank (1987).
⁴⁴ IDA (1988), s 10.
⁴⁵ IMF (1988a), s 10.
⁴⁶ Banda (1988), s 13.
⁴⁷ A a, s 14.
⁴⁸ URT (1989c), s 40.
⁴⁹ Banda (1988), s 8.
⁵⁰ TET (1988c), s 19.
⁵¹ Banda (1988), s 13.
⁵² A a, s 15.
⁵³ URT (1989c), s 40.
⁵⁴ Van Arkadie och Rutayisire (1988).
⁵⁵ Bevan m fl (1988).
⁵⁶ Hyuha och Ndulu (1989).
⁵⁷ Se *text Bistånd Utvärderat* (1987), Maganya m fl (1988), URT (1989d), (1989e).
⁵⁸ URT (1989b).
⁵⁹ Jonsson (1988).
⁶⁰ Andersson och Rosengart (1987), s 11, 14; URT (1988), s 29–30.
⁶¹ Mbelle (1989), s 15.

Referenser

- Andersson, Göran och Rosengart, Gunilla (1987), *Education in Tanzania – Government Expenditure 1983–1987*. SIDA, Stockholm
- Banda, T E (1988), *Agricultural Pricing Policy under the Economic Recovery Programme*. Papper presenterat vid the Fifth Economic Policy Workshop, 23–25 maj. Dar es Salaam
- Bevan, David H; Bigsten, Arne; Collier, Paul och Gunning, Jan W (1988), "The Decline on Tanzanian Incomes during the 'Nyerere Experiment': Evidence from Household Surveys", i: Wouter van Ginneken (red), *Trends in Self-Employment Incomes. Case Studies on Developing Countries*. International Labor Office, Genève
- Bigsten, Arne (1988), "Finns det hopp för Tanzania?", *Ekonomisk Debatt*, Vol 16

- Bistånd Utvärderat (1987), "Hälsovård i Tanzania", Nr 3, SIDA, Stockholm
- BoT (Bank of Tanzania) (1987), *Economic Bulletin for the Quarter Ended 31st December, 1986*. Dar es Salaam
- BoT (1989a), *Economic and Operations Report for the Year Ended 30th June, 1988*. Dar es Salaam
- BoT (1989b), "Notice to the Public Retention Scheme", *Daily News*, 24 mars. Dar es Salaam
- BoT och IBRD (Bank of Tanzania och International Bank of Reconstruction and Development) (1989), *Open General License (OGL) Facility*, 5 januari. Dar es Salaam
- Cook, Christy D (1984), "Dimensions of Food Security/Insecurity: Tanzania, A Case Study". MA thesis, Department of Economics, University of Dar es Salaam
- De Vylder, Stefan (1988), *Import Support to Tanzania: The Macroeconomic Framework and Medium-Term Prospects*. Studies from the Evaluation Section, SIDA, Stockholm
- Havnevik, Kjell, Odén, Bertil och Skarstein, Rune (1989), *Nordic Commodity Import Support to Tanzania: Major Issues*. Diskussionspapper presenterat vid the Tanzanian-Nordic Commodity Import Support Seminar, 26–27 januari. Dar es Salaam
- Hyuha, Mukwanason och Ndulu, Benno J (1989), "Inflation and Economic Recovery in Tanzania: Some Empirical Evidence", *Uchumi (Journal of the Economic Society of Tanzania)*, Vol 2
- IDA (International Development Association) (1988), *Tanzania: Industrial Rehabilitation and Trade Adjustment Program*. IDA/R88–125, Washington, D C
- IMF (International Monetary Fund) (1988a), *Tanzania – Recent Economic Developments*. SM/88/153, Washington, D C
- IMF (1988b) *Tanzania – Structural Adjustment Facility – Medium-Term Economic and Financial Policy Framework, 1988/89–1990/91*. EDB/88/318, Washington, D C
- Jonsson, Urban (1988), *The Health Sector in Tanzania 1980–1987*. Papper presenterat vid the Fifth Economic Policy Workshop, 23–25 maj. Dar es Salaam
- Karamagi, Innocent; Mbelle, Ammon V Y och Ndulu, Benno J (1988), *Report on the Utilization of the (New) Open General License (OGL) Scheme, (First Draft)*. Department of Economics, University of Dar es Salaam. Dar es Salaam
- Larsson, Karl-Anders (1989), *Industry in Tanzania and the Role of Swedish Assistance*. Internt diskussionspapper, Planeringssekretariatet, SIDA, Stockholm
- Lipumba, Nguyuru H I (1988a), "Domestic Supply Constraints versus Market Access: International Trade and Economic Development in Tanzania", i: John Whalley (red), *The Small among the Big, Vol II: Country Studies from a Ford Foundation Project on Developing Countries and the Global Trading System*. Centre for the Study of International Economic Re-

- lations, Univerity of Western Ontario. London, Ontario
- Lipumba, Nguyuru H I (1988b), *The Macroeconomic Performance of the Economic Recovery Programme and Medium Term Policy Issues*. Papper presenterat vid the Fifth Economic Policy Workshop, 23–25 maj. Dar es Salaam
- Maganya, Ernest; Naho, Alex och Tibaijuka, Anna K (1988), *A Study of the Socio-Economic Effects of Structural Adjustment Programmes: The Case of Tanzania. A Research Proposal*. Economic Research Bureau och Institute of Development Studies, University of Dar es Salaam. Dar es Salaam
- Mbelle, Ammon (1989), *The Impact of Structural Adjustment Programmes on the Education Sector: A Background Paper*. Department of Economics, University of Dar es Salaam. Dar es Salaam
- Mwanatongoni, Mbena (1989), "Imports Cash Cover Now 20 Per Cent", *Business Times*, March 24. Dar es Salaam
- Mwandoro, M K (1988), *Trade Promotion*. Papper presenterat vid the Fifth Economic Policy Workshop, 23–25 maj. Dar es Salaam
- Ndulu, Benno J (1987), *Stabilization and Adjustment Policies and Programmes, Country Study 17, Tanzania*. WIDER, Helsingfors
- Ossoro, Nehemiah (1988), *The Impact of Foreign Exchange Allocation on Manufacturing Sector in Tanzania*. Papper presenterat vid Economic Research Bureau Seminar, 28 juni, University of Dar es Salaam. Dar es Salaam
- Presidential Commission of Enquiry into Monetary and Banking System in Tanzania (1989), "Public Notice", *Daily News*, 27 mars. Dar es Salaam
- TET (Tanzanian Economic Trends) (1988a), Vol 1, No 1. Economic Research Bureau, University of Dar es Salaam och Ministry of Finance, Economic Affairs and Planning. Dar es Salaam
- TET (1988b), Vol 1, No 2. Economic Research Bureau, University of Dar es Salaam och Ministry of Finance, Economic Affairs and Planning. Dar es Salaam
- TET (1988c), Vol 1, No 3. Economic Research Bureau, University of Dar es Salaam och Ministry of Finance, Economic Affairs and Planning. Dar es Salaam
- TET (1989), Vol 1, No 4. Economic Research Bureau, University of Dar es Salaam och Ministry of Finance, Economic Affairs and Planning. Dar es Salaam
- URT (United Republic of Tanzania) (1986), *Tanzania Government Programme for Economic Recovery*. Dar es Salaam
- URT (1988), *Speech by the Minister for Finance, Economic Affairs and Planning, Ndugu C D Msuya, (M P) to the National Assembly on the 16th June, 1988 when Presenting the Annual Development Plan and Estimates of Government Revenue and Expenditure for the Financial Year 1988/89*. Dar es Salaam
- URT (1989a), Bureau of Statistics, Ministry of Finance, Economic Affairs

- and Planning, *Industrial Commodities, Quarterly Report 88:1*. Dar es Salaam
- URT (1989b), Bureau of Statistics, Ministry of Finance, Economic Affairs and Planning, *1988 Population Census: Preliminary Report*. Dar es Salaam
- URT (1989c), Marketing Development Bureau, Ministry of Agriculture and Livestock Development, *Annual Review of Agricultural Marketing 1988*. Draft. Dar es Salaam
- URT (1989d), Ministry of Health and Social Welfare, *Social Dimensions of Adjustment (SDA). Formulation of Short Term Emergency Programme*. Dar es Salaam
- URT (1989e), Ministry of Water, *Social Dimensions of Adjustment for Water Sector Development (Working Draft)*. Dar es Salaam
- Van Arkadie, Brian och Rutayisire, Laurean W (1988), *The Impact of Structural Adjustment on Income Distribution: A Contribution to an Analytical Framework*. Papper presenterat vid Workshop on the Analytical Framework for the SDA Project in Tanzania, Arusha International Conference Centre, 7–10 december. Arusha
- Wangwe, Samuel (1988), "Recovery of the Industrial Sector: Some Lessons from Experience", *Tanzanian Economic Trends*, Vol 1, No 3
- World Bank (1987), *Tanzania: An Agenda for Industrial Recovery*. Report No 6357-TA, Washington, D C

Kleptokratin: Haiti

5. *Haiti från Columbus till Duvalier*

Spanjorerna

Den 6:e december 1492 landsteg Columbus på Haitis nordvästspets, nära nuvarande Môle St Nicolas. Härifrån seglade han österut, längs öns nordkust. På juldagen led hans största skepp, Santa María, skeppsbrott mellan nuvarande Cap Haïtien och Fort Liberté. Skeppet förvandlades till vrak och av spillrorna byggdes ett fort som kom att bilda den första vita kolonin på ön, *La Navidad*. Ett fyrtiotal man lämnades kvar och Columbus återvände med sina två återstående skepp till moderlandet. Kolonins livstid blev dock kort. Vid sin återkomst i november följande år fann amiralen att fortet jämnats med marken och att alla kolonisterna dödats av indianerna som hämnd för de grymheter och orättvisor de senare hade fått utstå.¹

De indianer som vid denna tid befolkade ön var tainos, ett fredligt folkslag, som levde på majs och kassava, rökte tobak och var framstående konsthantverkare med korgar och keramik som specialiteter.² Tainos kallade ön "Haïti" – bergigt land. Columbus döpte den till La Isla Española, i latiniserad form Hispaniola. Haiti eller Hispaniola var "ön som Colum-

bus älskade” och han beskrev den i hänförelsefulla ordalag:

... i hela Kastilien finns inget land som kan jämföras med detta i skönhet och förträfflighet.³

La Española är ett underverk: bergskedjorna och bergen och låglanden och åkerlanden och jordarna är så vackra och feta för att plantera och så i, för att föda upp boskap av alla slag, [lämpliga] för byggnader i städer och byar. Hamnarna vid havet skulle ingen tro på utan att ha sett dem och i floderna finns det rikligt och gott om bra vatten, mestadels guldförande.⁴

Columbus var, liksom de flesta spanjorer som i fortsättningen kom till Hispaniola, i första hand på jakt efter mera handfasta värden. I sitt sökande efter guld ”införde ... [spanjorerna] kristendomen, tvångsarbete i gruvorna, mord, våldtäkt, blodhundar, främmande sjukdomar och konstgjord svält (genom att förstöra odlingarna för att underkupa de upproriska).”⁵

Hur stor indianbefolkningen var vid spanjorernas ankomst är osäkert. Uppskattningarna varierar mellan 100 000 och åtta miljoner.⁶ Den exakta siffran spelar emellertid mindre roll. Det viktiga är att 1508 återstod bara 60 000, och fyrtio år senare fanns endast en spillra på mindre än 500 kvar.⁷ För att tillfredsställa behovet av billig arbetskraft började i stället från år 1517 negerslavar att införas från Västafrika. De stora guldfyndena uteblev dock helt. Hispaniola, och särskilt då den västra delen, förmådde aldrig locka till sig immigranter från moderlandet i någon större utsträckning, utan västra delen av ön förblev i det närmaste okoloniserad under de första hundra åren efter upptäckten.⁸

Den franska kolonin

Det vakuum som spanjorerna skapat genom att utrota tainos fylldes snart. 1588 slogs Filip II:s oövervinneliga armada tillbaka utanför Englands kust. Guldseklet och den spanska hegemonin i Europa var slut. I Nya Världen hade Francis Drake

två år tidigare plundrat Hispaniolas huvudstad Santo Domingo. Detta blev upptakten till en lång rad attacker från engelska, holländska och franska kapare mot Hispaniola. Ön Tortuga norr om Haiti var piraternas eller buccanjärernas bas:

Till Tortuga kom flyktingar undan rättvisan, förrymda gälarslavar, gäldenärer som var ur stånd att betala sina skulder, lycksökare på jakt efter äventyr eller en snabb förmögenhet, män av alla brott och alla nationaliteter.⁹

År 1659 hade fransmännen lyckats få övertaget på Tortuga och 1665 utnämndes den förste franske guvernören över Haiti.¹⁰ Många av de laglösa från Tortuga slog sig ner på slätterna i norra Haiti, där de började odla kakao, indigo, och bomull, vilka exporterades tillsammans med mahogny. Den lilla kolonin utvecklades snabbt med hjälp av de från Västafrika importerade slavarna. Sockerrör, citrusfrukter, brödfrukt och mango infördes. De oroliga krigsåren i slutet av 1600-talet ledde till att en garnison, Cap Français (senare Cap Haïtien), upprättades. Det återstod för Spanien endast att även formellt avträda den västra tredjedelen av Hispaniola till Frankrike. Detta skedde som en del av freden i Rijswijk 1697, efter det pfalziska tronföljdskriget.

Fransmännen kallade sin koloni Saint-Domingue. Tiden 1697–1789 var en för denna koloni politiskt och militärt lugn period, under vilken ekonomin bringades till en oförliknelig blomstring.¹¹ Exporten sköt fart. Sockret och det på 1720-talet införda kaffet blev de viktigaste exportprodukterna. Sjuårskriget med England 1756–63 höll en tid tillbaka exportökningarna, då den engelska flottan behärskade haven och gjorde samfärdseln besvärlig, men under de följande femton åren fördubblades exportvärdet. Saint-Domingue blev Frankrikes ledande västindiska koloni. De exportvaror som producerades var av allra högsta kvalitet:

Varje kaffebuske producerade i genomsnitt en skålpundsvikt som ibland var lika hög som mockakaffets. Bomull växte vilt, utan någon tillsyn, på stenig mark och i klipp-

skrevor. Indigo växte också av sig själv. Tobaken bar större blad där än någon annanstans i Amerika och var ibland kvalitetsmässigt i nivå med Havannas produkter. Saint-Domingues kakaoböner var syrligare än Venezuelas och var inte underlägsna i andra avseenden; erfarenheten hade visat, att den choklad som tillverkades av de två kakaosorterna i förening hade en mera utsökt smak än den som tillverkades enbart av kakao från Venezuela.¹²

1783 producerade Saint-Domingue två tredjedelar av de tropiska produkter som kom från Frankrikes kolonier. Sockerproduktionen samma år var nästan lika stor som på alla de brittiska öarna i Karibiska havet tillsammans. Tillväxttakten i sockerexporten överskuggades dock av kaffets frammarsch. Denna gick så snabbt att den lilla kolonin vid tiden för franska revolutionens utbrott tillhandahöll 60 procent av hela världens kaffe.¹³

Merkantilsystemet gjorde att Saint-Domingue endast kunde sälja sina produkter till moderlandet. Varorna måste dessutom transporteras på franska fartyg. Detta konstlade beroende kringgicks genom smuggling. Sirap och socker fördes i hemlighet till Nordamerika och indigo, bomull och socker till Jamaica. Efter nordamerikanska frihetskrigets slut 1783 öppnade sig en potentiellt mycket lönande marknad i de före detta brittiska kolonierna.¹⁴ Från år 1784 liberaliserades de franska handelsbestämmelserna, så att legal export till USA och Västeuropa blev möjlig för kolonisterna i Saint-Domingue. Ökad efterfrågan på bägge dessa marknader ledde till snabba produktionsökningar i Saint-Domingue. Kaffe- och bomullsproduktionen ökade med mer än 50 procent fram till franska revolutionen.¹⁵

Vid franska revolutionens utbrott var Saint-Domingue "Antillernas pärla", Frankrikes och hela världens rikaste koloni. "Rik som en creole"¹⁶ var ett allmänt talesätt i dåtidens Frankrike. Statistiken var anmärkningsvärd. 1789 svarade Saint-Domingue för mer än 40 procent av värdet av Frankrikes utrikeshandel. Ingen annan koloni i världen bidrog så mycket till moderlandets ekonomi. Man räknar med att av Frankrikes dåvarande befolkning på 27 miljoner, runt 5 mil-

joner var direkt beroende av handeln med Saint-Domingue.¹⁷

Kolonin själv var ojämnt utvecklad. Den mest befolkade delen var nordprovinsen runt Cap Français, där de flesta socker- och kaffeplantagerna låg. Under senare hälften av 1700-talet blev Artibonitedalen produktivt utnyttjad med hjälp av bevattningsanläggningar. Sydprovinsen och landets inre delar förblev relativt outvecklade under hela kolonialtiden. Urbaniseringsgraden var mycket låg. Största stad var Cap Français med ca 20 000 invånare, följd av Port-au-Prince med 8 000. Övriga städer var snarast att betrakta som byar. St Marc hade 1789 endast 150 hus, Môle St Nicolas 250, Léogâne mellan 300 och 400 och Jacmel så få som 40.¹⁸

Saint-Domingue var ett strängt klassindelad samhälle. Överst stod byråkratin som nästan uteslutande bestod av fransmän från hemlandet. Främst bland de vita kolonialisterna stod företrädesvis stora plantageägare och rika köpmän, vilka tillsammans med byråkraterna kallades *grands blancs*. Alla andra vita var *petits blancs*: plantageförmän, småstadsadvokater, bokhållare, handelsmän, små plantageägare med ett fåtal slavar etc, ”småfolk, ivrigt sysselsatta med att klättra uppåt socialt och rådlösa vita som slött gled neråt”.¹⁹ Under det vita småfolket stod *gens de couleur*, alla fria personer med negerblod i ådrorna.²⁰ Längst ner, slutligen, stod slavarerna. 1790 fanns i kolonin 40 000 vita, 28 000 fria färgade och 452 000 slavar.²¹

Ludvig XIV:s *Code Noir* från 1685²² fastslog i artikel 59 vilka rättigheter de fria färgade hade. När en slav blev fri skulle han betraktas som fransk medborgare i alla avseenden. Han fick äga jord, rösta, bära vapen, gifta sig med vem han ville, resa överallt, ha vilket arbete som helst och själv äga slavar. Ett stort antal slavar frigavs under sjuttonhundratalet, de flesta därför att de hade en vit man till fader. Konkubinatet betraktades som fullt normalt i Saint-Domingue. Många färgade hade varit fria i två, tre eller rentav fyra generationer när frigörelsen från Frankrike kom, och en del hade hunnit samla betydande förmögenheter. Vissa källor uppger att *gens de couleur* 1791 ägde en tredjedel av all jord och en fjärdedel av alla slavar i Saint-Domingue. Mera försiktiga

uppskattningar ger siffran en femtedel för bägge slagen av egendom.²³

Det sociala avancemang, som rikedomssamlandet innebar, ledde till att de vita kolonisternas rasfördomar klart manifesterades. En lång serie lagar avsedda att hålla de fria färgade nere genomfördes under senare hälften av 1700-talet. Kulmen nåddes under de tjugo år som närmast föregick upproret:

... den frie måste utstå öppet uttalad diskriminering. En efter en upphävdes hans rättigheter från Code Noir. Han fick inte inneha något ansvarsfyllt ämbete, varken i domstolarna eller milisen, ty detta skulle ha satt honom över vita personer. Vissa yrken, som guldsmedens, var stängda för honom därför att de medförde välstånd; andra, speciellt medicin och apotekarkonst var förbjudna, då de vita skulle kunna bli förgiftade; juridik och teologi var stängda för honom på grund av deras offentliga och ärofulla natur. Färgade kvinnor förbjöds 1768 att äkta vita män. 1779 inleddes en serie lagar som var avsedda att förödmjuka den färgade personen offentligt: hans kläder måste vara gjorda av annat material än den vites och vara olika skurna; han måste vara inomhus klockan nio på kvällen; han fick inte sitta i samma avdelning som vita i kyrkor och på teatrar.²⁴

I botten på den sociala pyramiden återfanns slavarna: svarta och mulatter. Man ser ofta uppgifter om att de flesta slavarna skulle ha kommit från Dahomey och Guinea, men som James Leyburn visat, är detta inte säkert. Slavarna kom från åtminstone 38 olika afrikanska regioner och från tre eller fyra gånger så många olika stammar.²⁵ Slavhandeln utvidgades snabbt under kolonins blomstringsperiod.²⁶ På 1720-talet importerades ungefär 4 000 per år, 1753 5 000, 1771 10 000, 1786 27 000 och 1787–89 slutligen 40 000 varje år.²⁷ Ekonomin byggde helt på att denna import upprätthölls och ökades. Dels var en slavkvinna vanligen steril under två år efter de vedermödor hon fått utstå under resan över Atlanten,²⁸ dels var produktionsmetoderna inte inrättade på sådant sätt att slavarnas reproduktion vidmakthölls. Cyril James har beskrivit de straff och den behandling slavarna fick utstå:

För de lindrigaste förseelser fick slaverna de strängaste straff. Code Noir från 1685 sanktionerade piskning, och 1702 tyckte en kolonist, en markis, att varje bestraffning som krävde mer än 100 piskrapp var allvarlig nog att överlämnas till myndigheterna. Senare fastställdes antalet till 39, sedermera höjt till 50. Men kolonisterna brydde sig inte om dessa föreskrifter och slavar piskades icke sällan ihjäl. Redskapet var inte alltid en vanlig käpp eller ett tvinnat rep, som Code Noir föreskrev. Ibland ersattes dessa av *ri-goise*, en tjock rem av kohud, eller av *lianes* – en lokal vassort, böjlig och smidig som en valbard. Slaverna piskades med större säkerhet och regelbundenhet än de fick sin mat. Piskningen såg till att slaverna arbetade och vakade över deras disciplin. Det fanns inga skarpsinnigheter, som rädsla eller en fördärvad fantasi kunde hitta på, som inte användes till att bryta ner slavarnas mod och tillfredsställa deras ägares och uppsyningsmäns lustar och agg – järn på händer och fötter, träblock som slaverna måste släpa efter sig varhelst de gick, bleckmasken som tillkommit för att hindra slaverna från att äta sockerrören, järnkragen. Piskningen avbröts för att man skulle kunna lägga ett hett vedträ på offrets skinkor; salt, peppar, citron, glöder, aloe, och varm aska hälldes i de blödande såren. Stympningar var vanliga, lemmar öron och ibland även könsorganen skars av för att beröva dem de njutningar de kunde hänge sig åt utan att betala för dem. Deras herrar hällde brinnande vax på deras armar, händer och skuldror, tömde kokande rörsocker över deras huvuden, brände dem levande, stekte dem över långsam eld, fyllde dem med krut och sprängde dem i luften med en tändsticka; begravnade dem upp till halsen och smetade socker på deras huvuden så att flugorna skulle kunna förtära dem; band fast dem nära myrstackar eller getingbon; tvingade dem att äta sin egen avföring, dricka sin urin och slicka upp andra slavars spott...

Var denna väl bestyrkta tortyr vanligt förekommande eller var den att betrakta som isolerade företeelser, några halvt vansinniga kolonisters övergrepp? Visserligen är det omöjligt att belägga hundratals fall, men allt tillgängligt

material pekar på att dessa bestialiska sedvänjor var en normal beståndsdel i slavarnas liv.²⁹

Många slavar rymde för att slippa övergreppen. Förhållandena på den spanska sidan av ön var bättre. Framför allt behandlades slavar mildare än av fransmännen. En minoritet lyckades hålla sig undan under lång tid (*grand marronage*), men vanligast var att slavar rymde under en kortare period för att markera missnöje med behandlingen, för att därefter låta sig föras tillbaka till plantagerna (*petit marronage*). Från tid till annan utbröt också mer eller mindre organiserade slavuppror: 1679, 1691, 1697, 1703, 1719, 1734 och 1751.³⁰ En liten grupp slavar var dock privilegierad och åtnjöt god behandling: arbetslagens förmän, kuskar, kockar, servitörer, kammarjungfrur, barnsköterskor, älskarinnor etc, men denna grupp var en mycket liten minoritet jämfört med "de hundratusentals som på sina krökta ryggar bar upp hela Saint-Domingues samhällsstruktur".³¹ "Om några slavar någonsin haft anledning att göra uppror, så var det Saint Domingues negrer", skriver James Leyburn.³²

Exakta siffror om slavdödligheten är svåra att fastställa. En källa anger dock en årlig dödlighet på 1/20 genom naturliga orsaker. Härtill kom olyckor etc, vilket höjde siffran till 1/15. Barnadödligheten var hög främst på grund av infektionssjukdomar (huvudsakligen stelkramp). Nettoresultatet av allt detta var att det varje år dog flera slavar än det föddes. Ekonomins fortbestånd blev beroende av fortgående import av slavar och denna import måste ökas i takt med ekonomins tillväxt. Detta importberoende var en svaghet som på längre sikt hade kunnat få allvarliga konsekvenser. Slavpriserna steg kraftigt under senare halvan av 1700-talet.³³ Om denna trend hållit i sig skulle man ha fått gå över till produktionsmetoder som skulle ha tillåtit ökad reproduktion eller tvingats fortsätta importen till ökade priser, vilket i bägge fallen skulle ha lett till ökade produktionskostnader och minskad konkurrensförmåga. Andra händelser kom emellertid snart emellan.

Frigörelsen

Franska revolutionens utbrott 1789 blev signalen till en blodig omvälvning i Saint-Domingue. Marken var väl förberedd för sammanstötningar genom de allt mer skärpta klassmotsättningar, som kommit i dagen under andra halvan av 1700-talet.³⁴ De olika grupperna försökte också utnyttja den situation som uppkommit genom revolutionen för att främja sina egna intressen. De vita försökte få självstyre för kolonin och de fria färgade strävade efter att återfå de rättigheter de som franska medborgare i princip var berättigade till. Det blev dock slavarna som på allvar kom att inleda befrielsekampen. På natten den 14:e augusti 1791 hölls en *voodooceremoni*, vid Bois Caïman, där upproret planlades och en knapp vecka senare bröt det ut. Resningen spred sig snabbt till de västra och södra delarna. De forna slavarna slog nu ihjäl sina vita herrear. Hus och plantager plundrades och brändes. Från bägge sidor blev det ett grymt och hänsynslöst krig.³⁵

Ingendera sidan lyckades uppnå dominans under 1792 och 1793. Genom att Frankrike under denna tid förde krig i Europa med bl a Storbritannien och Spanien i Europa kom trupper från dessa bägge länder att även bli inblandade i frigörelsekriget. I februari 1794 avskaffade det franska nationalkonventet officiellt slaveriet i kolonierna.³⁶ Detta blåste ytterligare liv i upproret. Vid denna tid fick slavarna också en betydande militär kapacitet, Toussaint L'Ouverture, som ledare.³⁷ Toussaint gick med sin armé över på fransmännens sida mot briter och spanjorer. 1799 utnämndes han till fransk generalguvernör och 1800 var han obestridd härskare över hela Hispaniola. Stridigheterna började på nytt när Napoleon sommaren 1802 återinförde slaveriet på Martinique och Guadeloupe – och nominellt även i Saint-Domingue. En expeditjonskår under hans svåger Leclerc sändes för att återställa ordningen.³⁸ Efter en del inledande framgångar, där bl a Toussaint togs till fånga och sändes till Frankrike (där han senare avled) vände sig snart Leclercs krigslycka. Våren 1803 utbröt kriget i Europa på nytt. Expeditjonskåren decimerades starkt av gula febern och Napoleon kunde inte avvara några förstärkningar till kolonierna. I november vann

Jean-Jacques Dessalines, en av Toussaints generaler, den avgörande segern över fransmännen vid Vertières utanför Cap Français, och på nyårsdagen 1804 utropades den självständiga staten Haiti, det första oberoende landet i Latinamerika.³⁹

1800-talet: isolering från omvärlden. Haiti blir en bondenation

1800-talet blev ett isoleringens århundrade för den nya nationen. Politiskt hade Haiti svårt att nå erkännande.⁴⁰ Miss-tänksamheten var stor från länder i vars kolonier slaveriet fortfarande existerade. Den första stat som officiellt erkände Haiti var paradoxalt nog dess gamla moderland, Frankrike, 1825. Detta följdes snart av ett brittiskt erkännande, medan däremot USA, under intryck av sina sydstater dröjde ända till 1862. Förhållandet till grannlandet Dominikanska Republiken var spänt, och krigstillstånd rådde vissa tider. Haiti höll Hispaniolas östra del besatt från 1822 till 1844.⁴¹

Haiti var en nation där överklassen talade franska och massorna talade creole. På omgivande öar talades engelska eller spanska. Den kulturella bakgrunden var lika mycket afrikansk som europeisk. Landets huvudsakliga kontakt med omvärlden var via dess exportprodukter, men exporten var mycket mindre livaktig än under kolonialtiden. I stor utsträckning kom exportprodukterna att undanträngas av sådana grödor som utgjorde basen för massornas diet. Händelsernas utveckling påverkades bara sporadiskt av impulser från omvärlden.

Frigörelsekrigen lämnade efter sig en ekonomi i kaos. Plantager, sockerfabriker och bevattningssystem var förstörda eller skadade. Befolkningens storlek hade genom de vitas utdrivande och förlusterna under kriget gått ned från 520 000 1790 till 380 000 1805.⁴² Nästan all erfarenhet av civil förvaltning hade gått förlorad med de vita. Det blev de militära ledarna som kom att ställa sig i spetsen för den nya nationen. Den förste statschefen blev Dessalines (1804–06), som under namnet Jacques I utropade sig till kejsare.

För att få ekonomin på fötter igen fortsatte Dessalines en politik som inlets av Toussaint redan under frigörelsekrigen.⁴³ Toussaint hade tagit över de tidigare plantagerna utan att stycka upp dem och infört tvångsarbete. Lantarbetarna fick inte lämna plantagerna och arbetet ägde rum under militär övervakning. Dessalines vidareutvecklade detta system. All jord som tillhört vita och mycket jord som ägdes av *gens de couleur* indrogs till staten och ett dekret som bestämde att ingen jord fick ägas av vita utfärdades.⁴⁴ Statsjorden utarrenderades till högstbjudande. Dessalines fruktade en invasion från fransmännen och fortsatte därför att hålla en stark armé. Medborgarna indelades i två grupper: soldater och lantarbetare. Alla som inte tjänstgjorde i armén måste arbeta på plantagerna.⁴⁵ Massorna återfördes i något som mycket starkt liknade slaveri.

När Dessalines mördades 1806 delades Haiti i ett nordligt kungadöme under Henry Christophe (1807–20) och en sydlig republik under Alexandre Pétion (1807–18), bägge före detta generaler i Toussaints armé. Christophe fortsatte storgods-systemet och kvasislaveriet. Många gav sig därför iväg till södra delen för att slippa tvångsarbete och livegenskap.⁴⁶

I landets södra del förde Pétion en helt annan politik.⁴⁷ Han beslöt att börja fördela jorden. Härigenom fastlades det mönster som allt framgent skulle komma att karakterisera Haitis ekonomi: småbruken. Tidigare lagstiftning tillät inte försäljning av mindre enheter än 50 *carreaux* (64,5 hektar).⁴⁸ Pétion fastställde minimiarealen till 10 *carreaux* (13 hektar) och började 1809 ge bort statsjord till sina officerare och soldater.

Motiven till denna omfördelning är till stor del höljda i dunkel. Sociala rättviseskäl torde dock ha spelat en mycket liten roll. Själv angav Pétion att folket hade försvarat sitt land och borde belönas för detta samt att han ville att människorna skulle få ett vitalt intresse i jorden. Det är emellertid ytterst tveksamt om hans påståenden har något förklaringsvärde. Pétion *kunde* knappast handla på något annat sätt än han gjorde.⁴⁹

För det första rådde ett spänt förhållande till, och tidvis krig med, Christophes kungarike i norr. Fria ägandeförhållanden och frånvaro av livegenskap i söder skulle alltså

kunna uppmuntra desertering från norr. För det andra hade förutsättningarna för plantageproduktion ändrats radikalt under de nästan tjugo år som hade förflutit sedan upproret. Plantageproduktionen byggde på ett intensivt utnyttjande av kapital och arbetskraft. Under krigen hade stora delar av sockerfabrikerna lagts i ruiner, och befolkningens numerär hade minskat drastiskt. (Den nya nationen hade i stället relativt gott om *jord*.) Alla försök att hålla produktionen av socker uppe var dömda att misslyckas med mindre än att man kunde lösa detta problem. För det tredje hade den traditionella exportmarknaden till stor del skurits av. Att handla med Frankrike var uteslutet och Napoleonkrigen hindrade till stor del handel med USA och Storbritannien. Slutligen var den statliga administrationen för svag för att kunna hålla ihop storgodssystemet. Att basera jordbruket på militär övervakning blev i längden för kostsamt. Regeringen klarade inte ens av att hindra de forna slavarna från att ta över statsägd jord som låg i träda.

Jordomfördelningen fortsatte under hela Pétions regeringstid. Mer och mer mark gavs bort eller såldes till låga priser. Det blev nu svårt att få arbetskraft till de kvarvarande plantagerna. Pétion tillämpade inte som Toussaint, Dessalines och Christophe tvångsarbetsystemet, och det visade sig snart att bönderna föredrog att arbeta för egen räkning på små åkerlappar framför att ta plats på storgodsens. Även storgodsägarna började då stycka upp och arrendera ut sin jord.

Från och med Christopes död enades landet åter. Pétions och Christopes efterträdare, Jean-Pierre Boyer (1818–43) gjorde genom sin *Code Rural* av 1826 ett sista försök att återinföra livegenskapen.⁵⁰ Detta misslyckades. Bestämmelserna var inte tillämpliga på mindre enheter och alltför mycket jord hade redan fördelats. Det fanns inte så många storgods kvar att det i praktiken var lönt att se till att bestämmelserna i lagen efterlevdes. Ingen brydde sig om den.

I fortsättningen följde därför Boyer en ren *laissez-faire* politik. Småbruken bredde ut sig alltmer. Bönder som saknade pengar att köpa jord för slog sig helt enkelt ner på storgodsens mark och satte igång att odla för egen räkning, och i bergen kunde vem som helst ta jorden i besittning utan efterräk-

ningar.⁵¹ Medelarealen blev mindre och mindre.

Tillsammans fördelade Pétion och Boyer direkt närmare 150 000 *carreaux* (193 500 hektar). 1842 fanns antagligen inte en enda av kolonialtidens plantager kvar i sin ursprungliga storlek. Man räknade vid denna tid med att ungefär en tredjedel av befolkningen bestod av självägande bondefamiljer vars egendomar uppgick till 3–10 *carreaux* (4–13 hektar). Ytterligare en tredjedel antas ha levat på någon annans jord som nybyggare. Resten (med undantag av stadsbefolkningen) var i huvudsak arrendatorer.⁵² Haiti var på väg att bli ett utpräglat bondesamhälle.⁵³

Jordomfördelningspolitiken fick långtgående konsekvenser för exporten. Bönderna övergick från exportproduktion till självhushållning. I stället för socker, kakao och indigo odlade de majs, durra och bönor. Kaffe blev den dominerande exportprodukten. Denna sköttes dock inte längre noggrant som under kolonialtiden. Förändringen hade gått snabbt. 1828 skrev James Franklin: "En person måste vara någorlunda van att färdas i Haiti innan han på sin väg kan upptäcka att en kaffeodling är nära honom."⁵⁴ Kaffet förvildades snabbt och kvaliteten försämrades.

Produktionssiffrorna är talande. Bomullsproduktionen hade på 1830-talet sjunkit till hälften av 1804 års exportsiffror och till en fjärdedel av 1791 års.⁵⁵ 1842 producerades nästan inget socker för export. Kakaoproduktionen hade nästan upphört och indigo odlades inte längre. Kaffeproduktionen låg runt 1840 i genomsnitt på två tredjedelar av totalproduktionen 1791. Det totala exportvärdet steg i fasta priser från 3,6 miljoner dollar 1821–25 till 4,8 miljoner 1838–42. Under denna period sjönk priserna allmänt och följaktligen förmodligen även importpriserna. Importkapaciteten sjönk dock från 5,87 miljoner till 4,6 miljoner dollar (räknat i 1910–14 års amerikanska priser).⁵⁶

Tiden fram till 1915

Kaotiska år följde mellan 1843 och 1915. Dessa 72 år såg 22 statsöverhuvuden, varav endast ett satt hela sin ämbetsperiod. Fyra presidenter dog under pågående period av naturliga orsaker, en sprängdes i luften tillsammans med sitt presidentpalats och en mördades och slets i stycken av en mobb. De övriga fjorton avsattes genom statskupper och revolutioner.⁵⁷ Vi skall här inte göra några försök att i detalj följa de politiska förvecklingarna under denna period.⁵⁸ I stället skall vi se på några viktiga trender i Haitis ekonomi.

Den genomsnittliga storleken på åkerarealen fortsatte att sjunka under tiden fram till den amerikanska ockupationen. President Philippe Guerrier (1844–45) sålde till låga priser i norra delen av landet ut sådan statsjord som inte reserverats för offentligt bruk. 1862 lagstiftade Fabre Geffrard (1859–79) om att jord inte fick säljas i *större* bitar än 5 carreaux (6,5 hektar).⁵⁹ Han tillkännagav samtidigt att statsjord i fortsättningen skulle avyttras endast genom gåvor och försäljning. Ingen skulle tillåtas slå sig ner på statsjord utan att ha laglig rätt därtill. För att ge alla de bönder som redan odlade statsjord besittningsrätt försökte han förmå dem att registrera sina jordinnehav. Böndernas misstänksamhet mot myndighetspersoner omintetgjorde emellertid detta försök. Nybyggare fortsatte att ta statsjord i bruk utan att bekymra sig om vem den tillhörde, och inga ansträngningar gjordes för att hindra dem.⁶⁰

Senare presidenter fortsatte att avyttra statsjord för att förstärka statskassan. Nissage Saget (1870–74) gav fem carreaux (6,5 hektar) till var och en av de soldater som hjälpt honom till makten. 1883 utfärdade Lysius Salomon (1879–88) en lag som stadgade att alla som förband sig att odla vissa tropiska grödor (socker, kaffe, bomull, kakao och tobak) skulle gratis erhålla 5–8 carreaux (6,5–10,3 hektar) statsjord på två till fem år. Om tre fjärdedelar av jorden odlades kunde besittningen därefter permanentas. 1 700 ansökningar registrerades under de två närmast följande åren, men därefter upphörde de helt.⁶¹ Bönderna saknade helt enkelt de finansiella resurser som krävdes för att odla de föreskrivna grödorna. La-

gen föll snabbt i glömska och bönderna fortfor att som tidigare lägga sig till med ledig jord. *La petite culture* dominerade fullständigt jordbruket vid nittonhundratalets början.

Trots detta ökade Haitis export. I fasta priser räknat steg exportvärdet under hela 1800-talet,⁶² för att falla fram till tiden för första världskriget. Exportens ökning är till största delen kopplad till befolkningsökningen. Med två undantag gjordes inget för att stimulera exportproduktionen, utan bönderna samlade in kaffe, kakao och kampsesch som växte vilt. Insamlingsförmågan växte med befolkningsstorleken.

Det första undantaget var när bomullspriserna under nordamerikanska inbördeskriget, genom nordstaternas blockad av sydstaterna, genomgick en mycket snabb ökning.⁶³ President Geffrard försökte då uppmuntra och förbättra bomullsodlingen, som också fick ett kraftigt uppsving (dock kanske mest genom prisökningen). Det andra undantaget var det tidigare berörda misslyckade försöket av Lysius Salomon att stimulera produktionen av tropiska exportgrödor.

Exportens sammansättning var i stort sett oförändrad fram till början av 1890-talet, med kaffe som den helt dominerande produkten. Kaffets kvalitet sjönk under perioden, då det inte fick någon skötsel utan fick växa vilt och såldes utan att rensas ordentligt. Följden blev att enhetspriset på Haitis kaffe sjönk relativt genomsnittet på världsmarknaden, där man konkurrerade med nationer som använde rationellare och modernare produktionsmetoder.⁶⁴

1890-talets första år innebar ett uppsving för exporten. Kaffepriserna var höga och en rush efter kampsesch hade satt in. Skogarna utsattes för en formlig rovdrift i sökandet efter ädelträ. Huggningen hade ökat kraftigt under hela 1800-talet och nådde nu sin kulmen, för att upphöra nästan helt från och med första världskriget.

Kampseschrushen var den enda betydande strukturella ändringen i exporten under tiden fram till den amerikanska ockupationen. Att denna rush kunde komma till stånd berodde typiskt nog på att inga kapitalkrävande investeringar med lång utmognadstid, inget speciellt tekniskt kunnande och ingen speciell infrastruktur behövdes. Mot slutet av 1890-talet föll kaffepriserna kraftigt och de förblev på en låg nivå

fram till ockupationen. Exporten av bomull och kakao uppvisade en viss ökning, men kunde inte motväga nedgången i kampsch och kaffe. Totalexporten sjönk.

Exporten blev aldrig någon ”utvecklingsmotor” för 1800-talets Haiti, av flera anledningar. Bönderna koncentrerade sig främst på att producera sådana grödor som deras familjer själva kunde konsumera. Exportproduktionen blev sekundär och bestod nästan uteslutande av sådant som man kunde låta växa vilt. Under nästan hela seklet dominerade en enda vara – kaffet. Exportbasen breddades aldrig. Så gott som inga statliga aktiviteter för att främja exporten ägde rum. I stället försvårade den statliga politiken exporten på flera sätt. Den politiska instabiliteten gjorde tidskrävande investeringar riskabla. En rad krångliga bestämmelser som reglerade handeln gjorde det stundtals besvärligt att avyttra produkterna. Tullpolitiken var helt irrationell. Exporttullarna på framför allt kaffet höjdes vid ett flertal tillfällen utan förvarning när administrationen behövde pengar. Härtill kommer den genomgående bristen på fysisk infrastruktur, inte minst vägar.

Övermilitarisering och korruption. Klasstrukturens utveckling

Från frigörelsens första ögonblick var Haiti en övermilitariserad nation. Dessalines fruktade ständigt en fransk invasion och höll därför en stående armé som uppgick till åtminstone en tiondel av alla manliga invånare.⁶⁵ 1842 uppgick Boyers armé till 30 000 man. Till detta lades en lika talrik milis. En på femton av alla haitier var i vapen utan att landet befann sig i krig. Enbart armén var i förhållande till totalbefolkningen dubbelt så stor som Storbritanniens och de flesta andra europeiska stater.⁶⁶

Samtida utländska observatörer var eniga om det absurda i detta förhållande. Även efter Boyers fall fortsatte största delen av statsbudgeten att gå till armén, som förblev stark. Faustin Soulouque (1847–59) stödde sin grymma diktatur på de väpnade styrkorna men skapade härutöver en stark hemlig polis och en paramilitär grupp, *zinglins*, vilken användes

som terrorinstrument. Detta kostade avsevärda summor.

Efter Geffrards fall 1867 blev förhållandena i det närmaste groteska. Statskupper, kupp försök och diktaturer avlöste varandra i en aldrig sinande ström. Ett bestämt mönster utbildades. Alla presidenter utom en från 1867 till 1915 var arméofficerare. Med hjälp av hyrda guerrillaförband och bandithopar störtades den ene presidenten efter den andre.⁶⁷ Mer eller mindre professionella revolutionsfinansiärer, främst i landet bosatta tyska köpmän, som tillhandahöll medel mot hög ränta, framträdde. Till sist rådde rent kaos med tjugo uppror och kupp försök på åtta år (1908–15). Kulmen nåddes då en rasande folkmassa 1915 slet president Vilbrun Guillaume Sams (1915) kropp i stycken utanför franska ambassaden i Port-au-Prince.

Det ekonomiska livet rubbades på flera sätt av den överdrivna militariseringen. Armén drog män i sin mest produktiva ålder bort från jordbruket. Militärutgifterna belastade statskassan svårt, bidrog till att den utländska statsskulden ökade, och krympte utrymmet för direkt produktiva investeringar och investeringar i utbildning och infrastruktur. Vid flera tillfällen var dessa utgifter så stora att man föll för frestelsen att alltför frikostigt utge sedlar och statsobligationer, med inflation som följd. Slutligen skapade de ständiga revolutionerna och kupperna en miljö som var allt annat än ägnad att främja fredliga insatser i utvecklingens tjänst. Potentiella investerare skrämades bort.

När Haiti blev självständigt var kanske fem procent av befolkningen läskunnig. Alla med förvaltningserfarenhet hade slagits ihjäl eller drivits i landsflykt. Den enda administration som fanns att tillgå var den militära, som kom att dominera landet under hela tiden fram till 1915. Presidenterna styrde landet centraliserat och diktatoriskt. Utbildningsnivån förblev låg och landsbygden, där det överväldigande flertalet haitier bodde, var isolerad från städerna på grund av det undermåliga vägnätet. Något folkligt deltagande kom aldrig till stånd, utan politiken var och förblev en angelägenhet för ett litet fåtal, mindre än tusen personer. Detta fåtal var med mycket få undantag aldrig inriktat på något annat än egen vinning. Samtida observatörer skrädde inte orden:

Mitt i denna finansdepartementets eländiga fattigdom och den totala avsaknaden av något som helst förtroende för det offentliga myllrar det av mutkolvar och obetydliga lägre statstjänstemän bland befolkningen i varje *commune*, likt vampyrer som utsuger landets hjärteblod; liksom fallet är med deras ansvar gentemot regeringschefen, vilket är rent nominellt, har dessa statens tjänare små anspråk på enkla egenskaper som hederlighet och noggrannhet, och enorma summor går årligen förlorade för finansministeriet på vägar som för finansministern är fullständigt oförklarliga,

skrev Jonathan Brown 1837 om Boyers administration.⁶⁸ Korruptionen genomsyrade så gott som alla administrationer uppifrån och neråt.⁶⁹ "Alla haitier verkar vara fullständigt övertygade om att deras landsmän aldrig söker ett ämbete utom för att öka sin privata förmögenheter", kommenterade brittiske konsuln Sir Spenser St John 1889, efter att ha bevittnat hur president Geffrard lyfte den för tiden astronomiska lönen 50 000 dollar varje år.⁷⁰ Ytterligare 20 000 dollar var anslagna för presidentens privata spionorganisation. Lika stor summa gick till att "uppmuntra konst och vetenskap". Två lantegendomar bekostades med statsmedel. Kötträkningen betalades ur anslaget till presidentens livvakt och champagnekontot bekostades av ett lasarett. James Leyburn summerar sarkastiskt:

Efter Geffrard betraktades presidentämbetet öppet som den saftigaste finansiella godbiten på Haiti, vilken, om man kunde plocka den åt sig, skulle rättfärdiga alla de nödvändiga utgifterna för en revolution.⁷¹

Haiti styrdes av kleptokrater. Få resurser satsades för det allmänna bästa. Lagar och förordningar stannade på papperet. Ingen såg till att de efterlevdes, såvida de inte tillkommit i repressionssyfte. Pétion och Boyer tillämpade en *laissez-faire* politik och Boyers efterföljare var om möjligt ännu mindre intresserade av att utveckla landet. De representerade rena gruppintressen och såg enbart till dessa. Oskicklig-

het och svågerpolitik dominerade administration efter administration.⁷²

Förvaltningens ensidiga inriktning på att skaffa sig privata fördelar hade en som det kan förefalla naturlig förklaring. Haiti var i motsats till övriga latinamerikanska stater ett land som så gott som helt saknade storgods, den traditionella källan till makt och rikedom. Möjligheten till att skaffa en förmögenhet och leva ett bekymmersfritt liv låg i stället i en politisk karriär.⁷³

I avsnittet om kolonialtiden berördes kort den sociala strukturen vid frigörelsen. Under 1800-talet utvecklades denna struktur och samhället klövs i två grupper – eliten och massorna.⁷⁴ *Gens de couleur* kan sägas ha utgjort ett slags elit, relativt välutbildad och förmögen, vid brytningen med Frankrike. Klyftan mellan denna överklass och massorna vidgades under den första självständighetstiden. Toussaints, Dessalines' och Christophes åtgärder att organisera produktionen i stora enheter befäste denna tudelning. Lantarbetarna bands till manuellt arbete inom jordbruket. Ur lantarbetarna kom senare de självständiga, fria bönderna att rekryteras.

I andra ändan på den sociala rangskalan återfanns de högre statstjänstemännen. Valet av de personer som skulle fylla betydelsefulla poster i den civila förvaltningen begränsades av kravet på läs- och skrivkunnighet. De enda som i praktiken kunde komma i fråga var de f d *gens de couleur*. Mellan dessa bägge grupper fanns ett mellanskikt bestående av arméofficerare, lägre övervakande och arbetsledande personal från storjordbruken samt hantverkare och köpmän. Ur denna mellankategori kunde man med tur och skicklighet avancera. Högre officerare tillhörde eliten och i de andra bägge grupperna kunde de mera ambitiösa och välbärgade om än med viss svårighet och efter lång tid nå samhällets topp.

... den viktiga [skilje]linjen drogs mellan odlarna, vilka utgjorde nio tiondelar av befolkningen, och aristokraterna som, tillsammans med armén utgjorde resten. Adeln, godsförvaltarna och generalerna dirigerade andra människors göranden så att de koloniala fördomarna mot manuellt ar-

bete stärktes. Häri låg grunden till en envis haitisk attityd: att arbeta med händerna är att visa att man tillhör massorna; att dirigera andra är överklassens kännetecken.⁷⁵

Dessa tendenser fortsatte att göra sig gällande under resten av seklet, fram till den amerikanska ockupationen. Visserligen avskaffades tvångsarbetet på storgodsen, men detta innebar endast att massan kom att bestå av bönder i stället för lantarbetare. Jordbrukssystemet och utbildningen fixerade gränserna mellan de två grupperna. Utbildningen gjorde inga nämnvärda framsteg till att omfatta större befolkningsgrupper under hela seklet.

Resultatet blev ett samhälle där mer än nittio procent var bönder, koncentrerade och isolerade på landsbygden utan kontakt med de politiska händelserna. Bönderna var så gott som uteslutande svarta, talade endast creole, var fattiga och analfabeter. Deras religion var voodoo. Få äktenskap ingicks legalt och ofta förekom polygami. Eliten var statstjänstemän, rentier, rika köpmän, utövare av "lärd" yrken, högre militärer etc, personer som inte arbetade med sina händer och som bodde i städerna. Deras hudfärg var ljusare: de talade inbördes franska, även om de naturligtvis också behärskade creole. Sin första utbildning fick de i privata skolor och för högre studier reste de utomlands. De var katoliker, legalt gifta och deras hem föredde typiskt västerländska drag. Själva ansåg de sig inte ha mycket gemensamt med massorna. Mellan eliten och massorna fanns ett skikt, som dock knappast kunde karakteriseras som en medelklass i den betydelse denna term har i västerlandet. Mellanskiktet utgjordes huvudsakligen av sådana stadsbor som inte tillhörde eliten. Detta skikt uppvisade en begränsad social rörlighet, med ofta sedan flera generationer uppåtsträvande f d bönder och med å andra sidan f d medlemmar av eliten som var på väg neråt.

Den amerikanska ockupationen: ett mellanspel

I juli 1915 landsteg de första amerikanska trupperna på Haiti och inledde härigenom en ockupation som skulle vara fram till 1934.⁷⁶ En haitisk marionettpresident installerades. Anledningen till denna intervention var strategisk snarare än ekonomisk. President Wilson fruktade europeiskt, framför allt tyskt, inflytande på Haiti. Efter det att USA 1862 upprättat diplomatiska förbindelser med Haiti, hade man vid ett flertal tillfällen sökt komma i besittning av ”västra halvklotets Gibraltar”, Môle St Nicolas, beläget mindre än tio mil från Cubas östspets. Speciellt efter Panamakanalens tillkomst (1914), och i än högre grad efter första världskrigets utbrott, var denna udde betydelsefull. Alla övertalningsförsök hade dock misslyckats.

De amerikanska kommersiella intressena på Haiti var förhållandevis små. Visserligen hade USA ökat sin andel av Haitis utrikeshandel från 30 till 60 procent mellan 1870 och 1913, men den senare siffran representerade mindre än 2 procent av den totala amerikanska exporten.⁷⁷ Likaså var de amerikanska investeringarna små. De bestod framför allt i en järnvägskoncession för att färdigställa en förbindelse mellan Port-au-Prince och Cap Haïtien⁷⁸ samt i en 40-procentig andel i *Banque Nationale de la République d'Haïti*.⁷⁹ De totala amerikanska investeringarna uppgick 1913 endast till 4 miljoner dollar, av en totalsumma för hela Latinamerika på 1,7 miljarder. Som jämförelse kan nämnas att investeringarna på Cuba var hela 220 miljoner.⁸⁰

Den officiella förevändning som angavs av president Wilson var att ”interventionen på Haiti var ett humanitärt svar på sammanbrottet i den inhemska förmågan att vidmakthålla lag och ordning.”⁸¹

Den amerikanska ockupationsmakten hade inga långsiktiga målsättningar för ockupationen. Planlöshet dominerade arbetet. Man improviserade med utgångspunkt från vad man tyckte var de för ögonblicket viktigaste behoven. Viktiga behov saknades inte. Infrastrukturen befann sig i ett nergånget

eller rudimentärt skick. Haiti saknade nästan helt vägar 1915. Två år senare hade amerikanerna (med hjälp av rätt bryska metoder)⁸² färdigställt en väg mellan Cap Haïtien och Port-au-Prince. I slutet av 1923 hade alla större städer utom Jacmel vägförbindelse med huvudstaden Port-au-Prince och 1929 hade sammanlagt över 2 500 km vägar (mest grusvägar) blivit klara. 1915 fanns endast tre bilar i landet. Fjorton år senare uppgick antalet registrerade fordon till 3 000, bussar ej inräknade.⁸³ Andra infrastrukturella anläggningar som uppfördes var varv, fyrar, bevattningsanläggningar och telefonnät.

Hälsa- och sjukvården var ett annat område, där mycket behövde göras. Mellan 1804 och 1860 fanns det nästan ingen som helst sjukvård i landet, och mot seklets slut fanns endast en handfull läkare (med bristande utrustning) att tillgå i städerna. Vid ockupationens början fanns i landet tio lasarett (med dispensärer) med totalt 880 sängplatser, samt fyra provinsdispensärer.⁸⁴ På landsbygden var dock i regel den enda "läkarvård" man kunde få den som voodooprästerna, *houngans*, utövade. De sjukdomar man främst hade att kämpa mot var av allvarligt slag. Under åren 1924 och 1925 gjorde Rockefeller Foundation en undersökning av hälsotillståndet i landet och fann därvid att i ett stickprov på drygt 4 000 personer 67 procent var malariasmittade. Ett annat stickprov på ca 2 500 personer gav vid handen att 78 procent hade framboesia, en syfilisliknande sjukdom.⁸⁵ En tredje vanlig sjukdom var hakmask. "Det ligger förmodligen sanningen nära att hävda att under två sekler majoriteten av Haitis negrer i större eller mindre utsträckning har plågats av malaria, hakmask och framboesia antingen var för sig eller tillsammans", konstaterar Leyburn.⁸⁶ Andra vanliga sjukdomar vid denna tid var TBC, dysenteri, tarmkatarrer och bindhinneinflammationer.

Antalet sjukhus utökades 1929 till tretton, med plats för över 10 000 patienter. 147 sjukstugor hade uppförts på landsbygden.⁸⁷ En rad andra åtgärder vidtogs. Fram till 1931 hade nästan 2,7 miljoner injektioner mot framboesia givits, vilket täckte nästan hela landets befolkning.⁸⁸ Sanitetsförhållandena förbättrades. Sumpmarker utdikades. Offentliga och

privata toaletter uppfördes, gaturenhållning och soptömning ordnades, slakthus och marknader kontrollerades.

Utbildningen var ett annat försummat område. När Haiti blev självständigt fanns inte en enda skola i hela landet. 1915 uppgick det totala antalet registrerade elever till ca 60 000 inom hela skolväsendet. Hur många som i praktiken fick någon undervisning att tala om är svårt att fastslå. Antalet torde emellertid ha varit avsevärt lägre än vad de ovan återgivna siffrorna låter förmoda, speciellt på landsbygden, där skolgång konkurrerade med en rad arbetsuppgifter inom jordbruket vilka betraktades som långt viktigare. En fingervisning om tendenserna kan fås genom Leyburn, som återger en statlig undersökning av närvaron i 361 landsbygdsskolor 1931. Av 17 679 registrerade elever gick endast 4 022 verkligen i skola.⁸⁹

Läroplanerna i det haitiska skolsystemet var vid ockupationens början av franskt snitt med koncentration på humaniora. Amerikanerna menade att dessa läroplaner var ineffektiva och inriktade sig i stället på att skapa jordbruksskolor och annan praktisk yrkesutbildning. Försök till samarbete mellan ockupationsmakten och Haitis regering i dessa frågor misslyckades. I stället skapade amerikanerna *Service Technique de l'Agriculture et de l'Enseignement Professionnel* som genomförde det nya utbildningsprogrammet.⁹⁰ 1929 hade i städerna 8 yrkesskolor och på landet 60 jordbruksskolor kommit till stånd. Totala antalet elever i de av *Service Technique* administrerade skolorna uppgick 1930 till 8 300.⁹¹ Den mest välskötta av de amerikanska skolorna var jordbruksskolan i Damiens utanför Port-au-Prince. Här undervisades i moderna jordbruksmetoder på ett relativt avancerat plan. Skolan lyckades rekrytera studenter ur elitklassen trots dessas motvilja mot manuellt arbete.⁹² Än i dag har lantbruksvetenskap ett mycket gott anseende i Haiti, vilket nästan helt kan tillskrivas skolan i Damiens.

Det amerikanska skolsystemet kom att utgöra en dubbling av det redan existerande inhemska. De inhemska skolorna (1 087 1929 med ett registrerat elevantal på 85 300)⁹³ vägrades höjda anslag av ockupationsmakten. Detta ledde till svåra konflikter, framför allt med utbildningsministern, his-

torikern m m, Dantès Bellegarde, en av Haitis främsta kulturpersonligheter. (Ironiskt nog hade denne redan före ockupationen förespråkat en omläggning av undervisningen efter linjer som liknade de amerikanska.) Haitiernas protester var berättigade. De amerikanska skolorna slukade en budget som uppgick till 600 000 dollar medan de inhemska skolorna som till antalet var mångdubbelt fler endast hade en miljon att röra sig med (1929).⁹⁴ Utgifterna per elev blev höga och det var svårt att rekrytera lärare som både kunde jordbruk och franska, vilket undervisningen blev lidande på. Några kunskaper förutom elementär läs- och skrivkunighet förefaller inte ha förmedlats. En av president Hoover utnämnd kommission (the Moton Commission) som skulle granska de uppnådda utbildningsresultaten, fastslog att en säkrare väg till förbättrad utbildning förmodligen hade varit att bygga på det redan existerande skolsystemet och bredda och komplettera detta med praktiska ämnen, i stället för att helt förkasta och riva ner existerande läroplaner.⁹⁵

Service Technique verkade även för jordbrukets förbättring. Man företog den första geologiska undersökningen och de första jordmånsanalyserna. Virginiatobak infördes och 1928 var landet (med hjälp av tullar) självförsörjande i fråga om tobak. *Service Technique* spelade också en stor roll vid utvecklingen av vad som senare skulle bli världens största sisalodlingar i de torra områdena nära Fort Liberté vid nordkusten. De försök man gjorde att förbättra bondejordbruket misslyckades däremot. Åtgärderna var alltför mycket inriktade på plantagejordbruk och kapitalkrävande brukningsmetoder. Gapet mellan denna teknologi och det traditionella bondejordbruket var för stort.

Den amerikanska ockupationen lyckades inte åstadkomma någon ekonomisk utveckling på Haiti. Förutom den redan berörda planlösheten var det framför allt två faktorer som bidrog till detta – bristen på pengar och bristen på samarbete mellan amerikaner och haitier.

Det amerikanska finansdepartementet lämnade ingen hjälp till Haiti, varken under första världskriget eller därefter. Alla utgifter bestreds med inhemska medel. Dessa var klart otillräckliga, främst beroende på att de i första hand

togs i anspråk för att amortera Haitis utländska statskskuld. Från och med 1825 tvingades Haiti att till Frankrike betala ett skadestånd för förstörelse och konfiskering av fransk egendom under frigörelsen. Skadeståndet hade fastställts till 150 miljoner francs att betalas på fem år. För att klara den första avbetalningen tog Boyer i Frankrike upp ett lån på 30 miljoner francs. Lånet emitterades till 80 procent av parivärdet. Följaktligen erhöles endast 24 miljoner. Resten fick haitierna själva klara.

De följande fyra amorteringarna inställdes. 1838 lyckades man få skadeståndet nersatt till 60 miljoner att betalas på trettio år.⁹⁶ Trots detta gick nästan 60 procent av statsinkomsterna mellan 1839 och 1843 åt till att betala amorteringar och ränta på vad som kallades "den dubbla skuldördan".⁹⁷ 1875 och 1896 upptogs i Frankrike nya lån på nominellt 36 respektive 50 miljoner francs och 1910 på nominellt 65 miljoner francs.⁹⁸ Av dessa summor kom inte mycket till produktiv användning. Det mesta gick till kommission till de banker som förmedlade lånen, till mutor och till politiska ändamål.⁹⁹ 1914 uppgick Haitis utländska statskskuld till 121 miljoner francs.¹⁰⁰

1922 upptogs ett amerikanskt dollarlån på 23,7 miljoner för att konsolidera statskskulden. Lånet skulle betalas på 30 år med 6 procents ränta.¹⁰¹ De franska lånen kunde lätt slutamorteras. Francen hade deprecierats så mycket att lånens dollarvärde sjunkit från 21,5 miljoner 1915 till endast något över 6 miljoner 1922. Resten av pengarna användes till avbetalning på inhemska lån, till investeringar i infrastruktur och till en första avbetalning på det nya lånet. 1922 års lån fick absolut förtur till tull- och övriga statsintäkter. Lånet kom att amorteras snabbare än vad som var stadgat i låneöverenskommelsen. Stora budgetöverskott pressades fram under åren 1922–29 genom att man höll tillbaka övriga utgifter. Reserver byggdes upp för att möta år med lägre statsinkomster. Dessa reserver ökade från 1,4 miljoner dollar 1923–24 till 4,1 miljoner i slutet av 1929. Statskskulden reducerades till 16,5 miljoner dollar 1930.¹⁰² 1938 hade man amorterat 7 miljoner dollar mer än man behövde.¹⁰³ Den amerikanska kontrollen över amorteringar och räntebetalningar

fortsatte efter ockupationen och 1947 var lånet helt återbetalt.

1930 tillsatte president Hoover en kommission (the Forbes Commission) för att få en utvärdering av de amerikanska insatserna under ockupationen.¹⁰⁴ Denna kommission kritiserade skarpt den amorteringspolitik som fördes och påpekade att "det kanske hade varit lämpligare att sänka skatterna, speciellt exportskatten, och låta skulden avvecklas under sin normala löptid".¹⁰⁵

Den andra faktorn som bromsade de amerikanska utvecklingsansträngningarna var att man inte lyckades samarbeta med haitierna. Rena rasfördomar verkar ha spelat en stor roll. Man har konstaterat att i ockupationsmakten en framträdande och förmodligen även dominerande roll spelades av personer från USA:s sydstater. Viss segregation förekom också. Följande två citat från två av marinkårens kommandanter är belysande för många amerikaners inställning till haitierna:

... ena riktiga nigrer och det är inget snack om saken. Det finns en del som ser väldigt fina ut, välutbildade och belevade, men de är riktiga nigrer under ytan.

[De har samma] allmänna kännetecken som sådana människor har i hela världen – fåfänga, tycker om smicker, lättretade, ombytliga, otroligt ologiska och falska ... [Deras] uppriktighet måste alltid betvivlas ... [ty] det kvittar hur mycket fernissa och polityr en haitier kan ha, han är en ren vilde under huden och när det verkligen gäller kommer vilden fram.¹⁰⁶

Samtidigt

tog dock amerikaner haitiska älskarinnor, var ansvariga för prostitutionens tillväxt i Port-au-Prince och Cap-Haïtien ... och verkade okultiverade och tölpiga för den haitiska eliten; förolämpningarna kulminerade i att få talade flytande franska eller överhuvudtaget brydde sig om att lära det.¹⁰⁷

Haitierna hade i praktiken inget att säga till om beträffande

sitt lands administration. Amerikanerna gjorde upp och kontrollerade statsbudgeten och dess användning samt samlade in tullavgifterna och skatterna. Inga haitier tränades att överta amerikanernas uppgifter, politiskt eller administrativt. Amerikanerna styrde landet som om ockupationen skulle fortgå i oändlighet, med följd att ingen självständig, initiativrik inhemsk administration existerade när ockupationen upphörde. Den uppfattning man bibringade haitierna var i mycket att en tidigare styrande klick nu hade ersatts av en annan, till på köpet med annan hudfärg och koloniala övertoner. Även detta kritiserades av Forbeskommissionen:

... kommissionen blev besviken av att finna att förberedelserna för politisk och administrativ träning av haitierna för att överta styrelseansvaret hade varit otillräckliga ... Kommissionen är inte övertygad om att grunden för en demokratisk och representativ regering nu är tillräckligt stark på Haiti.¹⁰⁸

Tiden efter ockupationen. Återgång till den gamla ordningen

År 1934 lämnade amerikanerna Haiti och Sténio Vincent (som valts till president redan 1930) övertog regeringen. Vincent störtades och efterträddes 1941 av Elie Lescot (1941–46). Det visade sig nu tydligt att den amerikanska ockupationen endast varit ett tillfälligt mellanspel. Ingenting i den grundläggande ekonomiska och sociala strukturen hade ändrats. Ockupationstrupperna hade återställt ordningen och landet hade fått ett bräckligt skelett av infrastruktur, men alla de gamla problemen fanns kvar.¹⁰⁹

Absolut ingenting hade gjorts för att i grunden förbättra böndernas villkor. Haiti var en ren bondeekonomi som var inriktad på självhushåll kompletterat med kaffeodling för export. Lågproduktiva metoder dominerade jordbruket.¹¹⁰ De mänskliga resurserna var av jämförelsevis låg kvalitet. Utbildningsväsendet hade genomgått en tillfällig förändring men ingen förbättring eller breddning. Sjuk- och hälsovården

hade i viss mån förbättrats men fortfarande led de flesta haitier av de besvärliga sjukdomar som nyss diskuterats.¹¹¹ Massorna hade fortfarande inget att säga till om beträffande landets ekonomi eller politik. Dessa avgöranden var förbehållna en liten klick. Ingen demokratisk tradition hade inympats. Inga ansträngningar till långsiktig (eller kortsiktig) ekonomisk planering kunde skönjas. Statsfinanserna var till stor del låsta genom återbetalning av det amerikanska lånet. Utrikeshandeln var fortfarande beroende av kaffepriserna på världsmarknaden.

De strukturella svagheterna i ekonomin visade sig på två sätt under den första tiden efter ockupationen. Den första svagheten sammanhänge med kaffets kraftiga dominans av exporten. Importkapaciteten steg från 22 miljoner dollar 1910–14 till 34 miljoner 1924–28 eller från 12,3 till 12,5 dollar räknat på per capitabasis.¹¹² Denna utveckling berodde emellertid nästan enbart på goda relativa kaffepriser. Under depressionen föll så kaffeinkomsterna från att i genomsnitt tidigare ha gett landet inkomster på 10 miljoner dollar om året till 6 miljoner dollar 1931–36.¹¹³ Så gott som hela kaffeexporten gick vid denna tid till Frankrike. 1936 sade emellertid detta land upp sitt handelsavtal med Haiti och höjde tullarna på haitiska produkter kraftigt. Den franska andelen av Haitis export sjönk från 49 procent 1926/27–35/36 till knappa 11 procent 1936/37–40/41.¹¹⁴ 1935 hade dock Haiti undertecknat ett handelsavtal med USA som tillät att detta land 1939 tog hand om 30 procent av Haitis kaffeexport.¹¹⁵ Vid denna tid hade emellertid Brasilien övergivit sin tidigare politik att hålla kaffepriset uppe, varför även det sämre haitiska kaffet drabbades av ett kraftigt prisfall. Importkapaciteten föll till 18,6 miljoner dollar 1934–38, dvs till något över hälften av vad den varit tio år tidigare.¹¹⁶

Den andra svagheten var av allvarligare slag. Den reflekterade ekonomins oförmåga att försörja alla landets invånare. Befolkningens tryck på den odlingsbara jorden hade ökat under hela 1800-talet. En migration från landsbygden till städerna tog sin början. Städerna kunde emellertid i brist på samsättningstillfällen inte absorbera alla migranter utan samtidigt påbörjades en emigration till Cuba och Domini-

kanska Republiken.¹¹⁷ Denna emigration fortsatte under den amerikanska ockupationen. Invandring till Cuba uppmuntrades aktivt av ockupationsmyndigheterna, därför att den kubanska sockerindustrin behövde arbetskraft. 1920 beräknade man att det fanns cirka 70 000 haitier på Cuba.¹¹⁸ Det hjälpte inte att haitiska myndigheter senare försökte begränsa emigrationen. (1928 infördes totalförbud mot emigration.) Mer än 20 000 gav sig iväg varje år.¹¹⁹ Även till Dominikanska Republiken fortsatte strömmen av haitier så att det 1937 fanns 60 000 på andra sidan den dominikanska gränsen, till övervägande delen sockerhuggare.¹²⁰

Överbefolkningsproblemet aktualiserades på ett skrämmande sätt 1937. I början av 1930-talet började president Machado på Cuba att under trycket från den inhemska ökande arbetslösheten skicka tillbaka haitier till hemlandet. Härigenom stängdes Cuba för det haitiska befolkningsöverskottet.¹²¹ I Dominikanska Republiken tog man till helt andra medel. I oktober 1937 lät "välgöraren" Rafael Trujillo brutalt slakta mellan 5 000 och 20 000 haitier vid gränsövergången Dajabón-Ouanaminthe.¹²² Nyheten om massakern sipprade så småningom ut och Trujillo erbjöd skadestånd. Haitierna accepterade den otroligt låga summan av 750 000 dollar, varav 250 000 erlades omgående.¹²³ Underligt nog stoppade inte Trujillos illdåd invandringen av haitier, utan denna återupptogs redan följande år.¹²⁴

Det enda större utvecklingsprojekt som sattes i gång blev ett fiasko. 1941 skapades *Société Haïtiano-Américaine de Développement Agricole* (SHADA). SHADA var ett privat företag som skulle exploatera och utveckla Haitis jordbruksresurser. Företaget startades med hjälp av ett lån på 5 miljoner dollar från Export-Import Bank. Genom japanernas erövring av Sydostasien hade USA avskurits från gummileveranser därifrån. SHADA avsåg nu att avhjälpa denna brist genom att på Haiti utvinna gummi ur en inhemsk latexplanta – *cryptostegia*. 4,2 miljoner dollar satsades på detta projekt fram till slutet av september 1943.¹²⁵ SHADA fick monopol på gummiproduktionen under femtio år framåt. 150 000 hektar uppläts åt företaget, dels för gummiodlingen, dels för trädfällning för byggnader.¹²⁶ Ett stort antal bönder drevs utan er-

sättning bort från de områden som hade upplåtits till SHADA.

Förutsättningarna var dock inte de bästa. Jordmånen på de områden som utvaldes var inte vidare lämpad för gummiödling. 1945 stod det klart att projektet var ett ordentligt fiasko. Inget gummi exporterades någonsin utan nettoresultatet blev en förlust på 6,7 miljoner dollar, vartill kom ytterligare 2 miljoner från andra misslyckade SHADA-projekt.¹²⁷

1946 störtades Lescot genom ett uppror och ersattes efter en kort interimistisk militärregering av Dumarsais Estimé.¹²⁸ Denne inledde ett reformprogram:

Låt oss inleda landets finansiella befrielse, massornas utbildning, rationell organisation av vårt jordbruk. Progressiva system som kooperativ kommer att uppmuntras, ty jorden måste berika odlarna och inte mellanhänderna. Vi kommer att beskydda hantverkaren och löntagaren. Aldrig kommer fackföreningarna att undertryckas, ty de stöder dem som arbetar hårt mot arbetsgivarnas nycker.¹²⁹

1947 slutamorterades det amerikanska lånet från 1922 genom att ett inhemskt dollarlån på 10 miljoner togs upp.¹³⁰ Ett försök gjordes att skapa kollektivjordbruk, baserade på frivillig medverkan, genom utdelning av jord, redskap och utsäde. Detta misslyckades dock. En ny sociallagstiftning genomfördes. Haiti fick sin första inkomstskatt. Det blev tillåtet för arbetskraften att fritt organisera sig. Minimilönen höjdes från 1,50 till 3,50 gourdes om dagen.¹³¹

Estimé var den förste svarte presidenten sedan 1915. Hans fem företrädare hade samtliga varit mulatter. Byråkratin hade under dessa presidenter varit både ineffektiv och korrumpierad. Estimé öppnade nu byråkratins led för de svarta och för landsortsbefolkningen framför allt genom att tillhandahålla bättre utbildningsmöjligheter. De dugliga medarbetarna utgjorde emellertid en minoritet. Skillnaden mellan den nya förvaltningen och de föregående var minimal. Vid sidan av den etablerade mulattdominerade eliten uppstod nu en ny svart elit bland dem som arbetade inom förvaltningen. Bristen på disciplin och ansvar var lika stor som någonsin ti-

digare. Offentliga medel förskingrades och mutor var fortfarande ett accepterat medel i umgänget med myndigheterna.¹³²

Alla delar av utvecklingsprogrammet var inte väl övertänkta, utan prestigehänsyn fick ibland dominera. Trujillo hade på den dominikanska sidan skapat en modellstad, Elías Piña, som en utpost mot den haitiska gränsen. Estimé anslog 600 000 dollar till att skapa en haitisk motsvarighet.¹³³ Byn Belladère, mitt emot Elías Piña, utvaldes. Huvudgatan asfalterades, ett nytt hotell och nya tvåvåningshus uppfördes. Elektricitet och dricksvatten installerades. Belladère var emellertid ett meningslöst företag. Byn hade ingen som helst framkomlig vägförbindelse med övriga delar av landet. Till och med propagandamomentet i projektet förfelade sin verkan, då Trujillo snart lät lägga om gränstrafiken från Elías Piña till Jimaní längre söderut. Följden blev att Belladère lämnades helt isolerat.

Belladère finansierades delvis med hjälp av de 2,6 miljoner dollar som blev över sedan det amerikanska lånet återbetalats.¹³⁴ Dessa pengar togs också i anspråk för ett annat skrytprojekt, en internationell utställning i Port-au-Prince 1949 för att fira tvåhundraårsjubileet av stadens grundande. Några av de värsta slumkvarteren nere vid stranden rensades bort och en paradgata, Harry Trumanboulevarden, anlades. Nya lyxhotell uppfördes. Allt som allt spenderades nästan 12 miljoner dollar, tre gånger så mycket som beräknats på detta projekt.¹³⁵ Dessa kostnader täcktes inte av markhyra och turistinkomster, utan utställningen lämnade ett underskott. Dock torde såväl utställningen som tillkomsten av de nya hotellen ha spelat en viss roll för den senare uppgången i turismen.

Åren 1946–50 var goda år för exportnäringen. Kaffepriserna steg liksom sisalpriserna. Importkapaciteten ökade från 18,6 miljoner dollar 1934/38 till 37,9 miljoner 1946/50, och från 7,8 dollar till 9,9 räknat per capita.¹³⁶ Sisalodlingen hade börjat under den amerikanska ockupationen. 1926–27 förvärvade Haitian American Development Corporation ("Plantation Dauphin") och Haitian Agricultural Corporation stora landområden på slätterna runt Fort Liberté i norr. En

stor del av dessa områden var odugliga för andra ändamål än sisalodling, men även småbönderna i området uppslukades efterhand och monokulturen fick en dominerande ställning. Till dessa företag sällade sig på 1940-talet även SHADA. Exporten var till en början obetydlig, nådde en andel av totalexporten som uppgick till mindre än 10 procent mot slutet av 1930-talet och var vid 1940-talets början den näst viktigaste exportprodukten med sina 19 procent av totala exportvärdet.¹³⁷ Denna position förlorades under fyra år men återtogs 1947/48.¹³⁸ Följande år var Haiti världens till storleksordningen tredje sisalproducent (efter Kenya och Tanga-nyika) med 12 procent av världsproduktionen.¹³⁹

Den produkt som under de mellanliggande åren ersatte sisal som andra exportprodukt var bananer.¹⁴⁰ Under ett tiotal år blev Haiti föremål för en spekulation i bananer som ett tag verkade kunna omvandla hela ekonomin. Förutsättningarna för att bananer framgångsrikt skulle kunna odlas var goda. Växten passade väl in i den traditionella bondeekonomin och den nordamerikanska marknaden var ytterst köpstark. 1935 fick Standard Fruit and Steamship Company från New Orleans exklusiva rättigheter för inköp och export av bananer i hela landet. Exporten ökade snabbt under 1930-talet, och under åren 1941–47 upplevde landsbygden en blomstringstid tack vare bananerna, trots de svårigheter andra världskriget innebar.¹⁴¹ Man talade om "la figue-banane salvatrice".¹⁴²

Bönderna blev rikare och en grupp medelstora odlare uppstod. Hamnarna började så sakta blomstra. Denna utveckling avbröts dock snart. Misshälligheter uppstod mellan Standard Fruit och den haitiska regeringen och 1946 upphävde president Estimé företagens monopol. Standard Fruit övergav då helt Haiti. Detta var ett förintande slag för bananodlingarna. Nu började en skandalös trafik med koncessioner till ett stort antal småföretag, som försökte göra vinster genom att betala underpriser, betala med värdelösa papper, glömma bort kontraktsskyldigheter, leverera skadade produkter, fuska med levererat antal etc. 1948 halverades exporten som därefter stadigt sjönk. Haitis bananer råkade i vanrykte på den amerikanska marknaden och bönderna tvingades överge bananproduktionen.

Även Estimés regeringstid fick uppleva ett misslyckat utvecklingsprojekt. 1948 påbörjade UNESCO på begäran av Haitis regering ett utbildningsprogram i den isolerade Marbialdalen, nära Jacmel. Programmet syftade till att meddela läs- och skrivkunighet samt enklare kunskaper och tekniker som gjorde det möjligt för befolkningen att förbättra sina levnadsvillkor. Man avsåg att utprova moderna metoder för elementär undervisning. Denna typ av undervisning skulle med tiden utsträckas till att omfatta hela landet.¹⁴³ Åtminstone 2 miljoner dollar satsades.¹⁴⁴

Programmet misslyckades emellertid. Hjälpen från FAO och WHO blev mindre än utlovat. De lokala ledarna motsatte sig intrånget. Bönderna var ovilliga att ändra sina traditionella metoder. Korruption och oskicklighet florerade, framför allt efter 1954, då de internationella experterna drog sig tillbaka och haitierna själva övertog projektet. Det grundläggande felet med projektet var dock att man valt fel område. I en sådan miljö var sannolikheten för att lyckas låg. Alla Haitis problem, ”överbefolkning, utarmning av jordarna, skogsskövling och erosion, nöd, svält vissa årstider, allmän analfabetism och förfall inom jordbruket”,¹⁴⁵ hade där tagit sig speciellt starka uttryck. ”Man kan framför allt klandra UNESCO för att ha spillt tid och resurser på ett laboratorieförsök innanför dalens inskränkta horisont, för att själv ha blivit fångad i den isolering man försökte bryta”, sammanfattar Paul Moral.¹⁴⁶

Magloire¹⁴⁷

Paul Magloire (1950–56) blev Estimés efterträdare, sedan den sistnämnde störtats från sin post efter att i strid med konstitutionens bestämmelser ha försökt förlänga sin mandatperiod. I början av Magloires presidenttid var de yttre förhållandena fortfarande mycket gynnsamma. Koreaboomen höll kaffepriserna uppe och ökade efterfrågan på sisal. Från hösten 1951 till sommaren 1952 kollapsade dock världsmarknaden för sisal och priserna föll med cirka femtio procent.¹⁴⁸ Detta prisfall fortsatte under hela Magloires återstående regerings-

tid. Även kaffeinkomsterna började svikta. 1953 års kaffe-skörd blev extremt liten. I augusti 1954 föll kaffepriserna drastiskt. I oktober samma år drabbades Haiti av orkanen Hazel. Cayes träffades hårt och Jérémie samt en del småstäder förstördes nästan helt. 40 procent av kaffeskörden (och 50 procent av kakaoskörden) gick till spillo.¹⁴⁹ Exportinkomsterna föll. Tack vare de goda åren i början på 1950-talet och trots att den fysiska kaffeexporten inte förmådde svara på de goda priserna under dessa år ökade dock importkapaciteten från 37,9 miljoner dollar 1946/50 till 49,1 miljoner 1951/55 eller från 9,9 till 13,1 dollar räknat per capita.¹⁵⁰

Även på andra sätt drogs utländska pengar till Haiti under Magloire. Turistnäringen uppmuntrades på en rad sätt och turismen nästan femdubblades från 1950 till 1956.¹⁵¹ Detta beräknas ha gett inkomster på 6 miljoner dollar 1956.¹⁵² Magloire uppmuntrade också etablering av såväl inhemska som utländska företag på Haiti. Redan 1949 hade Estimé medgivit vissa skattelättnader för nyetablerade utländska företag. Denna politik fortsattes nu, och ännu liberalare skattebestämmelser infördes 1955. En rad utländska investeringar gjordes. En franskägd cementfabrik, en amerikanskägd kvarn och ett antal mindre industrier kom till. 1953 började Reynolds Mining Corporation, ett dotterbolag till Reynolds Metal Company, exploatera de aluminiumrika bauxitfyndigheterna nära Miragoâne.¹⁵³

Under Magloire togs de första stapplande stegen mot ekonomisk planering. En femårsplan för ekonomisk utveckling på 40 miljoner dollar lades upp för 1951–56. Egentligen rörde det sig inte om en plan i mera sofistikerad bemärkelse, utan femårsplanen var en lista på projekt utan prioriteringar, ordentliga kostnadsberäkningar, tidsgränser eller finansieringskällor. Planen var också ofullständig, såtillvida att den inte innefattade det viktiga Artiboniteprojektet (jfr nedan) och vissa andra projekt. I den utformning den förelåg koncentrerades planen på investeringar i infrastruktur. 25 procent anslogs till vägbyggen och vägförbättringar, 21 procent till jordbruket (inklusive jordkonservering, skogsplantering och konstbevattning), 16 procent till förbättringsarbeten i städerna, 13 procent till hälsovård, 13 procent till utbildning (in-

klusive skolbyggen) och 12 procent, slutligen, specificerades inte.¹⁵⁴

Under de två första åren finansierades planens projekt till största delen ur det budgetöverskott som uppstod tack vare den förmånliga exportsituationen. 1953 föll emellertid statsinkomsterna på grund av de sjunkande sisalpriserna och den dåliga kaffeskörden. En temporär exportskatt lades på kaffet, men då orkanen Hazel följande år drabbade landet måste man minska implementeringstakten för planen. Någon slutredovisning på hur stora kostnaderna slutligen blev gjordes aldrig. 1954 offentliggjordes en sexårsplan för offentliga investeringar. Denna kom dock inte att förverkligas i nämnvärd utsträckning.

Haiti under Magloire föreföll att åtnjuta något som liknade ett yttligt välstånd. Detta var dock ojämnt fördelat. Visserligen hade bönderna det förmodligen minst lika bra som under någon tidigare regim¹⁵⁵ men de berördes inte i någon större utsträckning av de framsteg som gjordes. De som drog största nyttan av utvecklingen var presidenten själv och hans medhjälpare. Korruption var lika vanlig som tidigare. Kontrakt och koncessioner till utländska företag beviljades i huvudsak mot mutor eller delägarskap till ministrar, högre officerare etc, vilka också lade sig till med en hel del av de pengar som anslogs till katastrofhjälp efter orkanen Hazel. Magloire lade dessutom vid ett flertal tillfällen på tillfälliga skatter för skiftande ändamål, vars användning inte redovisades ordentligt. Presidenten kontrollerade två-, sisal- och cementmonopolen. Hans privatförmögenhet uppskattades till mellan 12 och 28 miljoner dollar.¹⁵⁶

Den största korruptionsskandalen under Magloire var Artiboniteprojektet. Detta avsåg att använda Artiboniteflodens vatten för att bevattna 40 000 hektar, som framför allt skulle användas till risodling, dränera vissa partier av floddalen och skydda slätten mot översvämningar. En damm och ett kraftverk skulle byggas i Péligre. Kraftverket skulle förse centrala Haiti med elektricitet. Projektet, som påbörjades redan 1949 under Estimé, hade från början kostnadsberäknats till 6 miljoner dollar, varav 4 skulle finansieras genom ett lån från Export-Import Bank.¹⁵⁷ Det var då inte meningen att vare sig

damm eller kraftverk skulle byggas. 1950 konstaterade man att en damm var nödvändig, om projektet skulle gå att genomföra. De beräknade kostnaderna steg till 21 miljoner dollar. Följande år upptogs ett lån på 14 miljoner från Export-Import Bank och 1952 påbörjades arbetena. Ett speciellt organ, *Organisme de Développement de la Vallée de l'Artibonite* (ODVA) skapades. Den ohämmade korrupsionen gjorde att kostnaderna snabbt sprang i höjden. 29 miljoner dollar spenderades innan projektet avbröts 1958.¹⁵⁸ Dammen fungerade då endast delvis. Något över 30 000 hektar bevattnades¹⁵⁹ och kraftverket hade inte påbörjats.

Även Magloire försökte innan hans ämbetsperiod gick ut 1957 att förlänga denna. Detta misslyckades och han tvangs lämna Haiti i december 1956. Tio månaders kaos, varunder tre provisoriska persidenter, ett exekutivråd och en militärregering avlöste varandra, följde. En serie generalstrejker utbröt. Huvudstaden lamslogs politiskt, socialt och ekonomiskt. I september 1957 valdes så François Duvalier till president.

Noter

- ¹ Standardverket om Columbus' resor är fortfarande Morison (1942). Originalen till Columbus' dagbok från den första resan har gått förlorat. Bartolomé de las Casas hade emellertid tillgång till en kopia som han använde när han skrev sin *Historia de las Indias* (Las Casas [1951]) och ur vilken han citerade långa stycken. Columbus' publicerade "dagbok" (tex i Colón [1984]) utgörs alltså av utdrag ur Las Casas' verk.
- ² Tainokulturen behandlas i ett klassiskt verk av Lovén (1935).
- ³ Ur "dagboken" från första resan (Colón [1984], s 83).
- ⁴ Ur brev till Luis de Santángel, 15 februari 1493 (a a, s 141).
- ⁵ James (1963), s 4.
- ⁶ Hispaniolas befolkning runt 1492 har blivit föremål för en mycket het debatt. Se den litteratur som hänvisas till av Bethell (1984).
- ⁷ Logan (1968), s 10–11.
- ⁸ En starkt bidragande orsak till detta var de rykten om guldfynd i Mexico och Peru som på 1520-talet ingick till Hispaniola. Ön började tömmas på kolonister. Inte ens ett kungligt edikt av 1526 där emigrationen förbjöds vid dödsstraff lyckades stoppa strömmen. 1560 fanns endast ca 2 000 spanjorer kvar på hela ön (a a, s 30). Den första kolonialtiden skildras tex i Sauers (1966) klassiska verk och i Moya Pons (1978a).
- ⁹ James (1963), s 4. Denna tid skildras tex i Crouse (1940), Peña Battle

- (1951) och Funck-Brentano (1979). En klassisk samtida skildring är Esquemeling (u å).
- ¹⁰ Tiden 1665–1713 behandlas i Crouse (1943).
- ¹¹ Det klassiska verket om kolonialtiden är Moreau de Saint-Méry (1958), summerad i Moreau de Saint-Méry (1985). En fallstudie av plantagelivet görs i Cauna (1987).
- ¹² James (1963), s 45–46.
- ¹³ Rotberg och Clague (1971), s 31.
- ¹⁴ Denna handel analyseras tex i Montague (1940), kapitel 2, Logan (1941), kapitel 1 och Turnier (1955).
- ¹⁵ Rotberg och Clague (1971), s 28.
- ¹⁶ Termen "creole" betecknade en person som var född i kolonin (oberoende av vilken hudfärg personen hade).
- ¹⁷ Rotberg och Clague (1971), s 32. En fallstudie av ett franskt handelshus görs i Thésée (1972).
- ¹⁸ James (1963), s 31. Uppgiften om Port-au-Prince från Rodman (1961), s 6.
- ¹⁹ Leyburn (1966), s 16.
- ²⁰ En frigiven slav betecknades även som *affranchi*.
- ²¹ Leyburn (1966), s 18. (Rotberg och Clague [1971], s 33, anger 30 000, 27 500 respektive 465 000.
- ²² För en analys av *Le Code Noir*, se Sala-Molins (1987).
- ²³ Leyburn (1966), s 18.
- ²⁴ A a, s 19–20.
- ²⁵ Leyburn (1937). Jfr även Rotberg och Clague (1971), s 34–35, speciellt not 23.
- ²⁶ Slavhandeln analyseras tex i Pluchon (1980).
- ²⁷ Rotberg och Clague (1971), s 34.
- ²⁸ James (1963), s 14.
- ²⁹ A a, s 12–13. James baserar sin skildring på en noggrann genomgång av framför allt officiella dokument från de franska kolonialarkiven som gjorts av Pierre de Vaissière (1909). Jfr även Rotberg och Clague (1971), s 35–36 samt Leyburn (1966), s 22 f.
- ³⁰ Lundahl (1992), s 330–331. *Marronage* behandlas tex i Debbasch (1961, 1962), Debien (1974) och Fouchard (1988).
- ³¹ James (1963), s 19.
- ³² Leyburn (1966), s 22.
- ³³ Se Rotberg och Clague (1971), s 39, not 28.
- ³⁴ Två ögonvittnesskildringar av kolonins sista år är Girod de Chantrons (1980) och Wimpffen (1797).
- ³⁵ Litteraturen om befrielsekrigen är minst sagt rikhaltig. Det mest kända verket är James (1963). Ott (1973) ger en balanserad översikt. Heintz och Heintz (1978), kapitel 2–5, kan också konsulteras. Lepkowski (1968), (1969) behandlar inte minst de ekonomiska konsekvenserna. Geggus (1982) är koncentrerad på den brittiska inblandningen. Brutus (1969) är ett haitiskt verk om perioden. En gammal klassiker är Stoddard (1914).

- Samtida skildringar ges i Edwards (1797), Barskett (1818) och Lacroix (1819). Jfr även Philipp (1833).
- ³⁶ I Saint-Domingue hade den franske civilkommissarien Sonthonax avskaffat slaveriet i norra delen redan i augusti 1793. Se tex Stein (1985).
- ³⁷ Ett antal biografier har skrivits över Toussaint, tex Beard (1853), Schoelcher (1889), Korngold (1944), Alexis (1949), Césaire (1981), Parkinson (1974) och Pluchon (1989). Toussaints brevväxling finns i Laurent (1953).
- ³⁸ Se Métral (1825), Auguste och Auguste (1984) och Roussier (1937) för detaljer.
- ³⁹ Ovanstående är en mycket summarisk redogörelse för frigörelsen. För en utförlig skildring, se de i not 35 anförda verken.
- ⁴⁰ Se tex Montague (1940), Logan (1941), Etienne (1982) och Coradin (1988).
- ⁴¹ Se Moya Pons (1978a).
- ⁴² Moreau de Saint-Méry (1958), s 28, Leyburn (1966), s 33.
- ⁴³ Toussaints och Dessalines' ekonomiska system diskuteras i Lundahl (1992), kapitel 8 och 9. En samtida skildring ges av Rainsford (1805). För en biografi över Dessalines se Jean-Baptiste (1954). De första tjugo åren av självständighet diskuteras i Heintz och Heintz (1978), kapitel 5 och Nicholls (1979), kapitel 2.
- ⁴⁴ Detta dekret var i kraft fram till den amerikanska ockupationen.
- ⁴⁵ Alla som bodde i städerna måste ägna sig åt hantverk eller handel. Dessa räknades till samma grupp som lantarbetarna.
- ⁴⁶ Det främsta biografiska verket om Christophe är Cole (1970). Se även Vandercook (1928). En samtida skildring av Christophes kungadöme ges i Harvey (1827). Christophes intressanta brevväxling med den brittiske abolitionisten Thomas Clarkson kan studeras i Griggs och Prator (1968). Vastey (1823) ger kungadömets officiella historieskrivning.
- ⁴⁷ En diskussion av Pétions regeringstid finns i Trouillot (1960). Jfr även Dupuy (1989), kapitel 4.
- ⁴⁸ Moral (1961), s 21 (1 carreau = 1,29 hektar).
- ⁴⁹ Se Lundahl (1979), kapitel 6.
- ⁵⁰ Boyers tid diskuteras i Heintz och Heintz (1978), kapitel 6, och Nicholls (1971), kapitel 3.
- ⁵¹ Bruket att slå sig ner i bergstrakterna inleddes redan under kolonialtiden av förrymda slavar (*marrons*) och fortsattes under tvångsarbetets tid.
- ⁵² Leyburn (1966), s 76.
- ⁵³ Denna process skildras utförligt i Murray (1977).
- ⁵⁴ Franklin (1828), s 352. En ögonvittnesskildring av Haiti på 1820-talet ges av brittiske generalkonsuln Charles Mackenzie (1830). Det tidiga 1830-talet skildras i Brown (1837).
- ⁵⁵ Bomullen klarade sig dock, liksom kaffet, utan skötsel.
- ⁵⁶ Rotberg och Clague (1971), s 97 (1910–14 års priser) och s 71–72. Importkapaciteten beräknas genom att dividera exportvärdet i löpande pri-

- ser med ett importprisindex (USA:s partiprisindex med 1910–14 som basår). För tiden 1804–18 existerar så gott som ingen exportstatistik (Moral [1961], not, s 29). Statistik för åren 1821–1914 återfinns i Rotberg och Clague (1971), Appendix B. Jfr också den detaljerade statistiken i Benoit (1954).
- ⁵⁷ Lundahl (1992), s 232.
- ⁵⁸ Se tex Rotberg och Clague (1971), kapitel 3, Heintl och Heintl (1978), kapitel 7–11, eller Nicholls (1979), kapitel 3–4.
- ⁵⁹ Leyburn (1966), s 94.
- ⁶⁰ Under den amerikanska ockupationen 1915–34 gjordes ett nytt försök att bringa reda i de kaotiska äganderättsförhållandena, men även detta måste ges upp då bönderna envist vägrade att precisera sina krav och inget gjorde för att få sina rättigheter legalt bekräftade.
- ⁶¹ Leyburn (1966), s 95.
- ⁶² Rotberg och Clague (1971), s 97. För tiden 1804–18 existerar så gott som ingen statistik alls (Moral [1961], not, s 27).
- ⁶³ 1860, året före inbördeskrigets utbrott, var priset 10,9 amerikanska cent/pund; 1861 11,7; 1862 23,3; 1863 58,4 och 1864 82,4 cent/pund. Under denna tid nästan femdubblades Haitis bomullsexport (Rotberg och Clague [1971], s 388 och 390).
- ⁶⁴ A a, not, s 92.
- ⁶⁵ 15 000 man. Andra beräkningar anger 1/10 av hela befolkningen (37 500) (Leyburn [1966], s 36–37). För detaljer se Lundahl (1992), kapitel 9.
- ⁶⁶ Rotberg och Clague (1971), s 77.
- ⁶⁷ Se Lundahl (1992), kapitel 1 och Turnier (1985).
- ⁶⁸ Brown (1837), vol II, s 263.
- ⁶⁹ Se tex Turnier (1989).
- ⁷⁰ St John (1889), s 185.
- ⁷¹ Leyburn (1966), s 224.
- ⁷² Denna tid diskuteras kritiskt av St John (1889). Sylvain Salnaves administration behandlas i Adam (1982).
- ⁷³ Se Lundahl (1979), kapitel 7.
- ⁷⁴ Denna utveckling är huvudtemat i James Leyburns *The Haitian People* (Leyburn [1966]), en av de finaste böcker som skrivits om Haiti.
- ⁷⁵ A a, s 49.
- ⁷⁶ Ockupationen och dess förspel behandlas detaljerat fr̄a i Gaillard (1984, 1988, 1987, 1981a, 1981b, 1982a, 1982b). (Serien är fortfarande oavslutad.) Förspelen och de tidiga åren diskuteras också tex i Munro (1964), kapitel 8 och Plummer (1988). Två analytiska huvudverk är Schmidt (1971) och Castor (1971). Jfr även Millspaugh (1931) och Balch (1927), det förra verket skrivet av amerikanernas Financial Adviser-General Receiver, 1927–29, det senare en protest mot ockupationen. Davis (1929), Heintl och Heintl (1978), kapitel 12 och Nicholls (1979), kapitel 5 behandlar ockupationen i ett historiskt perspektiv. Perkins (1981) jämför ockupationen av Haiti med andra amerikanska interventioner i Ka-

- ribien och Centralamerika. McCrocklin (1956) redogör för reorganisatio-
nen av armén och Wirkus och Dudley (1931) ger en fascinerande skild-
ring av hur den amerikanska administrationen fungerade på "gräsrots-
nivå".
- ⁷⁷ Rotberg och Clague (1971), s 110.
- ⁷⁸ 1914 hade dock endast tre osammanhängande bitar färdigställt.
- ⁷⁹ Rotberg och Clague (1971), s 112. Övriga intressenter var fransmän, 50
procent, och tyskar, 10 procent.
- ⁸⁰ Winkler (1928), s 275.
- ⁸¹ Rotberg och Clague (1971), s 116. Jfr även Logan (1968), s 118–119. Lo-
gan anger även "skydd åt amerikanska medborgare och amerikansk
egendom" som ett sekundärt motiv. Detta är dock knappast troligt då,
som Rotberg och Clague påpekar, beslutet om intervention fattats redan
1914, då inget som helst hot mot vare sig liv eller egendom förelåg.
- ⁸² En gammal lag som tillät staten att varje år kräva tre dagsverken av
medborgarna återupplivades och tvångsarbetslag organiserades.
- ⁸³ Rotberg och Clague (1971), s 131. Bilsiffran för 1915 från Leyburn
(1966), s 102.
- ⁸⁴ Moore (1972), s 182.
- ⁸⁵ Leyburn (1966), s 274–275; Moore (1972), s 184.
- ⁸⁶ Leyburn (1966), s 275.
- ⁸⁷ Moore (1972), s 183. Moore påpekar dock att detta var en droppe i havet
jämfört med de behov som förelåg (s 39).
- ⁸⁸ A a, s 184.
- ⁸⁹ Siffrorna i detta avsnitt återfinns i Leyburn (1966), s 280–283.
- ⁹⁰ Utbildningen under ockupationen diskuteras detaljerat i Pamphile
(1988).
- ⁹¹ Rotberg och Clague (1971), s 135–136.
- ⁹² Elaka tungor menade att detta dock mest var för att få de stipendier som
fanns på skolan (Leyburn [1966], s 283).
- ⁹³ Moore (1972), s 40.
- ⁹⁴ Rotberg och Clague (1971), s 135–136.
- ⁹⁵ Moore (1972), s 59–60. Jfr Rotberg och Clague (1971), s 135–136 och Lo-
gan (1968), s 140.
- ⁹⁶ Pierre-Charles (1965), s 172–173.
- ⁹⁷ Rotberg och Clague (1971), s 397.
- ⁹⁸ Pierre-Charles (1965), s 174–175.
- ⁹⁹ Statsskulden från 1875 fram till ockupationen behandlas i Gaillard
(1990). För en redogörelse för 1875 års lån, se också Pierre-Charles
(1965), s 174.
- ¹⁰⁰ Rotberg och Clague (1971), s 398.
- ¹⁰¹ Moore (1954), s 234.
- ¹⁰² Moore (1972), s 53.
- ¹⁰³ Pierre-Charles (1965), s 180.
- ¹⁰⁴ Se Spector (1985).
- ¹⁰⁵ Moore (1972), s 59.

- ¹⁰⁶ Överste Littleton W T Waller resp. överste Eli K Cole, citerade i Rotberg och Clague (1971), s 137–138.
- ¹⁰⁷ Rotberg och Clague (1971), s 138. Leyburn (1966), s 104, framhåller att en följd av ockupationen var att antalet ljushyade i de lägre klasserna ökade.
- ¹⁰⁸ Citerat av Logan (1968), s 139.
- ¹⁰⁹ Perioden 1934–57 diskuteras i Rotberg och Clague (1971), kapitel 5, i Heintz och Heintz (1978), kapitel 13 och Nicholls (1979), kapitel 6–7.
- ¹¹⁰ En beskrivning av förhållandena på landsbygden på 1930-talet återfinns i Herskovits' (1971) klassiska arbete, som behandlar Mirebalaisdalen i provinsen Artibonite, och i Leyburns (1966) lysande bok.
- ¹¹¹ Trots de tidigare beskrivna ansträngningarna lyckades amerikanerna inte få bukt med framboesiainfektionerna. En ny kampanj företogs 1951–56 då man med hjälp av penicillin så gott som helt lyckades utrota sjukdomen.
- ¹¹² Rotberg och Clague (1971), s 295, basår 1957–59.
- ¹¹³ A a, s 151.
- ¹¹⁴ Logan (1968), s 144.
- ¹¹⁵ A a, s 152. USA:s andel av Haitis export steg från 9 procent 1926/27–35/36 till 49 procent 1936/37–40/41 (a a, s 144).
- ¹¹⁶ Rotberg och Clague (1971), s 295. I per capitatermer föll den från 12,5 dollar till 7,8.
- ¹¹⁷ Denna migration behandlas detaljerat i Lundahl (1983), kapitel 7 och 8. Migrationen till Dominikanska Republiken diskuteras även i Hernández (1973), Veras (1983) (1985), Báez Evertsz (1984), Lemoine (1985), Moya Pons m fl (1986), Madruga (1986), Castor (1987) och Plant (1987).
- ¹¹⁸ Moral (1961), s 70.
- ¹¹⁹ A a, s 70. Moral uppskattar totala antalet emigranter till Cuba till mellan 300 000 och 400 000 mellan 1915 och 1930 (a a, s 71). Rotberg och Clague (1971), s 150, anger för permanent emigration före 1935 den lägre siffran 80 000. Bägge siffrorna är dock mycket osäkra.
- ¹²⁰ Leyburn (1966), s 271. Rotberg och Clague (1971), s 150, anger permanent migration före 1935 till 80 000.
- ¹²¹ Se Lundahl (1983), kapitel 7.
- ¹²² Siffrorna är minimi- och maximiskattningar (Logan [1968], s 145). Det exakta antalet är okänt. Massakern behandlas i detalj i García (1983). De officiella dokumenten finns i Cuello (1985).
- ¹²³ Logan (1968), s 146. Det är inte känt hur mycket som totalt erlades.
- ¹²⁴ Relationerna mellan Haiti och Dominikanska Republiken behandlas i Price-Mars (1953). Av intresse i sammanhanget är även Balaguer (1984), som en provkarta på dominikanska fördomar om Haiti, samt Yunén Z (1985).
- ¹²⁵ Moore (1972), s 64.
- ¹²⁶ Pierre-Charles (1965), s 113.
- ¹²⁷ A a, s 189.

- ¹²⁸ Av- och tillsättning av presidenter 1946–57 behandlas i Bonhomme (1957).
- ¹²⁹ Citerat av Gingras (1967), s 81.
- ¹³⁰ Moore (1954), s 236.
- ¹³¹ Diederich och Burt (1970), s 56. (5 gourdes = 1 amerikansk dollar.)
- ¹³² De svartas ökade inflytande behandlas i en rad dokument i Voltaire (1988).
- ¹³³ A a, s 57.
- ¹³⁴ Moore (1972), s 67.
- ¹³⁵ Rotberg och Clague (1971), s 174. *Time* (22 februari 1954) rapporterade dock att utställningen kostade inte mindre än 26 miljoner dollar, varav 10 aldrig redovisades.
- ¹³⁶ Rotberg och Clague (1971), s 295.
- ¹³⁷ United Nations (1949), s 214 (år 1942/43).
- ¹³⁸ Holly (1955), s 88.
- ¹³⁹ Moral (1959), s 109.
- ¹⁴⁰ Samt socker 1943/44 (Holly [1955], s 85).
- ¹⁴¹ Haiti förklarade axelmakterna krig strax efter det japanska överfallet på Pearl Harbor.
- ¹⁴² Moral (1961), s 311.
- ¹⁴³ Projektet föregicks av en socialantropologisk studie. Denna finns redovisad i Métraux m fl (1951) och Bastien (1951). Projektets första fas beskrivs i UNESCO (1951).
- ¹⁴⁴ Moral (1961), s 332. För siffror, se Rotberg och Clague (1971), s 287 och Moral (1961), s 312.
- ¹⁴⁵ UNESCO (1951), s 12.
- ¹⁴⁶ Moral (1961), s 333.
- ¹⁴⁷ Magloire diskuteras i Heintz och Heintz (1978), kapitel 14.
- ¹⁴⁸ A a, s 298.
- ¹⁴⁹ Rotberg och Clague (1971), s 182.
- ¹⁵⁰ A a, s 295.
- ¹⁵¹ Moore (1972), s 217–218. Jfr Rotberg och Clague (1971), s 305.
- ¹⁵² Moore (1972), s 218. Detta är dock en osäker siffra.
- ¹⁵³ Detta företag erhöll 1944 ett monopolkontrakt på bauxitutvinning, löpande på 60 år. Fyndigheternas storlek beräknades till 15–20 miljoner ton 1959 med en genomsnittlig halt av Al_2O_3 på 50–55 procent (Salas [1959], s 19 och 16).
- ¹⁵⁴ Moore (1954), s 244.
- ¹⁵⁵ Mintz (1966), s xiv.
- ¹⁵⁶ Rotberg och Clague (1971), s 186.
- ¹⁵⁷ Moore (1972), s 70.
- ¹⁵⁸ A a, s 81.
- ¹⁵⁹ Moral (1961), s 327.

Litteratur

- Adam, André Georges (1982), *Une crise haïtienne 1867–1869: Sylvain Salnave*. Port-au-Prince
- Alexis, Stephen (1949), *Black Liberator: The Life of Toussaint Louverture*. New York
- Auguste, Claude B och Auguste, Marcel B (1985), *L'expédition Leclerc 1801–1803*, Port-au-Prince
- Báez Evertsz, Franc (1984), *Braceros haitianos en la República Dominicana*. Santo Domingo
- Balaguer, Joaquín (1984), *La isla al revés: Haití y el destino dominicano*. Andra upplagan. Santo Domingo
- Balch, Emily Greene (red) (1927), *Occupied Haiti*. New York
- Barskett, James (1818), *History of the Island of St. Domingo. From Its First Discovery by Columbus*. London
- Bastien, Rémy (1951), *La familia rural haitiana. Valle de Marbial*. Mexico
- Beard, John R (1853), *The Life of Toussaint L'Ouverture, the Negro Patriot of Haiti*. London
- Benoit, Pierre (1954), *Cent cinquante ans de commerce extérieur d'Haïti 1804–1954*. Port-au-Prince
- Bethell, Leslie (1984), "A Note on the American Population on the Eve of the European Invasions", i: Leslie Bethell (red), *The Cambridge History of Latin America. Vol I, Colonial Latin America*. Cambridge
- Bonhomme, Colbert (1957), *Révolution et contre-révolution en Haïti de 1946 à 1957*. Port-au-Prince
- Brown, Jonathan (1837), *The History and Present Condition of St. Domingo*. 2 vol. London
- Brutus, Edner (1969), *Révolution dans Saint-Domingue*. 2 vol. Bryssel
- Cauma, Jacques (1987), *Au temps des isles à sucre. Histoire d'une plantation de Saint-Domingue au XVIIIe siècle*. Paris
- Castor, Suzy (1971), *La ocupación norteamericana de Haití y sus consecuencias (1915–1934)*. Mexico
- Castor, Suzy (1987), *Migración y relaciones internacionales (El caso haitiano-dominicano)*. Santo Domingo
- Césaire, Aimé (1981), *Toussaint Louverture: La révolution française et le problème colonial*. Paris
- Cole, Hubert (1970), *Christophe: King of Haiti*. New York
- Coradin, Jean D (1988), *Histoire diplomatique d'Haïti 1804–1843. Tome premier. La reconnaissance de l'indépendance*. Port-au-Prince
- Crouse, Nellis M (1940), *French Pioneers in the West Indies 1624–1664*. New York
- Crouse, Nellis M (1943), *The French Struggle for the West Indies 1665–1713*. New York
- Cuello, H, José Israel (red) (1985), *Documentos del conflicto dominico-haitiano de 1937*. Santo Domingo

- Davis, H P (1929), *Black Democracy: The Story of Haiti*. Andra, omarbetade upplagan. New York
- Debbasch, Yvan (1961, 1962), "Le marronage: essai sur la désertion de l'esclave antillais", *L'Année Sociologique*, Vol 3
- Debien, Gabriel (1974), *Les esclaves aux Antilles Françaises (XVIIe – XVIIIe siècles)*, Basse Terre och Fort-de-France
- Diederich, Bernard och Burt, Al (1979), *Papa Doc: Haiti and Its Dictator*. London
- Dupuy, Alex (1989), *Haiti in the World Economy: Class, Race, and Underdevelopment since 1700*. Boulder och London
- Edwards, Bryan (1797), *An Historical Survey of the French Colony in the Island of St. Domingo*. London
- Esquemeling, John (u å), *The Buccaneers of America: A True Account of the Most Remarkable Assaults Committed of Late Years upon the Coast of the West Indies by the Buccaneers of Jamaica and Tortuga, Both English and French*. London och New York
- Étienne, Eddy V (1982), *La vraie dimension de la politique extérieure des premiers gouvernements d'Haïti (1804–1843)*. Sheerbrooke
- Fouchard, Jean (1988), *Les marrons de la Liberté*. Omarbetad, korrigerad och utökad upplaga. Port-au-Prince
- Franklin, James (1828), *The Present State of Hayti (Saint Domingo). With Remarks on Its Agriculture, Commerce, Laws, Religion, Finances and Population, etc. etc*. London
- Fruck-Brentano, Frantz (1979), *L'Île de la Tortue*. Paris
- Gaillard, Gusti-Klara (1990), *L'expérience haïtienne de la dette extérieure ou une production caféière pillée (1875–1915)*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1981a), *Les blancs débarquent. Vol 3, 1915, Premier écrasement du cacaoïsme*. Andra upplagan. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1981b), *Les blancs débarquent. Vol 4, 1916–1917, La république autoritaire*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1982a), *Les blancs débarquent. Vol 5, 1917–1918, Hinche mise en croix*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1982b), *Les blancs débarquent. Vol 6, 1918–1919, Charlemagne Péralte le caco*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1983), *Les blancs débarquent. Vol 7, 1919–1934, La guérilla de Batraville*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1984), *Les blancs débarquent. Vol 1, La république exterminatrice, première partie: une modernisation manquée (1880–1896)*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1987), *Les blancs débarquent. Vol 2, 1914–1915, Les cent-jours de Rosalvo Bobo ou une mise à mort politique*. Andra upplagan. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1988), *La république exterminatrice, deuxième partie: l'état vassal (1896–1902)*. Port-au-Prince
- García, Juan Manuel (1983), *La matanza de los haitianos. Genocidio de Trujillo, 1937*. Santo Domingo

- Geggus, David (1987), *Slavery, War and Revolution: The British Occupation of Saint Domingue 1793–1798*. Oxford
- Gingras, Jean-Pierre O (1967), *Duvalier Caribbean Cyclone. The History of Haiti and Its Present Government*. New York
- Girod de Chantrans, Justin (1980), *Voyage d'un Suisse dans différentes colonies d'Amérique*. Paris
- Griggs, Earl Leslie och Prator, Clifford H (red) (1968), *Henry Christophe and Thomas Clarkson: A Correspondence*. New York
- Harvey, William Woodis (1827), *Sketches of Hayti from the Expulsion of the French to the Death of Christophe*. London
- Heinl, Robert Debs, Jr och Heinl, Nancy Gordon (1978), *Written in Blood: The Story of the Haitian People 1492–1971*. Boston
- Hernández, Frank Marino (1973), *La inmigración haitiana*. Santo Domingo
- Herskovits, Melville J (1971), *Life in a Haitian Valley*. Garden City
- Holly, Marc Aurèle (1955), *Agriculture in Haiti. With Special Reference to Rural Economy and Agricultural Education*. New York
- James, Cyril L R (1963), *The Black Jacobins. Toussaint L'Ouverture and the San Domingo Revolution*. Second edition, revised. New York
- Jean-Baptiste, St Victor (1954), *Le fondateur devant l'histoire*. Port-au-Prince
- Korngold, Ralph (1944), *Citizen Toussaint*. Boston
- Lacroix, Pamphile de (1819), *Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution de Saint-Domingue*. 2 vol. Paris
- Las Casas, Bartolomé de (1951), *Historia de las Indias*. Edición de Agustín Millares Carlo, 3 vol. Mexico och Buenos Aires
- Laurent, Gérard M (1953), *Toussaint Louverture à travers sa correspondance (1794–1798)*. Madrid
- Lemoine, Maurice (1985), *Bitter Sugar: Slaves Today in the Caribbean*. London
- Lepkowski, Tadeusz (1968), *Haiti. Tomo I*. Havanna
- Lepkowski, Tadeusz (1969), *Haiti. Tomo II*. Havanna
- Leyburn, James G (1966), *The Haitian People*. Med en ny introduktion av Sidney W Mintz. New Haven och London
- Logan, Rayford W (1941), *Diplomatic Relations of the United States with Haiti 1776–1891*. Chapel Hill
- Logan, Rayford W (1968), *Haiti and the Dominican Republic*. London
- Lovén, Sven (1935), *Origins of the Tainan Culture, West Indies*. Göteborg
- Lundahl, Mats (1979), *Peasants and Poverty: A Study of Haiti*. London
- Lundahl, Mats (1983), *The Haitian Economy: Man, Land and Markets*. London och Canberra
- Lundahl, Mats (1992), *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. London och New York
- McCrocklin, James H (1956), *Garde d'Haiti 1915–1934: Twenty Years of Organization and Training by the United States Marine Corps*. Annapolis
- Mackenzie, Charles (1830), *Notes on Haiti made during a Residence in That Republic*. 2 vol. London

- Madruga, José Manuel (1986), *Azúcar y haitianos en la República Dominicana*. Santo Domingo
- Métral, Antoine (1825), *Histoire de l'expédition des Français à Saint-Domingue*. Paris
- Métraux, Alfred, i samarbete med E Berrouet och Jean och Suzanne Comhaire-Sylvain (1951), *Making a Living in the Marbial Valley (Haiti)*. Paris
- Métraux, Alfred (1958), *Le vaudou haïtien*. Förord av Michel Leiris. Paris
- Mintz, Sidney W (1966), "Introduction to the Second Edition", i: James G Leyburn, *The Haitian People*. Andra upplagan. New Haven och London
- Moore, Ernest O (1954), "Monetary-Fiscal Policy and Economic Development in Haiti", *Public Finance*, Vol 9
- Moore, Ernest O (1972), *Haiti: Its Stagnant Society and Shackled Economy. A Survey*. New York
- Moral, Paul (1959), *L'économie haïtienne*. Port-au-Prince
- Moral, Paul (1961), *Le paysan haïtien. Étude sur la vie rural en Haïti*. Paris
- Moreau de Saint-Méry, Médéric-Louis-Élie (1958), *Description, topographique, physique, civile, politique et historique de la partie française de l'isle Saint-Domingue*. 3 vol. Ny upplaga. Paris
- Moreau de Saint-Méry, Médéric-Louis-Élie (1985), *A Civilization that Perished: The Last Years of White Colonial Rule in Haiti*. Översatt, förkortad och utgiven av Ivor P Spencer. Lanham
- Morison, Samuel Eliot (1942), *Admiral of the Ocean Sea: A Life of Christopher Columbus*, 2 vol, Boston
- Moya Pons, Frank (1978a), *La Española en el siglo XVI, 1493–1520. Trabajo, sociedad y política en la economía de oro*. Tredje uppl, Santiago de los Caballeros
- Moya Pons, Frank (1978b), *La dominación haitiana 1822–1844*. Tredje uppl, Santiago de los Caballeros
- Moya Pons, Frank m fl (1986), *El batey. Estudio socioeconómico de los bateyes del Consejo Estatal del Azúcar*. Santo Domingo
- Munro, Dana G. (1964), *Intervention and Dollar Diplomacy in the Caribbean 1900–1921*. Princeton
- Murray, Gerald Francis (1977), "The Evolution of Haitian Peasant Land Tenure: A Case Study in Agrarian Adaptation to Population Growth", Ph D thesis, Columbia University, New York
- Nicholls, David (1979), *From Dessalines to Duvalier: Race, Colour and National Independence in Haiti*. Cambridge
- Ott, Thomas O (1973), *The Haitian Revolution 1789–1804*. Knoxville
- Pamphile, Léon Dénius (1988), *L'éducation en Haïti sous l'occupation américaine 1915–1934*. Port-au-Prince
- Parkinson, Wenda (1978), *'This Gilded African', Toussaint L'Ouverture*. London
- Peña Battle, Manuel Arturo (1951), *La Isla de la Tortuga. Plaza de armas, refugio y seminario de los enemigos de España en Indias*. Madrid

- Perkins, Whitney T (1981), *Constraint of Empire: The United States and Caribbean Interventions*. Oxford
- Philippi, Ferdinand (1833), *Fristaten St Domingos (Haytis) historia*. Kristianstad
- Pierre-Charles, Gerard (1965), *La economía haitiana y su vía de desarrollo*. Mexico
- Plant, Roger (1987), *Sugar and Modern Slavery: A Tale of Two Countries*. London och New Jersey
- Pluchon, Pierre (1980), *La route des esclaves. Négriers et bois d'ébène au XVIIIe siècle*. Paris
- Plummer, Brenda Gayle (1988), *Haiti and the Great Powers 1902–1915*. Baton Rouge och London
- Pluchon, Pierre (1989), *Toussaint Louverture: Un révolutionnaire noir d'Ancien Régime*. Paris
- Price-Mars, Jean (1953), *La République d'Haïti et la République Dominicaine. Les aspects divers d'un problème d'histoire de géographie et d'ethnologie*. 2 vol. Port-au-Prince
- Rainsford, Marcus (1805), *An Historical Account of the Black Empire of Hayti: Comprehending a View of the Principal Transactions in the Revolution of Saint Domingo with Its Ancient and Modern State*. London
- Rodman, Selden (1961), *Haiti: The Black Republic. The Complete Story and Guide*. Ny omarbetad upplaga. New York
- Rotberg, Robert I med Clague, Christopher K (1971), *Haiti. The Politics of Squalor*. Boston
- Roussier, Paul (1937), *Lettres du Général Leclerc, Commandant en Chef de l'Armée de Saint-Domingue en 1802*. Paris
- Sala-Moulins, Louis (1987), *La Code Noir ou le calvaire de Canaan*. Paris
- Salas, Guillermo (1959), *Depósitos de bauxita en Haïti y Jamaica. Posibilidades de que exista en Mexico*. Mexico
- St John, Sir Spenser (1989), *Hayti or the Black Republic*. Andra upplagan. London
- Sauer, Carl Ortwin (1966), *The Early Spanish Main*. Berkeley och Los Angeles
- Schmidt, Hans (1971), *The United States Occupation of Haiti, 1915–1934*. New Brunswick
- Schoelcher, Victor (1889), *Vie de Toussaint Louverture*. Paris
- Spector, Robert M (1985), *W Cameron Forbes and the Hoover Commissions to Haiti (1930)*. Lanham
- Stein, Robert Louis (1985), *Léger Félicité Sonthonax: The Lost Sentinel of the Republic*. Cranbury
- Stoddard, T Lothrop (1914), *The French Revolution in San Domingo*. Boston
- Thésée, Françoise (1972), *Négociants bordelais et colons de Saint-Domingue. Liaisons d'habitations. La maison Henry Romberg, Bapst et Cie 1783–1793*. Paris
- Trouillot, Henock (1960), "La république de Pétion et le peuple haïtien", *Re-*

vue de la Société Haïtienne d'Histoire, de Géographie et de Géologie, Vol 31

- Turnier, Alain (1955), *Les États-Unis et le marché haïtien*. Washington, D C
- Turnier, Alain (1985), *La société des baïonnettes: un regard nouveau*. Port-au-Prince
- Tournier, Alain (1989), *Quand la nation demande des comptes*. Port-au-Prince
- UNESCO (1951), *L'expérience témoin d'Haïti. Première phase 1947–1949*. Paris
- United Nations (1949), *Mission to Haiti. Report of the United Nations Mission of Technical Assistance to the Republic of Haiti*. Lake Success
- Vaissière, Pierre de (1909), *Saint-Domingue: La société et la vie créole sous l'Ancien Régime (1629–1789)*. Paris
- Vandercook, John W (1928), *Black Majesty*. New York
- Vastey, Baron de (1823), *An Essay on the Causes of the Revolution and Civil Wars of Hayti*. Exeter
- Veras, Ramón Antonio (1983), *Inmigración – haitianos – esclavitud*. Santo Domingo
- Veras, Ramón Antonio (1985), *Migración caribeña y un capítulo haitiano*. Santo Domingo
- Voltaire, Frantz (red) (1988), *Pouvoir noir en Haïti*. Québec
- Wimpffen, Francis Alexander Stanislaus, Baron de (1797), *A Voyage to Saint Domingo in the Years 1788, 1789 and 1790*. London
- Winkler, Max (1928), *Investments of United States Capital in Latin America*. Boston
- Wirkus, Faustin och Dudley, Taney (1931), *The White King of La Gonave*. Garden City
- Yunén, Z, Rafael Emilio (1985), *La isla como es: hipótesis para su comprobación*. Santiago de los Caballeros

6. *Den haitiska plundrarstaten*

I september 1957 valdes den förre Estiméministern François Duvalier (Papa Doc) till Haitis president. Valet hade föregåtts av stark politisk och social oro. I december 1956 hade president Paul Magloire tvingats lämna landet.

När datum för presidentvalet, den 22 september, kom, återstod tre kandidater: förutom Duvalier, mulatten och jordägaren Louis Déjoie, samt Magloires före detta finansminister, Clément Jumelle. Den fjärde kandidaten, Daniel Figolé, ”massornas älskling”, framför allt i huvudstaden, hade dribblats bort. Han blev den siste provisoriske presidenten. Efter nitton dagar vid makten skickades han ur landet av överbefälhavaren, general Antonio Kébreau. Jumelle var en omöjlig kandidat. När Magloire tvingades avgå var statens kassa tom – inget bra facit för en finansminister. Av de två återstående kandidaterna drog Duvalier, som socialreformatorn Estimés efterföljare och med stöd av armén och den svarta medelklassen, det längsta strået – 680 000 röster mot mulatternas, söderns, affärsmännens och USA:s kandidat, Déjoie, som fick 267 000 röster, i ett val som även om det inte var alltigenom hederligt förmodligen avspeglade folkviljan tämligen väl.¹

Duvalier skulle komma att inleda en ny – radikalt sämre – epok i Haitis politiska historia. Mellan 1957 och 1986, när hans son och efterträdare, Jean-Claude (Baby Doc), drevs bort från presidentposten, blev de ekonomiska och sociala förhål-

landena i det land som redan var västra halvklotets, utan konkurrens, fattigaste värre och värre. Per capitainkomsten föll och underutvecklingen, mätt i stort sett i vilka termer som helst – näringsstandard, hälsa, utbildning etc – ökade. Ett mycket litet fåtal – koncentrerat till presidentfamiljen och dess närmaste medarbetare – förbättrade sin levnadsstandard mycket påtagligt på folkflertalets bekostnad.

Detta var inget nytt för Haiti. Korruptionen hade löpt som en röd tråd genom landets hela historia – en korruption som utgick från toppen på statsapparaten och vars syfte var att skapa inkomster åt de härskande grupperna. Den haitiska staten hade i princip varit en plundrarstat under hela sin existens. En av politikens grundpelare hade varit konkurrensen mellan olika klickar – var och en bestående av förhållandevis få personer – för att erövra makten, och maktutövningen hade i sin tur främst tjänat till att maximera inkomsterna för dem som var framgångsrika i konkurrensen.

Den haitiska plundrarstaten utgör temat för detta kapitel. Vi skall redogöra för dess uppkomst och orsakerna till detta, för politikens fullständiga degeneration under senare halvan av 1800-talet, fram till den amerikanska ockupationen 1915–34, för ockupationsmaktens misslyckade försök att införa en hederlig förvaltning, för återgången till den gamla ordningen efter ockupationens slut, för plundrarstatens kulminering under de bägge Duvalier 1957–86 och, slutligen, för demokratins misslyckande under den tid som förflutit efter Baby Docs fall och för de ekonomiska konsekvenserna av plundrarstaten.

De tidiga härskarna

Haiti började sin existens som självständig nation på nyårsdagen 1804. Den nya nationen hade ett olyckligt arv att bära på. Korruption hade varit vanlig under kolonialtiden² och dess omfattning skulle knappast komma att minska under självständighetstiden. Ett av de mest iögonfallande dragen hos den nya stat som kom att skapas var att maktinnehavet var starkt kopplat till privata inkomster.

Den haitiska staten började skapas redan före den formella oberoendeförklaringen.³ År 1798 hade Toussaint L'Ouverture lyckats få kontroll över de norra och västra delarna av landet. Efter ett inbördeskrig med mulattgeneralen Rigaud kunde han år 1800 även lägga den södra delen av den franska kolonin till sina besittningar och följande år ockuperade han den spanska delen av ön. Samma år – 1801 – lät han utropa sig till generalguvernör på livstid och utfärdade en konstitution. Toussaints regeringstid skulle inte vara länge. År 1802 landsteg Napoleons svåger, general Leclerc, i spetsen för en fransk invasionsarmé. Denna armé skulle så småningom duka under för gula febern och besegras av de forna slavarna, men innan dess hade fransmännen lyckats gripa Toussaint, 1802, och föra honom till Frankrike där han avled i ett fängelse i Jurabergen följande år. Under sin tid vid makten hann Toussaint emellertid skapa ett ekonomiskt system som syftade till att uppnå två bestämda mål.

Det ena av dessa mål var att befästa och säkra friheten. Befrielsekrigen var ännu inte till ända. Det gamla, på slaveri baserade, kolonialsamhället hade störtat samman. Att slaveriet var borta var en sak. Även den franska generalförsamlingen hade avskaffat det. Vad fransmännen däremot inte kunde acceptera var att förlora sin rikaste koloni. En fransk invasion var därför väntad, och det gällde att rusta sig för den, vilket i sin tur krävde vapen och ammunition som måste importeras utifrån.

Toussaint hade emellertid även ett andra ekonomiskt mål. Den koalition av generaler och andra höga arméofficerare han stod i spetsen för var bräcklig. Personliga makt- och andra särintressen drog åt olika håll. Konflikterna var legio och ett av de få medel som stod till buds för Toussaint att hålla samman koalitionen med, och därmed undvika att den nyvunna friheten gick förlorad, var att se till att potentiella konspiratörer fick en så stor del av den ekonomiska kakan att deras incitament att bryta upp koalitionen minimerades.

Toussaints ekonomiska problem bestod således i att se till att det producerades tillräckligt mycket som kunde fördelas mellan medlemmarna av den härskande gruppen samtidigt som tillräckligt stora exportinkomster genererades för att

den yttre säkerheten inte skulle äventyras. Hans utgångsläge var extremt dåligt. Kanske 150 000 människor hade dödsats eller flytt under befrielsekrigen och mycket av det fysiska kapitalet, inte minst bevattningsanläggningarna, låg i ruiner.

Samtidigt hade produktionsstrukturen förändrats radikalt. Exportproduktionen hade raderats ut så gott som helt mellan 1791 och 1795 och de forna slaverna ägnade sig så gott som enbart åt att odla livsmedelsgrödor för sin egen konsumtion. Detta mönster var Toussaint tvingad att bryta.

Den fråga han i första hand hade att besvara var hur det ekonomiska system skulle se ut som både kunde ingjuta ny vitalitet i exportproduktionen och generera tillräckligt höga inkomster för medlemmarna i den politisk-militära koalition som höll Haitis framtida öde i sina händer. I praktiken gällde det att välja mellan en återgång till en storgodsbasead plantageekonomi av den typ som hade dominerat under den franska kolonialtiden och en omläggning av produktionen på de små jordlappar som uppstått under befrielsekrigen.

Småbrukssystemet uppvisade höga transaktionskostnader i åtminstone tre avseenden. För det första var de forna slaverna utspridda över en stor areal med många produktionsenheter. Beskattning av exportproduktionen i ett sådant system (för att generera utländsk valuta åt staten) skulle kunna ske direkt hos bönderna, på marknadsplatsen där exportprodukterna såldes av bönderna eller, om privata exportörer tilläts, i exporthamnarna. Beskattning direkt hos bönderna och på marknadsplatserna (som dessutom inte existerade utan måste skapas) ställde sig dyrt. Det skulle bli nödvändigt att väga upp och kvalitetsgradera varorna på stället och dessutom att transportera dem till utskippningshamnarna. Transportmedel saknades och vägnätet var i uruselt skick. Beskattning av exportörerna skulle i sin tur med all säkerhet ge upphov till skattefusk. I alla tre fallen skulle det bli nödvändigt att skapa en byråkrati, i en situation där hela den gamla administrationen hade gått förlorad med fransmännen.

Småjordbrukarsystemet måste också ges incitament att producera exportgrödor. Hur detta skulle gå till var långt

ifrån självklart. Exportvarornas pris bestämdes på världsmarknaden och denna hade inte varit gynnsam under befrielsekrigen. En satsning på exportproduktion innebar också ett risktagande. Livsmedelsgrödor kunde alltid konsumeras direkt av producenterna men det var inte fallet med exportgrödorna – socker, kaffe, bomull och indigo – om priserna på dessa skulle falla.

För det tredje, och det är det viktigaste argumentet i föreliggande sammanhang, garanterade inte småbrukarsystemet att den ledande koalitionen tillfördes tillräckliga inkomster. För detta måste dels en skatteindrivningsbyråkrati skapas, dels måste ett system för dessa inkomsters fördelning utformas.

Vad som talade mot småbrukarsystemet var således på olika sätt behovet av att skapa en omfattande byråkrati i en situation där administrativ erfarenhet i stort sett saknades. En återgång till plantagesystemet ställde sig från denna utgångspunkt enklare. Stora plantager var mycket bättre i stånd att producera socker (den viktigaste exportgrödan) eftersom tidens sockerteknologi krävde en relativt stor produktionsenhet och arbetsstyrka, vilket i sin tur var betingat av den optimala storleken på krossverket.⁴ Detta gjorde socker till en förhållandevis mycket mera lönsam gröda för plantager än för småbruk.

Plantagesystemet löste också Toussaints inkomstfördelningsproblem. Ingen skatte- och fördelningsbyråkrati krävdes, utan plantagerna själva kunde sättas i händerna på de koalitionsmedlemmar som skulle ha inkomster.

Plantagesystemet var dock inte kostnadsfritt. Framför allt gällde det att undvika att arbetarna åkte snålskjuts på varandra i ett system som byggde på arbetslag med kollektivt ansvar. Detta hade under kolonialtiden garanterats genom slaveriet men en återgång till slaveri var givetvis otänkbar i ett självständigt Haiti. Valet var dock enkelt för Toussaint. Kostnaderna för småbrukaralternativet var klart högre än de för plantagesystemet. Snålskjutsproblemet löstes genom att införa militär övervakning av arbetet. Ex-slavarna bands till torvan. Alla som inte kunde *bevisa* att de hade något annat yrke betraktades definitionsmässigt som lantarbetare. De

fördelades på plantagerna och förbjöds att lämna dessa utan tillstånd. En järnhård arbetsdisciplin infördes.

Toussaints system fungerade väl, som vi såg i föregående kapitel. Exportproduktionen ökade rejält fram till 1802 (utom för indigo) även om den inte på långt när nådde upp till den nivå som hade rått före 1791. Men inte nog med det. Systemet visade sig vara synnerligen framgångsrikt även ur inkomstfördelningssynpunkt. De ledande koalitionsmedlemmarna – t ex Toussaint själv, hans brorson Moyse, Dessalines och Henry Christophe – blev alla rika män: *nègres dorés*.⁵ Toussaint hade tagit statsapparaten i anspråk för att producera privata inkomster åt den styrande klicken. Redan innan landet hade blivit formellt självständigt hade Haiti tagit de första stegen på vägen mot plundrarstaten.

Den väg Toussaint hade valt att beträda skulle fortsättas av hans efterföljare, Dessalines och Henry Christophe, och under några år även av Alexandre Pétion. Jean-Jacques Dessalines blev 1804 det självständiga Haitis förste generalguvernör. Det tog inte många månader innan han lät kröna sig till kejsare under namnet Jacques I. Det ekonomiska system han använde sig av var i allt väsentligt en kopia av Toussaints.⁶ Detta faktum är knappast ägnat att väcka förvåning eftersom Dessalines hade att brottas med exakt samma politisk-ekonomiska problem som Toussaint: nödvändigheten att försvara landet, vars självständighet inte hade erkänts av någon annan nation, och svårigheten att hålla samman den härskande klicken.

Efter den franska landstigningen 1802 tog krigen ny fart. Återigen skadades produktionsapparaten. Plantagerna brändes, arbetarna dödades eller flydde och exporten minskade ånyo, men endast marginellt. Dessalines fortsatte där Toussaint hade slutat, och han valde samma lösning som Toussaint. Plantageekonomin återupprättades, återigen under militär kontroll. Befolkningen indelades i två kategorier: soldater och arbetare och den som inte var soldat var definitionsmässigt arbetare. Arbetsdisciplinen var hårdare än under Toussaint. Lättja straffades strängt.

Exporten ökade, men dess sammansättning ändrades. Sockerpriset var på väg ner på världsmarknaden. Samtidigt

hade befolkningen minskat och stora delar av den kapitalstock som behövdes för sockerproduktion hade förstörts. Båda dessa produktionsfaktorer hade blivit knappa. Däremot fanns det relativt gott om jord. Följaktligen ökade produktionen av kaffe (en jordintensiv vara som krävde mycket lite kapital och lite arbetskraft) på sockrets bekostnad. Dessalines var inte lika framgångsrik som Toussaint i sina försök att få storgodssystemet att fungera. Tvång hjälpte inte när världsmarknaden ville annorlunda och Haitis faktorproportioner inte längre passade för sockerproduktionen. Exporten fortsatte, men inte på det sätt som Dessalines hade tänkt.

Ännu påtagligare var Dessalines' misslyckande på fördelningsområdet. Han valde fel utväg när han ställdes inför det dilemma som skulle komma att konfrontera alla Haitis senare härskare: valet mellan högre privat inkomst och ökad sannolikhet att behålla den politiska makten. Detta misstag skulle komma att kosta honom livet.

Dessalines började med att överföra så mycket jord som möjligt i statlig ägo. Avsikten med detta var att maximera statens inkomster i form av skatter och arrenden. Statens jordmonopol gav upphov till en monopolvinst och denna vinst måste Dessalines på lämpligt sätt fördela mellan medlemmarna av den styrande klicken. Frågan var bara hur stor denna klick skulle tillåtas vara, eller, annorlunda uttryckt, hur stor del av inkomsten som skulle tillfalla kejsaren själv och hur mycket som skulle gå till andra.

Det råder inte något tvivel om att Dessalines var en girig person och att han i sin iver att öka sina inkomster åsamkade andra grupper i det haitiska samhället höga kostnader. Vi har redan sett vad följderna blev för haitiern i gemen: tvångsarbete. Massorna kunde emellertid inte aspirera på någon del i monopolvinsten. Denna reserverades av Dessalines i första hand för honom själv och i andra hand för höga svarta militärer, som fick arrendera de största egendomarna. En viktig grupp som däremot lämnades utanför var mulatterna. Dessa hade förvärvat betydande jordegendomar och aspirerade dessutom på del i den politiska makten och föreslog därför Dessalines att han skulle skapa en adel. Dessalines vägrade dock och började i stället kontrollera lagfarter och konfiskera

sådana egendomar vars ägare saknade klara papper. Mulaterna drabbades hårt. Protester och mutor hjälpte föga och när han i oktober skickade den nitiske Joseph-Balthasar Inginnac till Cayes i den av mulaterna dominerade södra delen av landet för att kontrollera alla lagfarter överfölls och mördades Dessalines utanför Port-au-Prince.

När de stora linjerna i Dessalines' politik stod klara var det bara en tidsfråga när han skulle störtas. Han hade offrat säkerheten och makten på inkomstens altare. Förutom de höga svarta arméofficerarna och tjänstemännen fanns det ingen grupp som stödde honom. Mulaterna drabbades hårt och arbetarna fick se sina ambitioner om frihet och jord gå om intet. Den enda återstående grupp som skulle ha kunnat rädda Dessalines – armén – hade också goda skäl att låta bli att ingripa. Det var endast de *högre* officerarna som hade något att hämta hos honom. Lägre officerare och meniga fick nästan ingenting. De tvingades själva betala för mat och kläder och deras löner utbetalades ofullständigt och oregelbundet. Disciplinen var rigorös och straffen för lydnadsbrott mycket stränga. När mulattofficerarna inom armén störtade honom följde trupperna passivt i deras spår och lantarbetarna höll sig passiva. Genom att dela statsinkomsten endast med ett fåtal grävde Dessalines sin egen grav.

1809 års jordreform

Efter mordet på Dessalines delades Haiti i två riken: i norr ett kungadöme under Henry Christophe och i söder en republik under Alexandre Pétion. Christophe fortsatte Toussaints och Dessalines' jordbrukspolitik. Storgodsen behölls i den form som hade vuxit fram under den föregående femtonårsperioden. Han undvek emellertid Dessalines' fatala misstag att inte låta den nya eliten få tillräckligt stor andel i de inkomster som det på tvångsarbete baserade ekonomiska systemet genererade. Han skapade en adel och började sälja och dela ut land till denna aristokrati. Systemet var framgångsrikt och statsfinanserna visade ett överskott. När Christophe dog

1820 efterlämnade han en välfylld kassakista: mer än 6 miljoner dollar.⁷

Christophe förde sin politik fram till 1819 – men inte utan svårigheter. Orsaken var att i södra delen av landet började Pétion föra en radikalt annorlunda kurs. År 1809 började han genomföra den första jordreformen i Latinamerika. Han satte igång att stycka upp de stora plantagerna och han övergav tvångsarbetssystemet – av de orsaker vi berörde i föregående kapitel. Systemet bröts sönder under sin egen tyngd. Det rimmade varken med efterfrågesidan eller utbudssidan i ekonomin.⁸ Napoleonkrigen hämmade efterfrågan på Haitis exportprodukter och fick den att fluktuera. Utan stark efterfrågestimulans var det svårt att bevara storgodsen. Det hade ägt rum en stark förskjutning av Haitis komparativa fördelar sedan frigörelsekrigen började. Kapitalstocken var till stora delar förstörd, administration och utbildad arbetskraft hade försvunnit med fransmännen; befolkningen hade minskat med 150 000, vilket skapade brist även på helt utbildad arbetskraft. Mot detta måste man ställa sockerteknologin, som krävde stora och intensiva insatser av arbete och kapital vid skörden, då sockerbruken måste hållas igång i stort sett dygnet runt för att inte halten av socker i sockerrören skulle sjunka för drastiskt. I den nya situation som hade uppstått försökte Haiti exportera en vara för vars produktion landet hade komparativa nackdelar.

År 1809 var Haiti en nation som hade förhållandevis gott om jord men som led brist på arbetskraft och kapital och när detta inte kompensades av en stark efterfrågan på socker blev kostnaden för att hålla ihop plantageekonomin för hög. Det var endast genom tvång man kunde mobilisera arbetskraft, samtidigt som kapitalbildningen var i det närmaste obefintlig. Det var i denna situation som Pétion fattade beslutet att börja fördela jorden – ett beslut som skulle skapa problem för Christophe, eftersom norra och södra Haiti tidvis var på krigsfot med varandra och jordbruksarbetarna därför gärna deserterade från norr till söder närhelst de kunde.

1809 års beslut var kanske det viktigaste beslut som någonsin fattats på Haiti. Det fick mycket långtgående konsekvenser, på två helt skilda områden. För det första förvandla-

des Haiti, på det sätt vi beskrev i föregående kapitel, till en bondenation på bara tre decennier. Christophe följde i Pétions spår året innan han dog, 1819, och därefter gick processen inte att stoppa. Staten var den störste jordägaren i landet, men eftersom de administrationer som följde Christopes och Pétions var svaga, hade de inget att sätta emot när de före detta slavarne satte igång att odla statsjorden för egen räkning. De halvhjärtade försök som gjordes att återföra de senare till plantagearbete misslyckades. Överflödet på jord gjorde det enkelt att flytta på sig.

Haiti kom att avvika från det gängse mönstret i Latinamerika: polarisering mellan jättestora latifundier och oerhört små minifundier, där de senare är beroende av de förra för arbetstillfällen, kapital, jord och försäljning. I stället uppstod en bondenation där i princip alla hade tillgång till jord på ett eller annat sätt, och det för småbönder oftast mycket betungande beroendet av storgodsägare kunde undvikas. Detta oberoende har man lyckats bevara in i våra dagar. De försök som gjordes, t ex under den amerikanska ockupationen, 1915–34, att skapa ett modernt, på plantager baserat, storgodssystem misslyckades. Haiti är och förblir en bondenation.

Pétions reform fick emellertid även en andra konsekvens som skulle komma att präglade hela landets fortsatta politiska och ekonomiska historia, och denna konsekvens var, i motsats till den första, av negativt slag. Jordreformen kom nämligen att totalt snedvrída inriktningen på det politiska livet. Under de år som gick från Jean-Pierre Boyers (president 1818–43) fall till den amerikanska ockupationens början 1915 skapades i Haiti en tämligen renodlad plundrarstat.

För att förstå hur jordreformen kunde skapa en plundrarstat kan man utgå från det faktum att av följande tre element – fri jord, fria bönder och en icke-arbetande godsägar-klass – vilka två som helst, men inte alla tre, kan existera samtidigt.⁹ Godsägare som monopoliserar jorden kan arrendera ut den till fria bönder. Är tillgången till jord fri måste de förslava bönderna – de första haitiska härskarnas recept. Fria bönder som har fri tillgång till jord, slutligen, tvingar godsägarna att själva arbeta eftersom de kan flytta så fort någon försöker ta över deras jord och kräva arrende.

Det var precis i denna situation som den nya eliten befann sig när Pétion hade påbörjat sin jordreform. Eftersom det fanns gott om jord när befolkningen minskat kunde bönderna lätt hålla sig undan. Eliten tvingades tänka i nya banor för att slippa arbeta med sina händer. Den utväg man valde var ”politisk”. Innehav av den politiska makten var förenat med beskattningsrätt och skatter gick att driva in även från fria bönder med fri tillgång till jord. Staten förvandlades härigenom till ett pris i en politisk tävling som i stort sett uteslutande gick ut på att skapa personliga inkomster och andra fördelar för de grupper som deltog i den. Politikerna arbetade enligt hypotesen att medborgarna var till för statens bästa i stället för tvärtom. Betydande resurser spenderades av de få som ägnade sig åt politisk verksamhet på att erövra makten och landet kastades in i en politisk malström som, med undantag för den amerikanska ockupationsperioden, fortsatt att snurra fram till våra dagar. Det politiska livet degenererade snabbt och ett olycksaligt arv som fördes vidare från generation till generation av haitiska politiker skapades. Kleptokrati blev det gängse styrelseskicket. Kostnaderna övervältades på medborgarna i gemen.

1843–1915: politiskt tumult

Tiden 1843–1915 blev kaotisk. Sakta men säkert började den perversa logiken i det politiska system som utvecklades som en följd av jordreformen sätta sin prägel på Haiti. Politik var inget som angick massorna. Eliten utgjordes av ett tunt skikt på några få tusen personer och av dessa var mindre än tusen inblandade i de politiska förvecklingarna.¹⁰ Det allt överskuggande målet var personlig vinning och ingen av de presidenter som satt vid makten kan med bästa vilja sägas ha representerat mer än en liten klick.¹¹ Alla var kleptokrater.

De flesta blev inte speciellt långlivade i ämbetet. Som tabell 6.1 visar hade Haiti mellan 1843 och 1915 22 presidenter. Av dessa satt 11 mindre än ett år och *en enda* lyckades sitta hela sin period ut. Fyra dog under tiden av naturliga anledningar. Resten fick lämna ämbetet på ett mer eller mindre

Tabell 6.1. Haitis statsöverhuvuden 1843–1915

Statsöverhuvud	Tid	Orsak att lämna ämbetet
Rivière-Hérard	1843–44	Statskupp
Guerrier	1844–45	Dog under perioden
Pierrot	1845–46	Statskupp
Riché	1846–47	Dog under perioden
Soulouque	1847–59	Statskupp
Geffrard	1859–67	Revolution
Salnave	1867–69	Revolution (dödad)
Nissage-Saget	1870–74	Drog sig tillbaka efter fullbordad period
Domingue	1874–76	Revolution
Boisrond-Canal	1876–79	Avsade sig ämbetet efter kupp
Salomon	1879–88	Statskupp
Légitime	1888–89	Revolution
Hyppolite	1889–96	Dog under perioden
Simon Sam	1896–1902	Abdikerade tre dagar före periodens slut
Nord Alexis	1902–08	Statskupp
Simon	1908–11	Revolution
Leconte	1911–12	Sprängd i luften tillsammans med presidentpalatset
Auguste	1912–13	Dog under perioden*
Oreste	1913–14	Revolution
Zamor	1914	Revolution
Théodore	1914–15	Revolution
Guillaume Sam	1915	Mördad och söndersliten av mobben i Port-au-Prince

*Enligt samtida rykten förgiftades Auguste, men detta är troligen fel. Tydligtvis var dödsorsaken långt gången anemi i kombination med tertiär syfilis.

Källa: Lundahl (1992), s 232.

våldsamt sätt. Under hela sjuttiofvaårsperioden skakades Haiti av över hundra statskupper och kupp försök.¹²

Tabellen visar med all önskvärd tydlighet följderna av att regeringsinnehavet hade förvandlats till ett pris att tävla om för grupper som i första hand var intresserade av privata in-

komster. Få av de presidenter som regerade Haiti från 1843 till 1915 var tillräckligt starka för att behålla ämbetet under någon längre tid. Nya pretenderer dök upp med jämna mellanrum och iscensatte statskupper och uppror.

Dessa kupper var aldrig att betrakta som en reaktion av medborgarna på ett dåligt styrelseskick. Tvärtom, massorna förblev i princip passiva åskådare till det politiska skeendet. Deras deltagande inskränkte sig till försäljning av legoknektjänster till högstbjudande part. De haitiska revolutionerna var aldrig några folkliga resningar utan den logik som styrde skeendet var privatekonomiskt motiverad.¹³ Medborgaren i gemen kunde endast förvänta sig marginella förändringar av styrelseskicket, och inte med säkerhet till det bättre, om han deltog i ett uppror. Mot detta måste han ställa den icke-försumbara risken att mista livhanken eller ådra sig fysiska skador. Kalkylen var enkel. I de flesta fall avstod han att blanda sig i politiken såvida han inte fick direkt betalt.

För kuppmaakarna var situationen fundamentalt annorlunda. En framgångsrik statskupp gav tillträde till statens kassakistor, och sannolikheten att en kupp eller en revolt skulle lyckas var hög. Förklaringen är inte svår att finna. Den ges av det politiska systemets logik. De grupper som deltog i det politiska livet under perioden 1843–1915 motiverades så gott som uteslutande av pekuniära incitament. De som lyckades ta makten var emellertid samtidigt tvingade att ta itu med problemet hur de skulle kunna hålla sig kvar.

Dessa bägge intressen – inkomster och säkerhet – tenderade att kollidera.¹⁴ I grund och botten bestod problemet i att fastställa hur många som skulle tillåtas vara med och dela statens kaka. En mycket liten styrande koalition skulle vara ineffektiv vad gällde att generera intäkter. Samtidigt skulle dess kostnader vara låga. Ökad koalitionsstorlek skulle öka intäkterna, men i avtagande takt. Samtidigt skulle kostnaden öka snabbare och snabbare. Givet att intäkterna för någon eller några olika storlekar på koalitionen översteg kostnaderna går det då att fastslå hur stor den optimala koalitionsstorlek borde vara: den storlek som maximerade skillnaden mellan intäkter och kostnader. Koalitionsstorleken borde ökas fram till den punkt där den ytterligare intäkt som gene-

rerades av att ta med ytterligare en koalitionsmedlem balanserades av den kostnadsökning detta medförde.

Koalitionsstorleken påverkade emellertid också sannolikheten att behålla makten. Små koalitioner kunde lätt kastas över ända av "yttre" fiender. Konkurrerande grupper som inte var medlemmar av den regerande koalitionen skulle lätt kunna iscensätta en lyckad revolution. Detta gick emellertid att neutralisera genom att öka koalitionsstorleken. Samtidigt ökade emellertid risken för palatskupper. Sannolikheten för klickbildning och revoltförsök inom den dominerande koalitionen tilltog med koalitionen storlek. Risken för att förlora makten minskade således efterhand som koalitionen blev större, genom att risken för yttre revolutioner minskade mer än risken för palatskupper ökade, men bara upp till en viss punkt. Därefter dominerade den senare effekten. Det existerade alltså en optimal koalitionsstorlek även med avseende på sannolikheten att behålla makten.

Problemet för de härskande grupperna var att de bägge optimumstorlekarna inte sammanföll. Den storlek på koalitionen som maximerade inkomsterna var inte den samma som den som maximerade sannolikheten för att sitta kvar. Med all sannolikhet var den förra mindre än den senare.¹⁵ Detta förklarar varför så många presidenter kastades ur sadeln av "yttre" motståndare. Det råder inte någon tvekan om att det övervägande flertalet av Haitis härskare mellan 1843 och 1915 i första hand var motiverade av de inkomster maktinnehavet kunde ge.¹⁶ De var rena kleptokrater. Samtidigt försummade de emellertid säkerhetsaspekten. Deras regeringsinnehav blev till simpla plundringsraider mot statens kassa-
valv. Det gällde att slå till snabbt och fylla fickorna innan den dag kom då de tvingades ut.

Ett närmast monotont handlingsmönster utkristalliserades under de första femton åren av 1900-talet där en självutnämnd general tog ett lån från någon lämplig finansiär, hyrde ett antal bondelegoknektar (*cacos*), marscherade mot huvudstaden, störtade regeringen, tog över kassakistan, betalade tillbaka lånet och tog så mycket som möjligt för egen räkning innan någon rival upprepade processen. (Var kassakistan tom fick man ta upp ett lån utomlands till höga kostnader

[för efterkommande administrationer]: 1874, 1875, 1896, 1910. Alternativt fick sedelpressarna sättas igång.)¹⁷ De presidenter som lyckades sitta kvar under en längre period (Soullouque, Geffrard, Salomon, Hyppolite, Simon Sam och Nord Alexis) kunde göra detta tack vare att de gjorde betydande investeringar i polis- och spionorganisationer.¹⁸

Följderna blev katastrofala. Efter hand som tiden gick blev presidenternas regeringsinnehav kortare och kortare och administrationerna svagare och svagare. Haiti blev en notoriskt instabil, genomkorrupt, nation där det mesta var till salu. De utländska lån som hade tagits hade till övervägande delen gått direkt i politikernas fickor. Landets tullintäkter fick i allt högre utsträckning in-tecknas för räntor och amorteringar. Till sist hade landet förbrukat sin kreditvärdighet. Efter 1910 var det omöjligt att få fler utlandslån. De sista regeringarna före den amerikanska ockupationen fick nöja sig med inhemska lån: 1912, 1913, 1914 (fyra stycken).¹⁹ När de första marinsoldaterna steg iland var Haiti på god väg mot bankrott.

Hur kunde det gå så illa? Det föregående låter ana att det inte var någon tillfällighet att Haiti kastades in i en vanvet-tig politisk karusell under 1800-talet. Systemet sållade regelbundet fram politiker vars allt överskuggande intresse var personlig vinning. En sak förtjänar emellertid att tilläggas. Kostnaderna för att upprätthålla detta system var höga. Givetvis går det inte att göra några precisa beräkningar, men ett par principiella påpekanden är på sin plats.

För det första var politiken ett spel om statens kaka. Denna kaka var emellertid inte given. Vid ett ytligt betraktande skulle man kunna tro att det rörde sig om ett nollsummespel, där den ena klicken förlorade vad den andra vann. Situationen var emellertid värre än så. Spelet förbrukade resurser under tiden det pågick. För att ta och behålla makten måste spelarna satsa resurser i form av arbetskraft och kapital. Dessa resurser kunde då definitionsmässigt inte användas till produktion av sådana varor och tjänster som medborgarna ville konsumera. Politiken blev till vad Jagdish Bhagwati kallar en direkt improduktiv, vinstsökande aktivitet, dvs en aktivitet som gav de direkt inblandade inkomster men

som menligt inkräktade på landets produktionsförmåga.²⁰ Den genomsnittliga levnadsstandarden hölls nere av att politiken degenererade.

Man kan också slå fast att de förluster det rör sig om var betydande. Det finns nämligen i stort sett inga gränser för de skador som små klickar av den typ som styrde Haiti mellan 1843 och 1915 kan vålla en ekonomi. Låt oss anta att en ny president tillträder sitt ämbete i spetsen för en ny klick och att denna klicks andel av BNP är 1 procent (vilket är en i sammanhanget *hög* siffra). Anta vidare att denna klick vill omfördela 100 miljoner gourdes i egen favör och att detta minskar BNP genom att resurser måste tas ur produktionen av varor och tjänster. När BNP minskar skadas även klicken. Troligtvis kommer dess skada att maximalt ligga i storleksordningen 1 procent av BNP-nedgången. Givet dessa förutsättningar är det lätt att inse att BNP måste sjunka med mer än $100 \times 100 = 10\,000 = 10$ miljarder gourdes för att det skall bli olönsamt för klicken att satsa resurser på att plundra medborgarna. Det finns med andra ord i praktiken knappast några extremer till vilka små plundrarklickar inte är beredda att gå när det gäller att skaffa egna inkomster via regeringsinnehav. Haiti mellan 1843 och 1915 utjorde knappast något undantag från denna regel.

Från ockupationen till Papa Doc: arvet förs vidare

Den amerikanska landstigningen 1915 bröt sönder den politiska struktur som hade utvecklats under 1800-talet, men bara på ytan. Det första motståndet var svagt. Den politiker som närmast stod i begrepp att ta över presidentposten när den utländska interventionen stäckte hans planer var Rosalvo Bobo. Bobo har av haitiska historiker utmålats som en brinnande motståndare till de amerikanska "imperialisterna".²¹ Detta var emellertid knappast fallet. När Vilbrun Guillaume Sams kropp slets i stycken och likdelarna bars runt av mobben på gatorna i Port-au-Prince var Bobo som bäst i färd med att försöka skrämja den lagstiftande försam-

lingen till att välja honom till president.²² När detta misslyckades gick han i stället amerikanerna till mötes och försökte bli deras marionettpresident. Ockupationsmakten misstrodde dock Bobo och installerade Sudre Dartiguenave (1915–22) som president – på deras egna villkor. Dartiguenave skulle sedermera följas av Louis Borno (1922–30). Bobo var ute ur bilden.

I detta läge revolterade haitierna – delvis som ett resultat av den militära tradition som byggts upp under 1800-talet. Bobos supporters vägrade att acceptera att deras kandidat var ur bilden, men deras motstånd slogs snabbt ner. Det dröjde emellertid endast ett par år innan ett betydligt allvarligare uppror bröt ut – under ledning av Charlemagne Péralte. Péralte kunde lätt samla i hop en guerillaarmé bland de före detta *cacos*. Han dödades emellertid av marinsoldater 1919 och följande år var upproret slut.²³

Den amerikanska ockupationsmakten var klart medveten om att det var omöjligt att bringa ordning i Haitis politiska kaos så länge de gamla, regionalt baserade, militära strukturerna fortsatte att existera. För att råda bot på detta omorganiserades armén. Ett mellanting mellan en reguljär armé och en poliskår – *Gendarmerie d’Haïti* – skapades och tränades av marinkåren. Denna nya armé sattes in i bekämpningen av Péraltes *cacos*.

När Péralte och hans efterföljare hade besegrats rådde lugn i landet. Från och med 1922 gick ockupationen in i en konstruktiv fas, som beskrevs i föregående kapitel. Denna fas avslutades 1929, utan att några mera bestående resultat hade uppnåtts. Den nya armén skulle emellertid sätta sin prägel på Haiti ända fram till 1957, tills François Duvalier hade övertagit presidentposten.

Innan vi går in på arméns roll är det emellertid viktigt att konstatera att amerikanerna gjorde ett seriöst försök att utrota korruptionen i landet. Avlöningslistorna rensades från avlidna och icke-arbetande statstjänstemän. Tvivelaktiga utgifter ströks, tullhusen bemannades med nya funktionärer och skatteuppbörden kontrollerades av ockupationsmakten. Resultatet lät inte vänta på sig. Skatteintäkterna mångdubbldes över en tioårsperiod.²⁴

Icke desto mindre var förändringarna föga djupgående. Under ytan fanns den gamla politiska och administrativa strukturen kvar – och denna bidade sin tid. Ockupationen misslyckades med att skapa en kår av hederliga statstjänare och ännu viktigare: politiken fortfor att vara en lekstuga för ett litet antal personer vars mål inte på något avgörande sätt skilde sig från de mål som hade styrt det politiska agerandet under tiden före ockupationen.

Det är i detta ljus man måste se den omorganiserade arméns roll. Kombinationen av en (åtminstone internt) förhållandevis stark armé och inkomstmaximerande politiker resulterade i en snabb återgång till plundrarstaten. Redan den förste presidenten efter ockupationen, Sténio Vincent (1930–41), försökte politisera armén och använda den för egna, dunkla syften. Efter starkt motstånd från överbefälhavaren, överste Calixte, lyckades han med detta, men inte förrän Calixte tvingats avgå, 1938.

När väl armén politiserats kom den haitiska plundrarstaten att genomgå en förändring. De presidenter som efterträdde Vincent kunde endast i begränsad omfattning bestämma med vilken sannolikhet de kunde behålla sitt ämbete. Armén hade förvandlats till ett pretorianskt garde, och staten till en pretoriansk plundrarstat, där våldsspecialisterna (armén) till syvende och sist inte bara garanterade presidentens säkerhet utan dessutom bestämde när det var dags för byte på presidentposten.

Att så var fallet fick Lescot (1941–46), Estimé (1946–50) och Magloire (1950–56) alla erfara när de försökte permanenta sitt ämbetsinnehav. *Garde d'Haïti*, som armén vid denna tid kallades, skapade en pervers form av stabilitet i landet som gjorde det möjligt för presidenterna att koncentrera sig på inkomstaspekten. En pakt upprättades mellan presidenten och de väpnade styrkorna som gav de senare deras beskärda del av den av staten genererade kakan.²⁵

Lescot, Estimé och Magloire var alla kleptokrater. Den förstnämnde hade ett grundmurat rykte att vara korrupt redan när han tillträdde. Bland annat hade han varit i sold hos Trujillo i Dominikanska Republiken när han var haitisk minister i Washington,²⁶ och hans rykte skulle inte förbättras

under själva presidentperioden. Estimé är i sin tur den store socialreformatorn enligt haitisk historieskrivning, men detta innebar inte på något sätt att han stod handfallen inför de möjligheter till ekonomiska manipulationer för personlig vinning som presidentämbetet erbjöd. Magloire, slutligen, som själv var militär, lyckades som vi såg i föregående kapitel, samla ihop en privatförmögenhet på mellan 12 och 28 miljoner dollar under sina knappt sju år vid makten.²⁷ De yttre förutsättningarna för plundring hade förändrats, men inte statens karaktär av plundrare.

Plundrarstaten når nya höjder: Papa Doc

Genom valet av François Duvalier (Papa Doc) till president 1957 skulle den haitiska plundrarstatens karaktär åter komma att ändras. Papa Doc var i detta avseende en innovator som skulle föra plundrartraditionen till nya höjder.²⁸

Inget av detta framskymtade i det politiska program Duvalier lade fram under den tumultartade valkampanjen 1956–57. Papa Doc hade en relativt ”ren” meritlista. På 1930-talet hade han varit en av grundarna av *Les Griots*, en intellektuell gruppering med politiska övertoner som betonade det afrikanska arvet i Haiti och som tolkade landets historia i termer av hudfärg. De svarta massorna sågs som en klass som stod i motsatsställning till mulattöverklassen, förvaltaren av det franska arvet. Efter presidentvalet 1946, som förde Dumasais Estimé – den förste svarte presidenten sedan början av den amerikanska ockupationen – till makten, ingick Duvalier i den nya regeringen, först som chef för den haitiska medicinalstyrelsen, därefter som statssekreterare i arbetsministeriet och slutligen som hälso- och arbetsminister. När Magloire tog över presidentposten 1950 fick han avgå och i slutet av 1954 gick han under jorden för att inte dyka upp igen förrän Magloire störtats.

Allt detta förlänade Duvalier en viss trovärdighet när han i presidentvalkampanjen betonade sina föresatser att fullfölja och utvidga Estimés sociala program. Han presenterade ett tolvpunktsprogram där hälften av punkterna behandlade

ekonomin: minskad arbetslöshet, effektivisering av administrationen, rehabilitering av de eftersläpande regionerna, alfabetisering och hälsovård, avskaffande av politiska tillsättningar inom administrationen samt bostadsbyggande. I praktiken koncentrerades dock hans valbudskap på nödvändigheten att skapa en stat som inte var oduglig och ohederlig. Han lovade att sanera statsfinanserna och göra slut på korruptionen inom förvaltningen.

Duvalier vann valet, inte minst genom det stöd han erhöll från armén, efter en lång och utdragen valkampanj. Under tio månader hade Haiti fem provisoriska regeringar som alla saknade förmåga att göra slut på det politiska våldet – ett våld som inbegrep inte minst polisen och armén. I sitt invigningstal förutskickade Duvalier reformer och han lovade att med kraft bekämpa fattigdomen. Haitis politiska framtid tedde sig ljusare än på länge.

Det skulle emellertid inte dröja länge förrän täckelset föll och haitierna fick bevittna att den man de valt till president inte bara var den senaste länken i en lång kedja av kleptokrater. Han var dessutom långt värre än företrädarna. Duvalier satte omedelbart igång med att bryta ner allt faktiskt och potentiellt politiskt motstånd och med att bygga upp en maktstruktur där alla trådar löpte samman i hans egen hand – där inga andra lojaliteter än de mot Papa Doc fick existera.

Inom en dryg månad efter det att Duvalier tillträtt sitt ämbete satt ett hundratal politiska motståndare i fängelse. Hans bägge medtävlare i presidentvalet, Louis Déjoie och Clément Jumelle, förklarades laglösa. Déjoie lyckades ta sig ur landet medan Jumelle efter att ha hållit sig undan i ett och ett halvt års tid dog av uremi i brist på läkarvård.²⁹

Armén stod näst i tur. Den hade varit splittrad under valkampanjen, men när överste Antonio Kébreau under andra halvåret 1957 framträdde som de väpnade styrkornas starke man gav han sitt stöd åt Duvalier. Troligtvis hade Duvalier inte klarat av att bli vald utan detta stöd. Papa Doc hade emellertid lagt Haitis historia efter ockupationen noga på minnet och hade föresatt sig att inte dela Lescots, Estimés och Magloires öde. Kébreau avskedades redan 1958 och därefter omorganiserades armén helt. Alla högre officerare som kunde

utgöra ett hot mot Duvalier avskedades, skickades till någon avkrok eller likviderades. All modern militär utrustning fördes till presidentpalatsets källare.

Det kommersiella etablissemanget, inte minst i huvudstaden, bringades under kontroll och tvingades ställa upp på Duvaliers sida, med bidrag av mer eller mindre frivillig karaktär. (Under valkampanjen hade de flesta affärsmännen stött Déjoies kandidatur.)

Den katolska kyrkan undgick inblandning under de första åren av Papa Docs presidentperiod, men dess tid skulle komma. Även kyrkan hade stött Déjoie och prästerskapet såg också med misstro på Duvaliers intresse för voodoo. Med början 1959 satte därför Duvalier igång med att etablera kontroll över kyrkan. Misshagliga biskopar och präster sändes utomlands och ersattes med ett inhemskt, duvaliertroget, prästerskap. 1964 kastades hela Jesuitorden ut från landet. Efter 1965 lyckades Duvalier få Vatikanen att gå med på nyordningen. Den gamla, utländska, hierarkin ersattes med en inhemsk som samarbetade med presidenten.

Massmedierna belades med munkavle. Utländska journalister kastades ut. Misshagliga tidningar och radiostationer stängdes. Censur infördes. Privata radiosändare förbjöds. Hela undervisningssystemet duvalieriserades. Lärarnas fackföreningar upplöstes. Universitetet stängdes och när det åter öppnades tvingades både lärare och studenter att svära trohetsed till presidenten. Fackföreningarna krossades och deras ledare sattes i fängelse eller skickades i exil.³⁰

Parlamentet kontrollerades helt av Duvalier. Han fick fullmakt att regera genom dekret redan efter ett halvår och de senatorer och deputerade som var misshagliga skrämdes bort eller arresterades. Konstitutionen ändrades så att 1964 Duvalier kunde väljas till president på livstid. Sju år senare utsågs hans son Jean-Claude (Baby Doc) till hans efterträdare – också på livstid, med den betryggande majoriteten av 2 391 916 röster mot noll i en folkomröstning.³¹ Kabinettet och rättsväsendet neutraliserades. Ministrarna förflyttades snabbt mellan olika poster, föll inte sällan i onåd och fick tillbringa en tid i fängelse innan de åter togs till nåder – allt för att de inte skulle kunna bygga upp någon oberoende maktpo-

sition. Administrationen, slutligen, rensades på motståndare och fylldes med trogna duvalierister, alltifrån de högsta till de allra lägsta posterna.

Efter att framgångsrikt ha ridit ut en försämring av de utrikespolitiska relationerna till USA under Kennedy och Dominikanska Republiken under Juan Bosch i början av 1960-talet var Duvalier fast etablerad i sadeln. All opposition hade uttraderats. En ny maktbas hade byggts upp på principen att inga andra lojaliteter fick existera än de mot livstidspresidenten. Denna bas hade tre fundament: *tonton macoutes*, voodooprästerskapet och *chefs de section*.

Tonton macoutes var Duvaliers terrororganisation. Gruppen bildades för att skapa en motvikt till armén och skrämma medborgarna till lydnad. Rekryteringen av den hårda kärnan ägde rum i första hand bland trasproletariatet i huvudstaden, men alla personer på nyckelposter tvangs i princip att gå med i rörelsen, som när den var som störst omfattade cirka 10 000 personer, varav 2 000 i Port-au-Prince som företrädesvis koncentrerade sig på det smutsigare och blodigare hantverket. *Tonton macoutes* infiltrerade armén och förvaltningen. Alla medlemmar rapporterade i princip direkt till presidenten, som uppmuntrade konkurrens och angiveri även inom kåren för att undvika att denna utvecklades till en stat i staten. En intern säkerhetstjänst inrättades i samma syfte.

Duvaliers andra viktiga maktfundament utgjordes av voodooprästerskapet. Papa Doc hade bedrivit ingående voodoo-studier på 1930- och 1940-talen och var väl medveten om det inflytande *houngans* (präster) och *mambos* (prästinor) hade över befolkningen. Detta hade från och till utnyttjats i samband med presidentval. Duvalier började nu systematiskt använda sig av detta. Han frammanade en bild av sig själv som en mäktig *houngan* och *bocor* (häxmästare) och till och med *loa* (guddom). Han klädde sig som Baron Samedi, kyrkogårdarnas väktare, i svart kostym och svart hatt. De präster som opponerade sig tystades och de övriga gjordes till ett politiskt redskap. Många förenade prästrollen med medlemskap i *tonton macoutes*.

Slutligen använde Duvalier sig av den lokala administrationen. Den lägsta territoriella administrativa enheten i

landet kallades *section* och *chefs de section* var ett slags lokala sheriffer eller bossar med militär grad. På landsbygden personifierade de lagen och staten. Även *chefs de section* togs nu i anspråk av presidenten. Alla utsågs direkt av honom och alla måste, i likhet med *tonton macoutes*, avge trohetsed direkt till presidenten. Ofta blev de medlemmar i *tonton macoutes*.

Den nya maktstrukturen var effektiv. Papa Doc allokerade över 30 procent av statsutgifterna till militären, polisen och *tonton macoutes* i början av 1960-talet.³² Detta var väl förvaltade pengar som gjorde det möjligt för honom att ostraffat plundra medborgarna fram till sin död 1971. Uppskattningsvis försvann åtminstone 10 miljoner dollar per år under hans regeringstid, dvs 150 miljoner totalt.³³

Knepen var många. Utländska företag inbjöds att investera i Haiti. Ofta kontrakterades företag att utföra arbeten åt staten, men de konkreta resultaten blev i det närmaste obefintliga eftersom de utbetalda summorna delades mellan företagen och politikerna, inte minst Duvalier själv. Ombyggnaden av flygplatsen projekterades t ex tre gånger och skatter som uppgick till flera gånger den slutliga kostnaden för projektet samlades in.

Duvalier samarbetade också med Trujillo i Dominikanska Republiken beträffande migrationen av haitiska sockerhuggare under den dominikanska skördeperioden. Runt 30 000 haitiska arbetare arbetade varje år i grannlandet. För detta fick Duvalierregeringen mellan 6 och 8 miljoner dollar per år, till stor del på arbetarnas bekostnad. Halva deras lön sändes till Haiti i dollar, men betalades aldrig ut.

Ett tredje knep som Duvalier använde sig av var att be om "frivilliga" bidrag från statsanställda och företag. Tjänstemännen måste gå med på löneavdrag för olika ändamål och företagen fick donera större summor. Mycket systematiserades via *Mouvement de Rénovation Nationale* inte minst för att (officiellt) förvandla den lilla staden Cabaret, norr om Port-au-Prince, till modellstaden Duvalierville. Lotterier, emissioner av statsobligationer, tjänstemannapensioner, användes alla i samma syfte. Inkomsterna gick till presidentfamiljen.

Statsbudgeten manipulerades och förfalskades. När akuta behov uppstod var det alltid möjligt att allokeras om resurser.

Sist, men inte minst, användes ett omfattande system med obudgeterade konton. Tobaksmonopolet, *Régie du Tabac*, uppbar skatter på tex tobak, tändstickor, socker, cement, mjöl, textilier, matolja, alkohol, mejeriprodukter, godis och choklad. Användningen av dessa intäkter redovisades aldrig öppet, trots upprepade påstötningar från internationella biståndsorgan, men det som inte användes för att finansiera *tonton macoutes* gick till Duvalier.³⁴

Den amerikanska ockupationen hade förändrat förutsättningarna för plundring via statsapparaten i Haiti. Med Papa Doc undergick plundrarstaten en andra förändring. Duvalier hade observerat hur armén hade kommit att spela en avgörande roll för hur länge presidenten kunde sitta kvar på sin post. Han tog fasta på detta, neutraliserade armén och byggde upp en ny maktstruktur som han själv helt och hållet dominerade. Den pretorianska stat som byggts upp sedan slutet av 1930-talet förvandlades till en terrorstat: ett skräckvälde. Detta innebar inte att den gamla konflikten mellan inkomster och säkerhet försvann, men under Papa Doc existerade den på en långt högre säkerhetsnivå än tidigare. Investeringarna i säkerhet möjliggjorde en effektiv plundring under en längre tidsperiod – en period som inte skulle avslutas förrän 1986, när Duvaliers son och efterträdare kastades ut från Haiti.

Från Baby Doc till Aristide

Jean-Claude Duvalier efterträdde sin fader som livstidspresident 1971. Han kom att bli en ännu mer framgångsrik kleptokrat, troligtvis den mest framgångsrike i landets historia. När han lämnade Haiti i februari 1986 för exil på franska rivieran hade han och hans familj lyckats få ihop den aktningvärda summan av 1,6 miljarder dollar.³⁵

Baby Doc fick ärva en maktstruktur som han inte kunde förvalta. Det som var faderns styrka blev sonens svaghet. Allt Papa Doc gjorde baserades på den direkta kopplingen mellan hans egen person och de lokala maktstrukturerna. Denna roll kunde inte Jean-Claude ärva. Han saknade François' kun-

skaper om hur landet fungerade efter att ha levt ett skyddat liv inom presidentpalatsets väggar och faderns supporters hade inga personliga lojaliteter gentemot sonen. Baby Doc tvingades därför bygga sin egen plattform. Denna kom i långa stycken att representera en återgång till en äldre ordning. Papa Doc hade slagit sönder alla traditionella maktgrupperingar men sonen klarade sig inte utan dessa. De gamla duvalieristerna kom därför lite i taget att ersättas med en yngre generation, mera teknokratiskt inriktad, som till största delen hämtades ur de elitgrupper som Jean-Claude lärt känna under sin skolgång. Näringslivet fick mer att säga till om. De utländska biståndsgivarna tyckte sig bevittna hur Papa Docs skräckvälde sakta upplöstes och ersattes av en mer acceptabel autokratisk stat.³⁶

Att skräckväldet tonades ner innebar inte att plundrarstaten samtidigt avvecklades. Tvärtom, Jean-Claude ingick äktenskap med Michèle Bennett, dotter till en rik mulattaffärsman, 1980. Kombinationen Jean-Claude/Michèle var fatal för Haiti. Plundrarstaten moderniserades och en "finmekanik"³⁷ utvecklades som möjliggjorde ett ökat uttag ur den statliga kassakistan. De obudgeterade kontona fortsatte att användas, biståndspengar försnillades och migrantarbetare förmedlades till Dominikanska Republiken på precis samma sätt som tidigare.³⁸

Alliansen Duvalier-Bennett krävde emellertid en del innovationer. Michèles fader, Ernest Bennett, började med regeringens goda minne och medverkan ett antal affärstransaktioner av tvivelaktigt slag. Han hade börjat exportera kaffe 1975, med en marknadsandel på blygsamma 1,1 procent. Sju år senare var han den störste exportören och 1986 hade han inte mindre än 40 procent av alla exportlicenser. Han ägnade sig dessutom åt smuggling av socker, ris, mjöl och bomullstextilier. Slutligen var han systematiskt inblandad i narkotikatrafik från Colombia till USA via sitt flygbolag – en trafik som omsatte hundratals miljoner dollar.³⁹

Duvaliers viktigaste inkomstkällor var emellertid de statliga företagen: såväl offentliga tjänster som elektricitet, telekommunikationer, flygtransport, som företag inom sojabönolja, vetemjöl, socker och cement. De förra var rena monopol-

företag, där principen var att ta ut så höga priser som möjligt. Inget av de senare blev någonsin samhällsekonomiskt lönsamt, men väl privatekonomiskt – för makthavarna. Duvalierfamiljen kunde när som helst gå in och skriva ut checkar för finansministeriet, *Régie du Tabac*, den statliga kvarnen, det statliga lotteriet, den statliga spelkommissionen, den statliga bilförsäkringsanstalten, TELECO, elverket, cementfabriken, *Banque Nationale*, skatteverket etc.⁴⁰

Konsekvenserna blev fatala. Ett stort statligt budgetunderskott skapades som resultat av Duvaliers manipulationer: 13 procent av BNP 1980–81. Under de närmast följande åren sattes sedelpressarna igång för att finansiera detta och när Baby Doc slutligen föll var den makroekonomiska balansen allvarligt rubbad. Den anpassning som hade ägt rum hade gjort detta främst via en reduktion av utvecklingsinvesteringarna.⁴¹

I februari 1986 föll Duvalierdynastin efter drygt tjugoåttå år vid makten. Presidentparets extravaganta livsstil hade blivit alltför utmanande och den maktbas den vilade på var för bräcklig. Redan 1984 hade livsmedelsbrist lett till oroligheter i en rad städer. Dessa fortsatte under 1985 och i januari 1986, med skolbojkotter, affärsstängningar, transportstopp och en generalstrejk. Samtidigt drog Reaganadministrationen tillbaka sitt ekonomiska stöd med hänvisning till upprepade brott mot de mänskliga rättigheterna. Det var dags för familjen Duvalier att lämna Haiti.

Baby Docs fall skapade starka förväntningar i Haiti. Ett *Conseil National de Gouvernement* (CNG) under general Henri Namphy bildades, politiska fångar släpptes fria, *tonton macoutes* upplöstes och datum för presidentval och val till lagstiftande församlingen fastslogs till november 1987. Exilhaitier började återvända hem och en rad politiska partier bildades.

Den politiska temperaturen steg snabbt. Det dröjde inte länge innan ett utbrett missnöje med det av militären dominerade CNG började visa sig. Trots detta såg det ut som om den demokratiska processen skulle få ha sin gång. Dessa förhoppningar skulle emellertid snart komma på skam. CNG bromsade demokratiseringsprocessen och den politiska oron

ökade fram till valdagen den 29 november. Valdagen blev kaotisk. CNG hade redan tidigare anklagats för att spela under täcket med de gamla duvalieristerna och när vallokalerna öppnades började beväpnade grupper (uppenbarligen fd *ton-ton macoutes*) skjuta på väljarna, utan att militären ingrep. Det skulle dröja till januari 1988 innan val kunde äga rum, under militärens övervakning och utan deltagande av de viktigaste politikerna.

Ny president blev Leslie Manigat, en fd duvalierist som hade varit i exil sedan 1963. Hans presidentperiod fick dock ett abrupt slut redan i juni 1988. En militärkupp tvingade Manigat att lämna landet och Namphy installerades som president i spetsen för en militärregering. Efter tre månader ersattes Namphy av general Prosper Avril, som i sin tur fick stiga åt sidan i mars 1990. Efter ett halvårs politiska förvecklingar kunde så demokratiska presidentval hållas i december samma år under internationell övervakning. Vinnaren, den katolske prästen Jean-Bertrand Aristide, tvingades emellertid lämna landet i oktober 1991. En provisorisk president, den äldste domaren i högsta domstolen, Joseph Nerette, installerades av de militära kuppmaakarna, med general Raoul Cédras i spetsen.

Den interamerikanska samarbetsorganisationen OAS införde handelssanktioner för att tvinga militären på knä. Dessa åtgärder har dock inte varit effektiva. Visserligen har ekonomin drabbats hårt, men militären har t ex lyckats få till stånd oljeleveranser vid kritiska tillfällen och från tid till annan har sanktionerna mildrats. Militären sitter, när detta skrivs, kvar. Förhandlingar har förts om Aristides eventuella återinsättning som president, och möjligen kan han, på vissa villkor, komma tillbaka i ämbetet, men säkert är det inte.

Haiti är tillbaka på ruta ett i det politiska spelet. Återigen har det historiska arvet från 1800-talet gjort sig påmint. Duvalierdynastins fall innebar ingen verklig förändring i det politiska livet. Demokratiska val kunde inte hållas förrän efter nästan fyra år och när resultatet stod klart vägrade den politiska strukturen att acceptera det. Haitis politiska historia dröjer sig kvar och utgör det främsta hindret för varaktig förändring.⁴² Under åtminstone 150 år har systemet resulterat

rat i en negativ selektion av genomkorrumperade kleptokrater.

Detta system är i stor utsträckning självbevarande och som sådant är det knappast ägnat att leda till demokrati och ekonomisk utveckling. I ett system med demokratiska kontrollmekanismer är det långt svårare att systematiskt generera och extrahera knapphetsräntor via statsapparaten för privata ändamål. Ett sådant system har emellertid aldrig existerat i Haiti. Tvärtom har inkomstaspekterna hela tiden dominerat händelseförloppet. Korrumperade politiker har fött fler korrumperade politiker. Hederligt folk har aldrig gjort sig besvär och det finns lite som tyder på att något trendbrott i detta avseende skulle vara omedelbart förestående. Systemet behöver utsättas för en ordentlig chock.

Plundringens följder

Haitis ekonomiska underutveckling är, grovt räknat, ett resultat av framför allt två faktorer. Den ena utgörs av samspelet mellan befolkningstillväxten och jordförstörelsen.⁴³ Efter hand som befolkningen växer tenderar det att ske en övergång från jordintensiv produktion som kräver lite folk per hektar till arbetsintensiva grödor. Samtidigt ökar erosionsrisken. Den förra typen av grödor tenderar nämligen att vara perenn, t ex kaffe, medan livsmedelsproduktion blottlägger jorden på bergssidorna för de tropiska slagregnen flera gånger om året. Denna process är kumulativ. När den väl kommit igång och den för odling tillgängliga jorden börjar krympa krävs ingen ytterligare befolkningstillväxt. Antalet hektar per man krymper ändå. Produktionssammansättningen blir alltmer arbetsintensiv, mer jord förstörs etc, i allt snabbare takt. Per capitainkomsten sjunker på landsbygden. Detta är Haitis grundläggande ekonomiska problem.

Ovanpå det rent ekonomiska problemet har haitierna haft att kämpa mot plundrarstaten. Mellan dessa bägge problem råder emellertid en fundamental skillnad. Plundrarstaten kan undvikas medan även en regering som har de bästa intentioner i världen kommer att ha stora svårigheter att

stoppa den kumulativa erosionsprocessen. Större delen av detta kapitel har ägnats åt att försöka förstå de mekanismer som har lett till uppkomsten av en kleptokrati i Haiti och plundrarstatens funktionssätt. Som vi redan har konstaterat är det knappast troligt att plundrarstaten kommer att försvinna av sig själv. Här finns inga enkla lösningar utan någon form av chock krävs, t ex ett yttre tryck, men ett tryck som är långt starkare än det som hittills genererats av de internationella sanktioner Haiti utsatts för.

Det är förmodligen inte speciellt meningsfullt att spekulera i om, när och hur ett tillräckligt starkt yttre tryck kan uppkomma. I stället skall vi ägna de avslutande sidorna åt att något se på vilka konsekvenserna av plundrarstaten har varit – för att ytterligare understryka situationens allvar och vikten av att en förändring kommer till stånd.

Staten kan påverka en ekonomis funktionssätt på olika vis. Det finns ingen anledning att här gå in på en systematisk diskussion av detta problemkomplex, utan vi skall nöja oss med att peka på vad som förmodligen är viktigast i det haitiska fallet och det är att staten bestämmer vilken egendomsrättsstruktur som kommer att existera och härigenom också vilka incitamenten för produktiv verksamhet kommer att bli. Dessa incitament är svaga. Den pålitligaste och snabbaste vägen till rikedom har inte gått via produktiv verksamhet utan via politiskt engagemang av den sort som utförligt beskrivits här.

Konsekvenserna för ekonomin har varit fatala. Resurser har dragits bort från produktionen av varor och tjänster och har i stället använts för att omfördela en existerande kaka. Statens intäkter, såväl budgeterade som obudgeterade, har hamnat i politikernas fickor och detta har inte bara tagit formen av en ren transferering från medborgarna till regeringen utan har också på ett verksamt sätt bidragit till att hålla BNP, och således den genomsnittlige haitierns inkomster, nere. Varken sittande eller presumptiva presidenter har tvekat att lägga ner resurser på att behålla respektive erövra makten och på att skapa mekanismer som genererar inkomster åt politikerna men som innebär ett grovt samhällsekon-

miskt slöseri. Vi har sett talrika exempel på hur detta gått till i det föregående.

Hur stora är då de summor som gått till direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter? Naturligtvis går det inte att göra några exakta beräkningar av detta, men en del indikationer finns som visar att de är långt ifrån försumbara.⁴⁴ Från 1860-talet fram till den amerikanska ockupationen gick mellan 20 och 30 procent av statsbudgeten (efter skuldbetalningar) till armén, och armén användes mest till att slå ner kupp försök. Till detta måste man foga de summor som lades ner på att få till stånd kupper och revolutioner. Även efter ockupationen har betydande delar av statsbudgeten gått till liknande ändamål – upp till 30 procent av de totala statsutgifterna under Papa Doc.

En andra kostnad är den ineffektivitet som har uppstått inom administrationen. Varje ny president har sett till att just *hans* politiska supporters har belönats vilket i princip har varit liktydigt med att i stort sett hela administrationen bytts ut. Storleken på den statliga förvaltningen har dessutom varit våldsamt överdriven i förhållande till de tjänster den senare producerat för medborgarna. Utgifterna för löner (exklusive armé och polis) uppgick till 35–45 procent av de totala statsutgifterna under 1960-talet.

Slutligen har kostnaderna för statsskulden i stor utsträckning varit kostnader för att vidmakthålla plundrarstaten. Stora delar av de lån som togs på 1800-talet gick direkt till politikerna. En andra del försvann i kommissioner etc och via det faktum att det inte gick att få ut hela lånens nominella värde på den internationella marknaden. Slutligen tillkommer räntebetalningar på hela detta värde. Detta innebar att 15 procent av tullintäkterna gick åt till skulden 1896, en siffra som hade stigit till 30 procent 1911–14, och under 1940-talet absorberades så mycket som 30 procent av statens budgetintäkter.

Statsförvaltningen har inte bara varit ineffektiv. Den har också varit korrumberad, vilket skapar ytterligare kostnader som måste bäras av dem som har kommit i kontakt med administrationen i form av mutor, ”avgifter”, ”kommissioner” etc och som dessutom lett till kostnader för att *undvika* kost-

samma kontakter med myndighetspersoner som agerar på privata vägnar.

Korruptionen har också snedvridit resursallokeringen i ekonomin på ett annat sätt. Statliga kontrakt av olika slag har oftast inte gått till de företag som varit bäst ägnade att leverera de varor eller tjänster det varit fråga om utan till företag som antingen direkt ägts eller på annat sätt varit lierade med politikerna – mycket ofta till priser som inte haft någon likhet med de rådande marknadspriserna.

De snedvridningar som plundrarstaten har gett upphov till har hållit nere BNP på två sätt. Dels har ekonomin vid givna investeringar producerat mindre än vad den annars skulle ha gjort. Dels har kapitalbildningen, såväl den privata som den statliga, hållits tillbaka, dvs ekonomins produktionsförmåga har inte expanderat i den takt den annars skulle ha gjort. Statliga resurser har slösats bort och privata investerare har skrämts bort av kleptokratin.

Slutsatser

Haiti har en både lång och dyster politisk historia. Under ett och ett halvt sekel har landet styrts av kleptokrater som har utplundrat medborgarna efter bästa förmåga. Detta är ingen tillfällighet utan ett resultat av en historisk process som kanske i förstone kan te sig förvånande, eftersom den direkt utlösande faktorn var en jordreform, men som icke desto mindre äger sin egen, inneboende, perversa logik. I ett grymt spel, med ett fåtal deltagare, har medborgarna förvandlats till statister som har fått bära kostnaderna utan att ha fått ut något för egen del.

Tyvännär verkar inga förändringar vara i sikte. Hoppet om demokrati och ekonomisk utveckling har redan grusats vid ett flertal tillfällen efter Baby Docs fall 1986. Den folkvalde presidenten Aristide är i exil. Utsikterna för att han skall kunna återvända är oklara och skulle han kunna göra det kommer hans handlingsfrihet troligen att bli hårt begränsad av militären. Plundrarstaten är både livskraftig och självgenererande. Politikens villkor är sådana att de som är intresse-

rade av att åstadkomma förändringar inte har mycket att hämta. Haitierna har ett olycksaligt arv att bära på, ett arv som förvaltas omsorgsfullt av dem som dragit nytta av det. Under tiden sjunker per capitainkomsten sakta men säkert. Haiti är västra halvklotets i särklass fattigaste stat. De som har möjlighet flyr landet. Detta kommer att fortsätta inom överskådlig framtid, allteftersom misären förvärras.

Noter

- ¹ Lundahl (1992), s 360.
- ² Lundahl (1979), s 327.
- ³ Lundahl (1992), kapitel 8.
- ⁴ Se Lundahl (1979), s 257–258.
- ⁵ Se Lundahl (1992), s 165, för detaljer.
- ⁶ Dessalines' ekonomiska system diskuteras i detalj i a a, kapitel 9.
- ⁷ Lundahl (1979), s 263.
- ⁸ Jordreformen analyseras i detalj i a a, kapitel 6.
- ⁹ Domar (1970).
- ¹⁰ Lundahl (1979), s 326.
- ¹¹ A a, s 328–329.
- ¹² Lundahl (1992), s 321–332.
- ¹³ Jfr Tullock (1974).
- ¹⁴ Lundahl (1992), kapitel 11.
- ¹⁵ A a, s 243.
- ¹⁶ Lundahl (1979), s 329–334.
- ¹⁷ A a, s 366–370.
- ¹⁸ Lundahl (1992), s 244.
- ¹⁹ Lundahl (1979), s 369.
- ²⁰ Bhagwati (1982).
- ²¹ Se Gaillard (1987).
- ²² Lundahl (1983), not, s 49.
- ²³ För detaljer, se Gaillard (1982a), (1982b), (1983).
- ²⁴ Lundahl (1979), s 336–337.
- ²⁵ Lundahl (1992), s 245–246.
- ²⁶ Jfr t ex den patetiska beskrivningen i Crassweller (1966), s 160–163.
- ²⁷ Lundahl (1992), s 246.
- ²⁸ Se Lundahl (1992), kapitel 12, för en ingående diskussion.
- ²⁹ Den berömda scenen i Graham Greenes *Komedianterna*, där Duvaliers *tonton macoutes* stoppar ett begravningsståg och stjäla kistan baseras på Jumelles begravnning.
- ³⁰ Fackföreningsrörelsen diskuterades detaljerat i Lundahl (1992), kapitel 16.
- ³¹ A a, s 274.

- ³² A a, s 280.
³³ A a, s 302.
³⁴ A a, s 287.
³⁵ A a, s 311.
³⁶ A a, s 311–312.
³⁷ Maingot (1986–87), s 83.
³⁸ Danielson och Lundahl (1993).
³⁹ A a.
⁴⁰ Abbott (1988), s 250.
⁴¹ Se Lundahl (1992), s 413–416.
⁴² Jfr a a, kapitel 14.
⁴³ Se Lundahl (1979), kapitel 6, för en utförlig diskussion. Jfr också Lundahl (1982).
⁴⁴ Lundahl (1992), s 246–254.

Litteratur

- Abbott, Elisabeth (1988), *Haiti: The Duvaliers and Their Legacy*. New York
- Bhagwati, Jagdish N (1982), "Directly Unproductive, Profit-Seeking (DUP) Activities", *Journal of Political Economy*, Vol 90
- Crassweller, Robert D (1966), *Trujillo: The Life and Times of a Caribbean Dictator*. New York
- Danielson, Anders och Lundahl, Mats (1993), "Endogenous Policy Formation and the Principle of Optimal Obfuscation: Theory and Some Evidence from Haiti and Jamaica", stencil, Nationalekonomiska institutet, Lunds Universitet och Institutionen för internationell ekonomi och geografi, Handelshögskolan i Stockholm
- Domar, Evsey D (1970), "The Causes of Slavery or Serfdom: A Hypothesis", *Journal of Economic History*, Vol 30
- Gaillard, Roger (1982a), *Les blancs débarquent. Vol 5, 1917–1918, Hinche mise en croix*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1982b), *Les blancs débarquent. Vol 6, 1918–1919, Charlemagne Péralte le caco*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1983), *Les blancs débarquent. Vol 7, 1919–1934, La guérilla de Batraville*. Port-au-Prince
- Gaillard, Roger (1987), *Les blancs débarquent. Vol 2, 1914–1915, Les cent-jours de Rosalvo Bobo ou une mise à mort politique*. Andra upplagan. Port-au-Prince
- Lundahl, Mats (1979), *Peasants and Poverty: A Study of Haiti*. London
- Lundahl, Mats (1982), "Peasant Strategies for Dealing with Increasing Population Pressure: The Case of Haiti", i: Claes Brundenius och Mats Lundahl (red), *Development Strategies and Basic Needs in Latin America: Challenges for the 1980s*. Boulder
- Lundahl, Mats (1983), *The Haitian Economy: Man, Land and Markets*. London och Canberra

- Lundahl, Mats (1992), *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. London och New York
- Maingot, Anthony P (1986–87), "Haiti: Problems of Transition to Democracy in an Authoritarian Soft State", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol 28
- Tullock, Gordon (1974), *The Social Dilemma: The Economics of War and Revolution*. College Station

Register

- absolut fattigdom 9
Acción Demócrata 89
adel 232f
administrativa regleringar 41
afrikansk socialism 39
Afro-Shirazipartiet 23
aktiebörs 46
Alajuela 57
alfabetiseringsgrad 87
ALUNASA 72
amerikansk export (till Haiti)
198
amerikanska landstigningen
1915 241
amerikanska ockupationen av
Haiti 20, 30, 43, 192, 198ff,
204f, 227, 255
amerikanska skolsystemet i
Haïti 200
Amin, Idi 111
analfabetism 81, 87
ananas 70
appreciering 144
arbetslöshet 46, 68, 82, 206
arbetsmarknad 42, 43
Argentina 12
Arias, Oscar 72f, 78ff
Ariasregeringen 86
Aristide, Jean-Bertrand 21,
252, 256
armén 18, 20, 76, 78, 193f, 196,
232f, 242f, 245, 247, 249, 255
Artiboniteprojektet 211f
Arushadeklarationen 1967 16,
23f, 34f, 37, 39, 48, 118f, 132,
142
Asemblea Legislativa 92f
Auguste, Tancrède 237
autokrati 14ff, 19f
Avril, Prosper 252
Baby Doc se Duvalier, Jean-
Claude
bananer 18, 27, 31, 45f, 57, 61f,
64ff, 70, 73, 209
Banco Centraloamericano de
Integración Económica 70
Bank of Tanzania 126, 128,
131, 157
Banque Nationale de la Ré-
publique d'Haïti 198, 251
barnadödlighet 117, 185
Baron Samedi 247
basbehov 12, 114, 134, 136
basebollar 32
Basic Industry Strategy, BIS
35, 122f
Batista, Fulgencio 63
bauxit 31f
befolkning 59, 187, 234
befolkningsstillväxt 56, 82, 96,
99, 168, 192
Belladère 208
Bellegarde, Dante 201
Bennet, Ernest 250
Bennet, Michèle 250
beskattning 46
beskattningsrätt 236
beslutsfattare 13ff
betalningsbalans 35, 66, 69f,
82, 110, 113, 124, 126f, 131,
152, 156
betalningsbalansstöd 171
betesmark 96f
Bhagwati, Jagdish 240
bistånd 110, 124, 126f, 134,
154f, 157, 171, 250
biståndsberoende 36, 41, 48
bivax 34
blommor 70
blomsterfrö 70

- BNP 143, 241, 254, 256
 Bobo, Rosalvo 241
 bocor 247
 Bois Caïman 186
 Boisrond-Canal 237
 bomull 29, 34, 113, 131, 149,
 153, 162, 180ff, 190ff
 bondeekonomi 204
 Borno, Louis 242
 Bosch, Juan 247
 boskap 82, 98, 154
 bostadspolitik 86f
 Boston Fruit Co 61
 Boyer, Jean-Pierre 20, 189f,
 193, 195, 202, 235
 Brasilien 12, 65, 124, 133, 205
 Brown, Jonathan 195
 brödfukt 180
 buckanjärer 180
 budget 130
 budgetintäkter 255
 budgetunderskott 47, 128,
 132f, 142ff, 146ff, 251
 budgetöverskott 212
 Bush, George 80
 byprogram 39, 119
 byråkrati 19, 94f, 114, 121,
 137, 162, 171, 182, 207, 229
 bytesbalans 124ff, 130, 144,
 155
 bönor 81, 115, 190

 Cabaret 248
 cacos 239, 242
 Calderón Fournier, Rafael
 Angel 91f
 Calderón Guardia, Rafael
 Angel 18, 45, 63, 85, 88f, 91
 Calixte, Démosthènes 243
 Cap Français 180f, 187
 Cap Haïtien 178, 180, 198f,
 203

 Carazo Odio, Rodrigo 68, 90
 Carrillo, Braulio 62
 Caribbean Basin Initiative,
 CBI 72
 Cartago 57
 cashewnötter 34, 113, 149, 154
 caudillo 63
 caudillostyle 18, 91
 Cédras, Raoul 252
 centralamerikanska handels-
 gemenskapens sekretariat,
 SIECA 71
 Centralamerika 19, 56, 59,
 78f, 99
 centralamerikanska federa-
 tionen 17, 59
 centralamerikanska gemen-
 samma marknaden 28, 46,
 48, 64f, 69
 centralbank 128
 Centraldalen 84, 93
 centralplanerade ekonomier 14
 Centro para el Estudio de los
 Problemas Nacionales 89
 Chama cha Mapinduzi, CCM
 24
 Chamorro, Violeta 81
 chefs de section 247f
 Chile 12
 Christophe, Henry 20, 30,
 188f, 196, 231, 233ff
 citrusfrukter 180
 civilgarde 78
 civilgarde, polisiärt 76
 Coalición Unidad Opositora
 90f
 Code Noir 182f
 Code Rural, 1826 189
 Colombia 79, 250
 Columbus 58
 Conseil National de Gouver-
 nement, CNG 251f

- Consejo Nacional de Inversiones 71
Contadorgruppen 79
Contralor General 92
contras 78f, 81
Corporación Costarricense de Desarrollo, CODESA 46, 67ff, 72f
Cortés, León 18, 63, 89
Costa Rica 15ff, 21f, 26ff, 32, 38, 44ff, 48f, 56–108
creole 181, 187, 197
crop authorities 162
cryptostegia 206
Cuba 76, 198, 205f
- Dahomey 183
Dajabón 206
Damiens 200
Dar es Salaam 169
Dartiguenave, Sudre 242
Déjoe, Louis 226, 245
demokrati 15f, 17, 20, 48, 62, 76, 78, 205, 256
depreciering 27
depressionen 34, 45, 62
Dessalines, Jean-Jacques 20, 30, 187ff, 193, 196, 231ff
devalvering 73, 127, 130ff, 143, 146, 152, 162, 169
diktatur 15f, 18f, 21, 48, 194
diplomati 198
Dirección General Forestal 95
distributionsnätet 163f
Domingue, Michel 237
Dominikanska Republiken 32, 187, 205f, 243, 247f, 250
Drake, Francis 179
durra 190
Duvalier, François (Papa Doc) 20f, 43, 213, 226f, 242, 244ff, 249
Duvalier, Jean-Claude (Baby Doc) 21, 32, 43f, 226f, 246, 249ff
Duvalierdynastin 251f
Duvaliers tolvpunktsprogram 244
Duvalierville 248
dynamiska effekter 25
dysenteri 199
dödstal 57
- Economic and Social Action Programme, ESAP (T) 36
Economic Recovery Programme se återhämtningsprogrammet
EG 28
egendomsrättsstruktur 13, 254
egenfinansierad import 159
ekonomisk utveckling 74
ekonomiska system 13ff, 38, 42f, 49
El Salvador 28, 59f, 65, 69f, 76
elefantbetar 154
elektronik 32
elektroniska komponenter 70
Elías Piña 208
elit 236
emigration 205f
England 60, 179
enklaver 33
enpartistat 16, 21, 48
entreprenörer 167
erosion 31, 95f, 98ff, 253f
Esquipulas 79
Estimé, Dumarsais 207, 209ff, 226, 243ff
eteriska oljor 31
export 10f, 28, 32, 36, 59, 61, 68, 113f, 117, 124f, 126, 129, 136f, 143, 152ff, 162, 180, 189, 190, 192, 204, 209, 212, 234

- Export-Import Bank 206, 212f
exportbidrag 71, 74
exportdiversifiering 64
exportekonomi 29ff
exportfinansierad import 159
exportfrämjande åtgärder 74
exportgrödor 134, 144, 149f,
162f, 167, 229f
exportintäkter 33, 36, 142,
157, 228
exportjordbruk 134
exportkontrakt 74
exportnäring 208f
exportprodukter 131, 187
exportskatt 115, 203
exporttullar 193
- fackföreningar 68, 94, 246
familjejordbruk 59
FAO 210
fattigdom 14, 81ff, 114
Figolé, Daniel 226
Figueres, José 18, 45, 63, 89,
91
Filip II 179
Filippinerna 12
finansiella reformer 10
finanspolitik 71, 144f
fisk 70
flyktingar 76ff
FN 79
Forbes Commission 203f
Fort Liberté 178, 201, 208
fotbollskriget 28, 65, 70
framboesia 199
Franklin, James 190
Frankrike 19, 21, 29, 31, 181,
186f, 189, 196, 202, 205
franska revolutionen 29, 186
frigörelsekrigen 187f
födelseetal 57
fördelning 11, 14, 165
företag 12
första världskriget 33
förvaltning 196
förädlingsvärde 114, 159
gamonales 84
- GATT 75
Geffrard, Fabre 191f, 194f,
237, 240
Gendarmerie d'Haïti 242
gens de couleur 182, 188, 196
Gibraltar 198
González Dávila, Gil 58
grand marronage 185
grands blancs 182
Gregory, Paul 13
Griffin, Keith 10ff, 14
gränsskydd 161
Guadeloupe 186
Guardia, Tomás 17, 62
Guatemala 59f, 65, 77, 80
guatemalteker 76f
guerilla 194, 242
Guerrier, Philippe 191, 237
Guillaume Sam, Vilbrun 20,
194, 237, 241
Guinea 183
gula febern 186
guld 154, 179
gummi 31, 34, 206f
- Haiti 15ff, 19ff, 26, 42ff, 38,
48f, 98, 178–225
Haitian Agricultural Corpora-
tion 208
Haitian American Develop-
ment Corporation 209
hakmask 199
handel 14ff, 25ff
handelsavtal 31
handelsbalans 154
handelshinder 10

- handelspolitik 46, 70f
Harry Trumanboulevarden
208
Hassan Mwinyi, Ali 24
Havanna 181
Heredia 57
hidalgos 83
Hispaniola 178ff, 186
Honduras 28, 65, 69f, 80
Hongkong 12
Hoover, Herbert 201, 203
houngans 199, 247
hudar 34, 154
Hydén, Göran 23
Hyppolite, Florvil 237, 240
hälso- och sjukvård 12, 43, 88f,
117, 164, 167ff, 199, 204, 211
högsta domstolen 92
- icke-metalliska mineral-
produkter 160
icke-traditionell export 73
icke-traditionella varor 28, 42,
70, 154
ideologi 13
illegal handel 154, 157
IMF, Internationella valuta-
fonden 36, 42, 47, 69, 73,
126, 131ff, 136, 144
immigranter 179
import 35, 43, 68, 123ff, 126,
129, 136, 143f, 150, 152,
154f, 190
importberoende 160
importkapacitet 205, 208, 211
importliberalisering 133
importlicenser 35, 158f
importpriser 132
importrestriktioner 48
importstöd 160, 171
imports substitution 16, 33, 48,
70
- inbördeskrig 63
incitament 13, 137
indianer 57f, 77, 178f
Indien 12
indigo 29, 59, 180, 190
industri 11, 32ff, 65ff, 70,
111ff, 119, 121f, 124f, 134ff,
150, 154, 158, 159
industrialisering 28, 45, 63,
65, 124
industriexport 160
industriparker 72
industripolitik 34, 161
industriproduktion 117, 160
infektionssjukdomar 185
inflation 42, 68, 82, 110f, 115,
127ff, 132f, 136, 144f, 147f,
162, 164, 165
inflationsfinansiering 129,
136f
information 13, 15f
infrastruktur 43, 112, 123,
144, 160, 193f, 198f, 202,
204, 211
inkomstbeskattning 116
inkomster 165ff
inkomstfördelning 9, 11f, 38,
81ff, 114ff, 119, 134, 165ff,
230f
insatsfaktorer 135, 137
insatsvaror 145, 160
institutionella reformer 72
Instituto de Tierras y Coloni-
zación 96
institutioner 12
International Development
Association, IDA 160
interventionism 38, 44
interventionspolitik 42
invandring 25, 206
investeringar 12, 38, 42, 111,
193f, 198, 202, 248, 256

- investeringsmönster 123
investeringsvaror 122
- Jacmel 182, 199, 210
Jacques I se Dessalines, Jean-Jacques
Jamaica 32, 181
James, Cyril 183
Japan 133
Jesuitorden 246
Jimaní 208
jord 188
jordbruk 11, 34, 36, 39, 42, 65f, 86, 98, 110f, 112f, 118f, 122, 137, 144, 150, 162, 166f, 192, 196f, 201, 206, 234f
jordbruk, export 27, 125
jordbrukspolitik 121f
jordbrukspriser 115
jordbruksproduktion 150
jordbruksskola 200
jordfördelning 189f
jordförstöring 253
jordkonservering 211
jordmarknaden (H) 43
jordnötter 34
jordreform 256
jordreform, 1809 års 21, 188
jordägande 60, 235
Jumelle, Clément 226
jämlighet 58
järnväg 61
- kaffe 17f, 26, 30f, 34, 45, 60ff, 64ff, 70, 73, 84, 96, 113, 125, 131f, 153, 180f, 190f, 193, 204ff, 210ff, 232, 250, 253
kakao 27, 29, 64ff, 70, 73, 180f, 190ff, 193, 211
kampeschrushen 192
Kanada 133
kantoner 92
kapital 229, 234
kapitalbalans 155f
kapitalbildning 11f, 256
kapitalinförsel 25
kapitalism 118f, 132
kapitaltillskott 132
kapitalvaror 154
Karibien 78, 84
kassava 178
Kastilien 179
katoliker 197
katolska kyrkan 246
Kébreau, Antonio 226, 245
Keith Tropical Trading and Transport Co 61
Keith, Minor 61
kemikalier 160
Kennedy, John F 247
Kenya 111, 126, 209
Kina 12
klasstruktur 85f
kleptokrati 21, 44, 195, 236, 239, 254, 256
klimat 56
koalition 238f
kollektiva brukningsformer 119
kommunistparti 63
komparativa fördelar 10
konkurrens 13
konstbevattning 211
konstitution 18, 86, 92f
konsumentpris 163
konsumtion 12, 110, 125
konsumtionsvaror 122f, 132, 135, 137, 143, 158
kooperativ 137, 148f, 149, 164
kooperativa föreningar (unions) 40, 120, 162
koordinering 15f
kopra 34
Koreaboomen 210

- Koreakriget 64
korruption 43f, 74, 162, 210,
212, 227, 240, 242, 256
kreatur 60
kristdemokrater 90f
kristendom 179
kubaner 76f
kuppförsök 255
kvinnans ställning 58
kvinnlig rösträtt 18, 89
kött 70, 73, 98
- La Isla Española 178f
La Navidad 178
La Paz 80
lagstiftande församling 92
laissez-fairepolitik 47, 189,
195
lantarbetare 86, 196
Las Provincias Unidas del
Centro de América 59
Latinamerika 187, 235
Leclerc, Victor-Emmanuel
186, 228
Leconte, Cincinnatus 237
Légitime, François-Denis 237
leksaker 32
Leogâne 182
Les Griots 244
Lescot, Elie 204, 207, 243f
levnadsstandard 99, 142, 241
Leyburn, James 183, 185, 195,
199f
liberal 62
livegenskapen 189
livsmedel 11, 27, 30f, 33, 60,
96, 111ff, 117, 124f, 135, 144,
154f, 160, 163, 229, 251
livsmedelsgrödor 149f
livsmedelspriser 133
livsmedelssubventioner 166
loa 247
- Ludvig XIV 182
lån, inhemska 202
lån, utländska 34, 43, 67, 202,
239
länkeffekter (stapelvaror) 26f
läs- och skrivkunnighet 194,
196, 210
löneklyftor 116
- Machado, Gerardo 206
Magloire, Paul 210ff, 226,
243ff
mahogny 29, 180
maiceros 93
majs 115, 143, 150, 178, 190
maktkoncentration 19
malaria 88, 199
mambos 247
mango 180
Manigat Leslie 252
Marbialdalen 210
marketing boards 148, 162
marknad 37–47, 115, 120
marknadsekonomi 16, 37f,
133, 135
marknadsföring 121, 137
marknadsföringskostnader
116, 129
marknadsföringsorgan 39f,
116, 118, 120, 146, 164
marknadsföringssystem 144,
164
marknadsmekanismer 10, 12
Martinique 186
massmedier 246
materiella incitament 25
medelklass 197
medellivslängd 117
merkantilsystemet 181
metaller 160
Mexico 29, 59, 79
migration 205

- militär neutralitet 78f
 militären 197, 251
 militärutgifter 194
 miljö 95ff
 mineraler 56
 minimilön 114f, 117, 207
 Miragoâne 211
 miskitos 77
 Môle St Nicolas 178, 182, 198
 Monges, Luis Alberto 78ff, 91
 monopol 34, 40, 120f, 206, 235, 250
 Mora, Juan Rafael 62
 Moral, Paul 210
 Moton Commission 201
 Mouvement de Rénovation Nationale 248
 Moyse 231
 mutor 44, 94, 195
 Mwongozo 39
 mål 118
 mötesfrihet 91
- NAFTA, Nordamerikanska frihandelsområdet 29
 Namphy, Henri 251f
 Napoleon 186, 189, 228, 234
 narkotikatrafik 250f
 National Economic Survival Plan 36, 142
 National Milling Corporation, NMC 129, 163
 National Price Commission, NPC 41, 118
 nationalinkomst 33
 Nerette, Joseph 252
 neutralitetspolitik 79
 Nicaragua 65, 68f, 75ff, 80
 nicaraguaner 76f
 Nicoyahalvön 58, 81
 Nissage-Saget, Jean-Nicolas 191, 237
- Nobels fredspris 80
 Nord Alexis, Pierre 237, 240
 nordamerikanska inbördeskriget 192
 Nordkorea 12
 Nyerere, Julius 22ff, 39, 118, 122
 nötkött 64f
- OAS 79, 252
 Odubers, Daniel 67
 OECD 127
 offentlig förvaltning 93f, 112
 offentlig sektor 34, 46, 94, 99, 116, 128f, 134, 166, 169
 offentliga investeringar 212
 offentliga utgifter 168
 offentligt anställda 116, 165
 oljekrisen 68,
 oljepriser 35, 65, 67, 126
 omfördelning 12, 46
 OPEC 65, 124
 open general licenses, OGL 157f
 Oreste, Michel 237
 Organisme de Développement de la Vallée de l'Artibonite, ODVA 213
 orkanen Hazel 211
 Ortega, Daniel 80
 Ouanaminthe 206
- pan-territoriella priser 40
 Panama 58, 79
 Panamakanalen 198
 Panamasjukan 62
 Papa Doc se Duvalier, François
 papper 160
 parastatals 118, 143, 146
 Parisklubben 133
 Partido Demócrata 63, 89

- Partido Demócrata Cristiano 91
Partido Liberación Nacional, PLN 64, 85, 89ff, 93
Partido Nacional 64
Partido Republicano Calderonista 91
Partido Social Demócrata 63, 90
Partido Unidad Social Cristiana, PUSC 89ff
partikontroll 22f
Péligre 212
penning- och finanspolitik 10, 144f
per capitainkomst 9, 27, 227, 257
Péralte, Charlemagne 242
Pétion, Alexandre 20f, 30, 188ff, 195, 231, 233ff
petit marronage 185
petits blancs 182
petroleumprodukter 151
Pierrot, Jean-Louis 237
pirater 180
plan 37–47
planekonomi 17, 42, 49
plantage 30, 182, 188f, 229, 231, 234
plantagejordbruk 201
Plantation Dauphin 208
plastprodukter 70
plundrarstat 227, 235, 243f, 253ff
plundring 43, 239, 249, 253
polis 20, 248
polis, hemlig 193
politik 240f
politisk ekonomi 15
politiska allianser 63
politiska partier 89f
politiskt styrelseskick 15f
polygami 197
Port-au-Prince 182, 194, 198f, 203, 208, 233, 241, 247f
presidenter 236
presidentstyre 91
prisbildning 41
priskontroll 36, 118, 131, 137
prispolitik 40ff, 121
prisregleringar 135
privat konsumtion 82
privat ägande 12
privata mellanhänder 119, 163
privatförmögenhet 212
privatisering 69
producentpris 127, 132, 149, 163, 167
protektionism 49
provinser 92
Puerto Limón 61, 85f
pyrethrum 113

rasfördomar 203
Reagan, Ronald 80
Reaganadministrationen 77, 80, 251
realinkomster 27, 33
reallön 71, 82, 114f, 166, 207
reformer 24, 134f, 137
reformpolitik 42
Régie du Tabac 249, 251
regleringar 37
religion 57
Renovación Democrática 90f
reservdelar 144f
resursallokering 10, 41
revolution 191, 194, 238f
Reynolds Mining Corporation 31f, 211
Riché, Jean-Baptiste 237
Rigaud, André 228
Rijswijk, freden i 180

- Riopakten 79
 ris 115, 150, 212
 Rivière-Hérard, Charles 237
 Rockefeller Foundation 199
 råvaror 31f, 144, 160
 råvaruexport 32, 45
 råkor 70
 räntesatser 146
 rörelser 11
- Saint-Domingue 19, 29, 42,
 180, 185ff
 Salnave, Sylvain 237
 Salomon, Lysius 191f, 237, 240
 salvadoraner 76f
 sammansättningsindustri 29,
 32
 San José 57, 61, 81, 84, 93
 Sánchez, Oscar Arias 91
 sandinisterna 76, 80
 Santo Domingo 180
 Service Technique de l'Agri-
 culture et de l'Enseigne-
 ment Professionnel 200f
 SHADA 206f, 209
 Sigatokasjukan 62
 Simon Sam, Tirésias 237, 240
 Simon, Antoine 237
 Singapore 12
 sirap 181
 sisal 30f, 34, 38, 113, 131, 153,
 164, 201, 208f, 210
 Sistema Económico Latino-
 americano, SELA 99
 sjukdomar 88, 179, 199, 205
 sjukvård 88f, 114, 117, 164,
 167ff
 självfinansierad import 157
 självförsörjning 47, 125
 självhushåll 204
 självtillit 16, 25ff, 34, 39, 111,
 118f, 122, 124f, 128f
- skadestånd 202
 skattebefrielse 32, 71
 skatteintäkter 242
 skattelättnader 211
 skatter 65, 130, 204, 230
 skinn 34
 skog 96f
 skogsavverkning 99
 skogsbestånd 97
 skogsmark, privat 96
 skogsplantering 211
 skogsskövling 95ff
 skolvgifter 170
 skolmåltider 88
 skolor 197
 skuldbörda 143
 skulder 126
 skuldskris 66ff, 82, 99
 skuldtjänstkvot 73
 slavar 29, 42, 179f, 182ff, 228f
 slavdödighet 185
 slavhandel 183ff
 slavimport 42
 slavpriser 185
 slavuppror 185
 slum 82
 småbruk 188f
 småbönder 209, 235
 social infrastruktur 168
 social service 99, 114, 134,
 158, 164
 social struktur 196f
 sociala sektorer 165
 sociala tjänster 165
 socialdemokrati 18
 socialförsäkring 81
 socialism 118, 121f, 135f
 Socialistinternationalen 90
 socialklasser 83ff
 sociallagstiftning 207
 socialpolitik 89
 socker 27, 29, 30f, 43, 64f, 70,

- 73, 180f, 189ff, 206, 231f, 249f
- Somoza, Anastasio 63, 76
- Somoza, Anastasio Jr 68, 70, 76f
- Soulouque, Faustin 193, 237, 240
- Sovjet 13, 76
- Spanien 58f, 186
- spannmål 82
- specialisering 25
- spädbarnsdödlighet 57, 88, 117
- Sri Lanka 12
- St John, Sir Spencer 195
- St Marc 182
- stadsutgifter 128, 130
- stand by-avtal 131
- Standard Fruit and Steamship Company 209
- stapelvaror 25ff, 45
- stapelvaruexport 30, 33
- statens roll 10ff, 46
- statens intäkter 146
- statlig förvaltning 114
- statlig upplåning 147f
- statliga företag 40ff, 131, 129
- statliga investeringar 45
- statsbudget 204, 248, 255
- statsfinanser 205
- statsförvaltning 134f, 171, 255
- statsinkomster 202
- statsjord 191
- statskupp 191, 194, 238
- statsskuld 110, 130, 133, 194, 255
- statstjänstemän 197
- statsutgifter 130, 132, 248, 255
- statsöverhuvud 237
- Storbritannien 186, 189, 193
- storföretag 160
- storgods 196f, 234
- strejker 62
- Structural Adjustment Programme, SAP se strukturanpassningsprogrammet
- strukturanpassningsprogrammet 123, 136, 142f, 165
- Stuart, Robert 13
- svart elit 207
- svart marknad 113, 146
- Sverige 133
- Sydkorea 12
- sysselsättning 11f, 27, 38, 46, 62, 66f, 94, 165f
- systemreformen 42
- tainos 178f
- Taiwan 12f
- Tanganyika 33, 209
- Tanganyika African Association, TAA 22
- Tanganyika African National Union, TANU 22f
- Tanzania 15ff, 21ff, 38ff, 48f, 110–141
- Tanzania Cotton Marketing Board 162, 164
- TBC 199
- te 34, 113, 131, 153, 164
- teknisk utveckling 61
- teknologiska förändringar 11
- terms of trade 27, 33, 82
- Théodore, Davilmar 237
- tillväxt 10ff, 14, 27, 37, 41f, 48f, 66, 68, 82, 111ff, 134, 150, 165
- tjänstebalans 155
- tjänsteexport 155
- tjänstesektor 112, 114
- tobak 34, 113, 131, 149, 153, 160, 178, 181, 201, 249
- tonton macoutes 248f, 251f

- Tortuga 180
 Toussaint L'Ouverture 19f, 30,
 186ff, 196, 228
 transfereringar 12
 transport 45, 144, 158, 162,
 163, 229
 transportkostnader 40
 tredje femårsplanen 35
 Trejos Escalante, Fernando 90
 Tribunal Supremo de Eleccio-
 nes 92
 Trujillo, Rafael 63, 206, 208,
 243, 248
 trä 160
 tull 11, 33, 48, 130, 201f, 240,
 242
 tullavgifter 204
 tullfria zoner 72
 tullintäkter 255
 tullmur 64, 63, 69, 152
 tullfrihet 32
 tullskydd 28, 32ff, 47
 turism 211
 tvångsarbete 188, 197
 Tyskland 20
- Uganda 111, 126, 128
 ujamaa 23f, 34, 39, 118ff, 120
 Ulate, Otilio 18, 63f, 90
 undervisning 87f, 210
 UNESCO 210
 Unificación Nacional 90
 Unión Popular 91
 United Fruit Company 26f, 45,
 61, 84
 Universidad de Costa Rica 87
 upplåning 128, 155
 uppror 238
 urbaniseringsgrad 57
 USA 13, 20, 28f, 31, 72, 75,
 77ff, 133, 181, 187, 189, 198,
 226, 247, 250
- USA:s sydstater 203
 USAID 69
 utbildning 12, 46, 62, 81, 86f,
 114, 167ff, 194, 200, 211
 utbildningsväsende 204
 utlandsskuld 73, 110, 127, 202
 utländsk valuta 143, 157f
 utländska gåvor 34
 utländska investeringar 10,
 28
 utländskt bistånd 35
 utrikeshandel 10, 25, 32f, 41,
 48, 124, 152, 198
 utrikeshandelspolitik 36
 utvecklingsmål 15
 utvecklingsstrategier 9ff, 14
 - den gröna revolutionen 10ff
 - den öppna ekonomin 10, 12
 - industrialisering 11
 - inkomstfördelning 11f
 - monetaristiska 10
 - socialistiska 12
- val 62, 90f, 252
 valfusk 62f, 91
 valuta 36, 47, 69, 115, 123f,
 127, 134, 137, 143ff, 152,
 160f, 170f, 229
 valutainkomster 30, 122
 valutakontroll 130
 valutakris 126
 valutapolitik 35, 45
 valutareserv 41, 156
 Vanguardia Popular 63f
 varubrist 116, 135, 150
 Vatikanen 246
 vattenförsörjning 164, 167
 Venezuela 72, 79, 181
 Vertières 187
 Villagization Programme 119
 Vincent, Sténio 204, 243
 vinstmaximering 38

- voodoo 197, 199, 246
- välfärdssamhälle 17
- välfärdsteori 37
- välstånd 212
- Världsbanken 47, 69, 71, 73,
117, 127, 156ff, 161
- världsmarknaden 25, 32, 205
- Västafrika 179f
- växelkurs 10, 70f, 130, 133,
136, 146, 158, 167

- Washington 243
- WHO 210
- Wilson, Wodrow 198

- yrkesutbildning 200
- yttrandefrihet 91

- Zamor, Oreste 237
- Zanzibar 23
- zinglins 193

- återhämtningsprogrammet
36, 133, 136, 144f, 148, 152,
154, 162, 165f, 168f

- ädelträ, kampsch 30

- öppen ekonomi 14, 26, 32
- Östafrikanska gemenskapen
126
- Östeuropa 24

Kleptokrati, socialism och demokrati

Varför lyckas vissa länder medan andra misslyckas med att få till stånd en hög och jämn tillväxt av per capita-inkomsten, en jämnare inkomst- och förmögensfördelning och en minskning av det antal individer som lever i absolut fattigdom? Ekonomisk politik och utvecklingspolitik i synnerhet är i stor utsträckning en fråga om att välja. Dessa val, har det visat sig, är ofta av kritisk betydelse för om ett land "lyckas" eller ej.

I boken illustreras detta tydligt av de tre länder som behandlas: Haiti, Tanzania och Costa Rica. Kleptokrati, socialism och demokrati ger en bred analys av utvecklingsstrategier och utvecklingspolitik.

*

Mats Lundahl är professor i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm.

SNS
FÖRLAG

ISBN 91-7150-504-0

9 789171 505040